National Library of Canada
Bibliothèque nationale du Canada

Acquisitions and Bibliographic Services Branch
Direction des acquisitions et des services bibliographiques

395 Wellington Street
Ottawa, Ontario
K1A 0N4

395, rue Wellington
Ottawa (Ontario)
K1A 0N4

Your file Votre référence

Our file Notre référence

NOTICE

The quality of this microform is heavily dependent upon the quality of the original thesis submitted for microfilming. Every effort has been made to ensure the highest quality of reproduction possible.

If pages are missing, contact the university which granted the degree.

Some pages may have indistinct print especially if the original pages were typed with a poor typewriter ribbon or if the university sent us an inferior photocopy.

Reproduction in full or in part of this microform is governed by the Canadian Copyright Act, R.S.C. 1970, c. C-30, and subsequent amendments.

AVIS

La qualité de cette microforme dépend grandement de la qualité de la thèse soumise au microfilmage. Nous avons tout fait pour assurer une qualité supérieure de reproduction.

S'il manque des pages, veuillez communiquer avec l'université qui a conféré le grade.

La qualité d'impression de certaines pages peut laisser à désirer, surtout si les pages originales ont été dactylographiées à l'aide d'un ruban usé ou si l'université nous a fait parvenir une photocopie de qualité inférieure.

La reproduction, même partielle, de cette microforme est soumise à la Loi canadienne sur le droit d'auteur, SRC 1970, c. C-30, et ses amendements subséquents.

Canada

UNIVERSITY OF ALBERTA

DOMESTICATION OF SPACE: SYMBOLIC ASPECTS OF THE TRADITIONAL PEASANT HOME IN NORTHERN BORYSPIL' REGION (THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

ОСВОЄННЯ СЕРЕДОВИЩА: СИМВОЛІЧНІ АСПЕКТИ БУДІВНИЦТВА ТА ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТЛА ПІВНІЧНОЇ БОРИСПІЛЬЩИНИ (ПОЧАТОК XX СТ.)

by

© NATALIA SHOSTAK

A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts

IN

UKRAINIAN FOLKLORE

DEPARTMENT OF SLAVIC & EAST EUROPEAN STUDIES

Edmonton, Alberta

Fall 1994

National Library of Canada

Acquisitions and Bibliographic Services Branch

395 Wellington Street
Ottawa, Ontario
K1A 0N4

Bibliothèque nationale du Canada

Direction des acquisitions et des services bibliographiques

395, rue Wellington
Ottawa (Ontario)
K1A 0N4

Your file Votre référence

Our file Notre référence

The author has granted an irrevocable non-exclusive licence allowing the National Library of Canada to reproduce, loan, distribute or sell copies of his/her thesis by any means and in any form or format, making this thesis available to interested persons.

L'auteur a accordé une licence irrévocable et non exclusive permettant à la Bibliothèque nationale du Canada de reproduire, prêter, distribuer ou vendre des copies de sa thèse de quelque manière et sous quelque forme que ce soit pour mettre des exemplaires de cette thèse à la disposition des personnes intéressées.

The author retains ownership of the copyright in his/her thesis. Neither the thesis nor substantial extracts from it may be printed or otherwise reproduced without his/her permission.

L'auteur conserve la propriété du droit d'auteur qui protège sa thèse. Ni la thèse ni des extraits substantiels de celle-ci ne doivent être imprimés ou autrement reproduits sans son autorisation.

ISBN 0-315-94895-7

Canada

Name Natalia Shostak

Dissertation Abstracts International is arranged by broad, general subject categories. Please select the one subject which most nearly describes the content of your dissertation. Enter the corresponding four-digit code in the spaces provided.

Ukrainian Folklore / Cultural Anthropology | 0 3 2 6 | U·M·I

SUBJECT TERM | SUBJECT CODE

Subject Categories

THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

COMMUNICATIONS AND THE ARTS
Architecture 0729
Art History 0377
Cinema 0900
Dance 0378
Fine Arts 0357
Information Science 0723
Journalism 0391
Library Science 0399
Mass Communications 0708
Music 0413
Speech Communication 0459
Theater 0465

EDUCATION
General 0515
Administration 0514
Adult and Continuing 0516
Agricultural 0517
Art 0273
Bilingual and Multicultural 0282
Business 0688
Community College 0275
Curriculum and Instruction 0727
Early Childhood 0518
Elementary 0524
Finance 0277
Guidance and Counseling 0519
Health 0680
Higher 0745
History of 0520
Home Economics 0278
Industrial 0521
Language and Literature 0279
Mathematics 0280
Music 0522
Philosophy of 0998
Physical 0523
Psychology 0525
Reading 0535
Religious 0527
Sciences 0714
Secondary 0533
Social Sciences 0534
Sociology of 0340
Special 0529
Teacher Training 0530
Technology 0710
Tests and Measurements 0288
Vocational 0747

LANGUAGE, LITERATURE AND LINGUISTICS
Language
- General 0679
- Ancient 0289
- Linguistics 0290
- Modern 0291

Literature
- General 0401
- Classical 0294
- Comparative 0295
- Medieval 0297
- Modern 0298
- African 0316
- American 0591
- Asian 0305
- Canadian (English) 0352
- Canadian (French) 0355
- English 0593
- Germanic 0311
- Latin American 0312
- Middle Eastern 0315
- Romance 0313
- Slavic and East European 0314

PHILOSOPHY, RELIGION AND THEOLOGY
Philosophy 0422
Religion
- General 0318
- Biblical Studies 0321
- Clergy 0319
- History of 0320
- Philosophy of 0322

Theology 0469

SOCIAL SCIENCES
American Studies 0323
Anthropology
- Archaeology 0324
- Cultural 0326
- Physical 0327

Business Administration
- General 0310
- Accounting 0272
- Banking 0770
- Management 0454
- Marketing 0338

Canadian Studies 0385
Economics
- General 0501
- Agricultural 0503
- Commerce-Business 0505
- Finance 0508
- History 0509
- Labor 0510
- Theory 0511

Folklore 0358
Geography 0366
Gerontology 0351
History
- General 0578
- Ancient 0579
- Medieval 0581
- Modern 0582
- Black 0328
- African 0331
- Asia, Australia and Oceania 0332
- Canadian 0334
- European 0335
- Latin American 0336
- Middle Eastern 0333
- United States 0337

History of Science 0585
Law 0398
Political Science
- General 0615
- International Law and Relations 0616
- Public Administration 0617

Recreation 0814
Social Work 0452
Sociology
- General 0626
- Criminology and Penology 0627
- Demography 0938
- Ethnic and Racial Studies 0631
- Individual and Family Studies 0628
- Industrial and Labor Relations 0629
- Public and Social Welfare 0630
- Social Structure and Development 0700
- Theory and Methods 0344

Transportation 0709
Urban and Regional Planning 0999
Women's Studies 0453

THE SCIENCES AND ENGINEERING

BIOLOGICAL SCIENCES
Agriculture
- General 0473
- Agronomy 0285
- Animal Culture and Nutrition 0475
- Animal Pathology 0476
- Food Science and Technology 0359
- Forestry and Wildlife 0478
- Plant Culture 0479
- Plant Pathology 0480
- Plant Physiology 0817
- Range Management 0777
- Wood Technology 0746

Biology
- General 0306
- Anatomy 0287
- Biostatistics 0308
- Botany 0309
- Cell 0379
- Ecology 0329
- Entomology 0353
- Genetics 0369
- Limnology 0793
- Microbiology 0410
- Molecular 0307
- Neuroscience 0317
- Oceanography 0416
- Physiology 0433
- Radiation 0821
- Veterinary Science 0778
- Zoology 0472

Biophysics
- General 0786
- Medical 0760

EARTH SCIENCES
Biogeochemistry 0425
Geochemistry 0996
Geodesy 0370
Geology 0372
Geophysics 0373
Hydrology 0388
Mineralogy 0411
Paleobotany 0345
Paleoecology 0426
Paleontology 0418
Paleozoology 0985
Palynology 0427
Physical Geography 0368
Physical Oceanography 0415

HEALTH AND ENVIRONMENTAL SCIENCES
Environmental Sciences 0768
Health Sciences
- General 0566
- Audiology 0300
- Chemotherapy 0992
- Dentistry 0567
- Education 0350
- Hospital Management 0769
- Human Development 0758
- Immunology 0982
- Medicine and Surgery 0564
- Mental Health 0347
- Nursing 0569
- Nutrition 0570
- Obstetrics and Gynecology 0380
- Occupational Health and Therapy 0354
- Ophthalmology 0381
- Pathology 0571
- Pharmacology 0419
- Pharmacy 0572
- Physical Therapy 0382
- Public Health 0573
- Radiology 0574
- Recreation 0575
- Speech Pathology 0460
- Toxicology 0383

Home Economics 0386

PHYSICAL SCIENCES
Pure Sciences

Chemistry
- General 0485
- Agricultural 0749
- Analytical 0486
- Biochemistry 0487
- Inorganic 0488
- Nuclear 0738
- Organic 0490
- Pharmaceutical 0491
- Physical 0494
- Polymer 0495
- Radiation 0754

Mathematics 0405
Physics
- General 0605
- Acoustics 0986
- Astronomy and Astrophysics 0606
- Atmospheric Science 0608
- Atomic 0748
- Electronics and Electricity 0607
- Elementary Particles and High Energy 0798
- Fluid and Plasma 0759
- Molecular 0609
- Nuclear 0610
- Optics 0752
- Radiation 0756
- Solid State 0611

Statistics 0463

Applied Sciences

Applied Mechanics 0346
Computer Science 0984
Engineering
- General 0537
- Aerospace 0538
- Agricultural 0539
- Automotive 0540
- Biomedical 0541
- Chemical 0542
- Civil 0543
- Electronics and Electrical 0544
- Heat and Thermodynamics 0348
- Hydraulic 0545
- Industrial 0546
- Marine 0547
- Materials Science 0794
- Mechanical 0548
- Metallurgy 0743
- Mining 0551
- Nuclear 0552
- Packaging 0549
- Petroleum 0765
- Sanitary and Municipal 0554
- System Science 0790

Geotechnology 0428
Operations Research 0796
Plastics Technology 0795
Textile Technology 0994

PSYCHOLOGY
General 0621
Behavioral 0384
Clinical 0622
Developmental 0620
Experimental 0623
Industrial 0624
Personality 0625
Physiological 0989
Psychobiology 0349
Psychometrics 0632
Social 0451

UNIVERSITY OF ALBERTA
RELEASE FORM

NAME OF AUTHOR: NATALIA SHOSTAK

TITLE OF THESIS: DOMESTICATION OF SPACE: SYMBOLIC ASPECTS OF THE TRADITIONAL PEASANT HOME IN NORTHERN BORYSPIL' REGION (THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

ОСВОЄННЯ СЕРЕДОВИЩА: СИМВОЛІЧНІ АСПЕКТИ БУДІВНИЦТВА ТА ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТЛА ПІВНІЧНОЇ БОРИСПІЛЬЩИНИ (ПОЧАТОК XX СТ.)

DEGREE: MASTER OF ARTS

YEAR THIS DEGREE GRANTED: 1994

Permission is hereby granted to the University of Alberta Library to reproduce single copies of this thesis and to lend or sell such copies for private, scholarly or scientific research purposes only.

The author reserves all other publication and other rights in association with the copyright in the thesis, and except as hereinbefore provided neither the thesis nor any substantial portion thereof may be printed or otherwise reproduced in any material form whatever without the author's prior written permission.

N. Shostak

Natalia Shostak
5, Prospect Peremohy, apt. 15
Kiev, 252135
UKRAINE

October 7, 1994

UNIVERSITY OF ALBERTA

FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH

The undersigned certify that they have read, and recommend to the Faculty of Graduate Studies and Research for acceptance, a thesis entitled DOMESTICATION OF SPACE: SYMBOLIC ASPECTS OF THE TRADITIONAL PEASANT HOME IN THE NORTHEN BORYSPIL' REGION, BEGINNINGS OF THE 20th CENTURY [ОСВОЄННЯ СЕРЕДОВИЩА: СИМВОЛІЧНІ АСПЕКТИ СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТЛА ПІВНІЧНОЇ БОРИСПІЛЬЩИНИ, ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ] submitted by NATALIA SHOSTAK in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts

B Medwidsky

Dr. Bohdan Medwidsky (Co-supervisor)

Andriy Nahachewsky

Dr. Andriy Nahachewsky (Co-supervisor)

John-Paul Himka

Dr. John-Paul Himka (External)

Моїй Матері

Abstract

On the basis of five specific examples, this thesis conceptualizes the process of domestication involved in the construction of houses in the Boryspil' Region of Central Ukraine at the beginning of the 20th century. Theoretically, this conceptualization is derived from a semiotic analysis of the construction of domestic living spaces. This analysis follows the model developed by A.K. Bajburin and is augmented by consideration of other theoretical approaches which treat such concepts as ritual and domestic space. Using this approach, this study divides living spaces of the home into differing socio-psychological zones each with its own appropriate physical and functional characteristics. Specifically, the process of construction initially provides a boundary between domestic and non-domestic space which may be observed in the various rituals which way be attend the differing stages of construction. Finally this study isolates the inner space of domestic dwellings into five socio-psychological zones.

Резюме

На п'ятьох конкретних прикладах селянського житла північної Бориспільщини (Центральна Україна) початку XX століття та інших польових і архівних матеріалах я розвглядаю ідею диференціації внутрішнього простору оселі як процес відокремлення освоєного середовища від неосвоєного. Теоретичним підгрунтям роботи є семантичний аналіз будівництва житла, сформульований А.К.Байбуріним. Беручи до уваги інші теоретичні підходи до трактування ритуалу, освоєного середовища я продовжую цей аналіз і розглядаю подальшу диференціацію внутрішнього простору традиційної хати на різні соціально-психологічні зони.

По-перше, я розглядаю будівництво нові оселі як процес доместикації, що веде до відокремлення від зовнішнього світу, і супроводжується формуванням кордонів. По-друге, я розглядаю обряди, пов'язані з будівництвом хати, і аналізую кордони – видимі і невидимі – які проявляються в цих обрядах, і які відокремлюють освоєний простір для майбутньої хати від зовнішнього неосвоєного. По-третє, я також розглядаю дальше освоєння побудованого житла – дальший внутрішній розподіл освоєного середовища на різні соціально-психологічні зони в межах оселі, а власне – в межах житлового приміщення.

Acknowledgments

A thesis, such as the following, is impossible without the help of many people. I would like here explicitly to acknowledge the contributions of those central to my work. First of all, I thank all the people who allowed me into their homes and lives to gather the information upon which this study is based. Next is my friend Marina Zhadan in Kiev who provided me with invaluable service of obtaining for me materials in Ukraine which were unavailable to me while at the University of Alberta. I thank also my mother who patiently endured the familial and physical disorder which attended my field trips and the subsequent sorting of photographs in our home. Professor Olga Sukhomlyns'ka I thank for provoking useful discussions with me in Kiev which helped to formulate my concluding thoughts. Lastly, but certainly not least, I wish to thank both of supervisors, Doctor Bohdan Medwidsky and Doctor Andriy Nahachewsky for all of their contributions — moral and academic. To Andriy Nahachewsky fell the task of helping me organize my bibliographical data, providing useful comments on the structure of my text and clarifying ambiguous passages. In this he contributed not only intellectual effort but also significant portions of his time. For this especially I thank him. Without these people and their contributions this would not be the thesis it is. Thank you all.

Освоєння середовища: Символічні аспекти будівництва та внутрішньої організації традиційного селянського житла північної Бориспільщини. Початок XX ст.

Зміст

Список ілюстрацій . . . .

Список фотографій . . . .

Вступ. Обгрунтування дослідження. 1

0.1. Основні положення роботи 1

0.2. Мета роботи. 2

0.3 Теоретичні засади 3

0.4 Польові дослідження 4

0.5. Структура роботи 5

Частина 1. Джерельна база роботи 8

1.1. Дослідженість питання традиційного житла в українській етнографії 8

1.2. Теоретична розробленість питання народного житла і освоєння середовища. 13

Частина 2. Теоретичні моделі дослідження 16

2.1. Доместикація як сакралізація. 17

2.1.1. Доместикація - семантизація зовнішнього середовища. 17

2.1.2. Доместикація - комунікація. 19

2.1.3. Доместикація - ритуалізація. 21

2.1.4. Доместикація - сакралізація. 22

2.2. Процес доместикації і формування кордонів. 23

2.3. Кордон як результат розумової роботи по організації середовища 24

2.4. Роль індивідуума і соціума в процесі доместикації. 26

Частина 3. Історична довідка про Бориспільський район 31
3.1. До історії Бориспільщини 31
3.2. До історії села Дударків 33
3.3. До історії села Андріівка. 38

Частина 4. П'ять традиційних хат північної Бориспільщини 40
4.1. Село Дударків. 40
4.1.1. Хата Прасков'ї Трикоз. 40
4.1.2. Хата Ганни Кузьменко. 46
4.1.2. Хата Олександри Вергун 53
4.2. Село Андріівка 59
4.2.1. Хата Федосії Лазоренко. 59
4.2.2. Хата Олександри Прусової. 66

Частина 5. Селянське житло Бориспільщини: типологічні риси в будівництві та організації внутрішнього простору 70
5.1. Орієнтація хати відносно сторін світу 70
5.2. Загальні риси селянської садиби північної Бориспільщини. 71
5.3. Будівельна техніка 72
5.4. Планування 79
5.5. Типові риси інтер'єру 81

Частина 6. Освоєння чужого середовища та його прояв через обрядовість та внутрішню організацію житла: основні стадії доместикації 88
6.1. Психологічна підготовка до переходу на нове місце – перший етап доместикації. 88
6.2. Перевірка наміченого місця - другий етап доместикації 90

6.3 Фізичне відокремлення – третій етап доместикації 92

6.3.1. Відокремлення у горизонтальній площині. 92

6.3.2. Відокремлення у просторовому вимірі. 92

6.3.3. Замикання простору (покладання сволоку, стелі, даху). 94

6.4. Подальша диференціація внутрішнього простору. 96

Частина 7. Заключення 107

Бібліографія 109

Додаток 1. Запитальник 126

Додаток 2. Список інформантів 130

Список ілюстрацій.

Схема 1. Схема маршруту експедицій в Бориспільський район. 7

Мал 1. Полиця "божниця" в хаті П. Трикоз 41

Мал 2. Прикрашання ікон рушником. Хата П.Трикоз 42

Мал 3. Судник в хаті П. Трикоз 42

Мал. 5. Вріз сволочків у сволок. ата О.Вергун 54

Мал. 6. Кріплення жердки до сволоку на мотузці. Хата О.Вергун. 54

Мал. 7. Сніп на покуті на лаві. 64

Мал. 8. Замальовка сволоку з с. Сеньківка, розрізаного на дві частини . . 76

Мал. 9. Типове планування хати північних сіл Бориспільщини. 80

Мал. 10. Розподіл внутрішнього простору селянської хати 98

Список фотографій[1]

1. Інтер'єр хати Прасковії Трикоз, с.Дударків. Сволок. 1993. 44

2. Інтер'єр хати Прасковії Трикоз, с.Дударків. Судник. 1993. 45

3. Хата Ганни Кузьменко, с. Дударків. Фасад. 1993. 49

4. Хата Ганни Кузьменко, с. Дударків. Причільна стіна. 1993. 50

5. Інтер'єр спальні хати Г.Кузьменко. Жердка. 1993. 51

6. Ганна Кузьменко. 1993. 52

7. Хата Олександри Вергун, с. Дударків. 1991. 53

8. Полиця "божниця". 1993. 55

9. Покутня ікона. 1993. 55

9а. Піч. 56

10. Інтер'єр хати О.Вергун. Вид на покуть. 1993. 57

11. Інтер'єр хати О.Вергун. Чільна стіна. 1993. 58

12. Хата Федори Лазоренко, с. Андріївка. 1992. 59

13. Вхід. 1993 59

14. Полиця над дверима. Хата Ф.Лазоренко. 1992. 61

15. Покуть в хаті Ф.Лазоренко. 1992. 63

16. Ікони на причільній стіні. 1992. 63

17. Хата П.Романець, с. Кийлів. 1992. 73

18. Віра Кокозей. Напіч в її хаті. 1993 77

19. Хата 1918р. Віри Кокозей, с. Дударків. 1993. 78

20. Піч в хаті 1922р. села Григоровка. 1993. 81

---

[1]Всі фотографії зроблені мною.

Вступ. Обгрунтування дослідження

0.1. Основні положення роботи

Об'єкт мого дослідження – населення лівобережної Київщини, в-основвмому, північних сіл Бориспільського району. Групу інформаторів складають літні селяни, віком від 98 до 50 років, що проживають в різних селах досліджуваного регіону та сусідніх з ним районів. Предметом мого дослідження виступає внутрішня просторова організація житла, матеріально втілена в його інтер'єрі. В своїй роботі я хочу зупинитися на розробці двох аспектів народного традиційного житла українців. Я розглядаю традиційний інтер'єр як сталу організацію внутрішнього простору житла, що існує в рамках українського традиційного селянського соціуму в певних варіаціях в довгому проміжку часу. Це наводить на думку про можливість говорити про неї як не просто про набір окремих компонентів, але як про сталу систему.

Як і кожна система, така система внутрішнього простору може мати стабільні параметри, які власне утворюють основу, загальну схему інтер'єру, але також вона складається з декількох змінних величин, які описують всі залежні від різних зовнішніх умов варіації системи. Так, можна говорити про систему координат в якій формується реальна картина а саме про час, географічний простір (етнічна територія) та етнічний соціум. Із зміною цих параметрів змінюється кожного разу конкретний прояв всієї системи.

Звичайно в житті така схема значно ускладнена наявністю інших різних змінних величин, таких як різниця в економічних умовах життя в різних регіонах, близкість метрополій та їх вплив на зміну традиції, зникнення одних будівельних матеріалів та заміна їх новими, зміна в структурі розширеної родини, соціальний статус родини, фактор освіченості та культурного запиту тощо.

В своїй роботі я зупинюся на конкретних проявах системи, а саме – внутрішній просторовій організації житла селян північної Бориспільщини та її утворенню. Моє дослідження обмежується в просторі, та часі. Хронологічні рамки дослідження – з кінця XIX (1887) до першої половини XX століття (1930-ті рр.). Таке обмеження в часі обумовлене наявністю польового матеріалу, який я зібрала протягом 1990–1993рр. в експедиціях по Центральній Київщині. Іншою причиною цих обмежень є історичні умови, в яких опинилося українське село на початку 30-х років XX століття: розпочата колективізація кардинально змінила життєвий уклад сільської общини, і це поміняло соціальні та культурні умови існування домівки української родини.

Територія дослідження, яка підпадає під географічні обмеження – села північних районів Лівобережної Київщини. Згідно сучасному адміністративному поділу – це північні території Бориспільского району Київської області. Особливу увагу приділено селам Дударків та Андріївка. Головною причиною вибору саме цих сіл послужило етнографічне дослідження для Музею Народної Архітектури та Побуту України, яке проводилося мною для наукового обгрунтування реконструкції внутрішнього обладнання хати з с. Дударків 1887 року, яка стала частиною музейної експозиції. Цю наукову розвідку було завершено в 1992 році[1].

0.2. Мета роботи

Метою цієї роботи є не тільки черговий опис однієї локальної варіації житлового простору, але аналіз його як процесу відокремлення від зовнішнього середовища. Відштовхуючись від запропонованої попередніми

---

[1] *Н. Шостак*, Тематико-експозиційний план хати з села Дударків, Бориспільського району Київскьої обл., Неопублікований науковий звіт для МНАП України. – К., 1992р.

дослідниками загальної схеми інтер'єру української хати[2] необхідно з'ясувати її втілення в культурному середовищі досліджуваного регіону, як прояву освоєного життєвого простору, в якому проводить більшість часу родина.

В такому контексті житло виступає як елемент матеріальної культури, в якому відображається багато різних аспектів життя як всієї етнічного соціуму так і конкретної родини. Як відмічав в своїх дослідженнях А.К.Байбурін житло виступає текстом, або джерелом інформації про інші аспекти культури та громадського життя суспільства[3].

В своїй роботі я розглядаю локальний прояв процесу доместикації зовнішнього середовища на етнографічних та фольклорних матеріалах, пов'язаних з традиційним житлом Бориспільщини та сусідніх з нею районів. Я розглядаю цей процес як процес ритуалізації неосвоєного простору, його сакралізацію. Важливим елементом цих процесів є формування кордонів – видимих та невидимих, що фіксують доместикований шмат простору і гарантують його необерненість.

0.3. Теоретичні засади

В своїй роботі я використовую теоретичні розробки російського семіотика А.К. Байбуріна, який розробляв теорію освоення простору в рамках традиційних культур на прикладі житла. Байбурін зазначав, що між житлом та символічним світом, в якому утворюється локальний прояв системи інтер'єру, існують різні зв'язки. Один з них це зв'язок між житловим простором та символічним його значенням. Цей зв'язок має також декілька

---

[2] *В.А. Маланчук*, Українська хата. – К, 1973.

[3] А.*К. Байбурин*, Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л, 1983. – 187с. Свою теоретичну модель він продовжує на сторінках книги "Ритуал в традиционой культуре" (1993).

форм – а) зв'язок між символом, який втілений в матеріальному об'єкті, та самим матеріальним об'єктом; б) формальний зв'язок лише між самими символами; в) зв'язок між символом та його інтерпретацією суб'єктом. В першому випадку мова йде про семантичний підхід до вивчення такого зв'язку, в другому випадку проблема має вирішитися засобом синтактичного аналізу цього зв'язку. В третьому випадку такий зв'язок стає об'єктом дослідження прагматиків

В своїй роботі я опираюся на семантичний підхід до визначення проблеми зв'язку між символічним значенням окремих елементів житлового простору та самими елементами цього простору.

Використання моделі, запропонованої Байбуріним дозволяє проаналізувати локальний прояв процесу доместикації зовнішнього середовища на декількох його етапах, – на прикладі ритуалів, пов'язаних з будівництвом оселі, які практикувалися на початку XX століття на території сучасного Бориспільського району. Матеріал дослідження – обрядовість, поведінкові моделі в межах і поза меж оселі.

Процес відмежування не закінчується із будівництвом хати. Продовжується внутрішня диференціація хатнього простору на різні соціально – психологічні зони. І цей процес також потребує свого аналізу.

0.4. Польові дослідження

В 1991-1993 роках я провела п'ять експедицій в Бориспільский район Київської області. Три з цих експедицій проходили в рамках досліджень Музею Народної Архітектури та Побуту України, де я працювала в той час етнографом-дослідником. Дві останні експедиції проведені мною як незалежні дослідження на тему селянського житла регіону. Окрім цього, я декілька

разів здійснила короткі поїздки до району з тим, щоби зустрітися із своїми інформантами для доповнення ними даних.

Протягом цього часу обстежено села Андріївка, Сеньківка, Григоровка, Велика Стариця, Мала Стариця, Любарці, Рогозів, Кийлів, Старе, Сошників, х. Займище, Проців, Сулимівка, Головурів, Дударків. Проведено опитування 32 інформантів на тему житла, хатнього оздоблення. Списки інформантів подаються в додатку 2 до цієї роботи. Список питань подається в додатку 1.

Виходячи з отриманої інформації від опитаних, можна зазначити, що ще до 50-х, початку 60-х років XX ст. в побуті селян зберігалися традиційні елементи укладу життя кінця XIX ст., вони були відмінні для півночі та півдня Бориспільщини. Північні села сучасної Бориспільщини знаходяться на межі двох етнографічних зон – Полісся та Середньої Наддніпрянщини-Переяславщини. До північних сіл відносяться обстежені Дударків, Сеньківка, Григоровка, Андріївка, Велика Стариця.

Селам Дударків та Андріївка в цій роботі я приділяю найбільше уваги через те, що, по-перше моя дослідницька робота для Музею була пов'язана саме з селом Дударків, а в селі Андріївка мені повезло зустріти добрих інформантів. По-друге, саме в цих селах, за результатами моїх обстежень, якнайбільше збережені хати, побудовані наприкінці XIX та початку XX століття. Окрім цього, в селах добре збережена неперерваність в традиції оздоблення житла, що простежується на організації інтер'єру хат, побудованих навіть в 50-60х роках.

0.5. Структура роботи

В першій частині я подаю відомості про джерела, які я використовувала для написання роботи. Окрім результатів своїх польових досліджень для написання роботи була використана етнографічна література. Для аналізу

етнографічного матеріалу, представленого в роботі були використані теоретичні розробки по проблемі житла як освоєного простору в північно-американській та в російській науці. В роботі також використані історичні та історико-етнографічні джерела про Бориспільський район.

В другій частині своєї роботи я розглядаю основні елементи теоретичної моделі доместикації, її розвиток та різні її аспекти.

В третій частині я подаю короткі історичні відомості про район дослідження.

В четвертій частині я подаю детальний опис п'ятох селянських хат Північної Бориспільщини по результатам польових досліджень. Я подаю описи житла так як про них говорили мої інформанти. В цій частині роботи подані хати Прасковії Трикоз, Ганни Кузьменко, Олександри Вергун, село Дударків, хати Федосії Лазаренко, Олександри Прусової, село Андріївка.

В п'ятій частині я систематизую польовий матеріал про селянське житло Бориспільщини, зібраний мною під час експедицій, і подаю типологічні риси в будівництві та організації внутрішнього простору селянської оселі району: орієнтація хати відносно сторін світу, загальні риси селянської садиби північної Бориспільщини, будівельна техніка, інтер'єр.

В шостій частині я аналізую формування житлового простору як процес доместикації, кінцевим результатом якого є відокремлення його від зовнішнього середовища. Ці теоретичні виклади я супроводжую етнографічним матеріалом, зібраним під час польових експедицій та архівними етнографічними матеріалами фондів Інституту мистецтвознавства фольклору та етнографії, пов'язаними з будівництвом житла на Центральній Україні. Я також користуюся опублікованими раніше етнографічними джерелами.

Всі матеріали, якими я аргументую ці виклади, збиралися починаючи з кінця минулого століття і до сьогодення. В них описані обряди, що побутували

загалом щонайпізніше в 1930-40 роках XX століття. Будівельні обряди, про які йшлося під час інтев'ю з інформантами, побутували лише за пам'яті старших людей, що в середньому означає від першої декади XX століття до 1940-х років. В інших випадках, люди просто переказували, що самі чули від своїх батьків про минулі часи.

Схема 1. Схема маршруту експедицій в Бориспільский район.

Частина 1. Джерельна база роботи

1.1. Дослідженість питання традиційного житла в українській етнографії

Дослідженню народного житла як матеріального комплексного об'єкту в рамках української традиційної селянської культури, в якому відображається життєвий домашній простір людини та його символічне значіння, присвячена значна кількість етнографічних досліджень науковцями як України так і інших країн.

Не зважаючи на те, що радянські етнографи визнавали дуальність такого компонента традиційної культури селянського житла, яке являється водночас і матеріальним і духовним проявом цієї культури, житло досліджувалося в переважній більшості робіт радянських етнографів в системі матеріальної культури. Воно виступає як матеріальний об'єкт, як цілісний просторовий комплекс в дослідженнях українських етнографів вже протягом багатьох років. Такий підхід успадкований як від етнографічної школи царської Росії так і взагалі європейської школи етнографії кінця XIX початку XX століття. Саме в ці часи розпочалися порівняно з минулим інтенсивні польові дослідження в різних регіонах України та збір етнографічних відомостей про побут селян.

Інформацію про народне житло Центральної України можна знайти на сторінках періодичних видань минулого століття, а також в окремих публікаціях про окремі території, підготовлені на державні замовлення[4]. Описи господарчих будівель, житла, що побутували в 70-х роках XIX

---

[4] Таких як "Киевская старина" (напр., *М.Ф Сумцов*, К истории украинской хаты // Киевская старина. – 1889. – №5-6. – С.493-499; Бытовая малорусская обстановка в документах XVII-XVIII ст. // Киевская старина. – 1887. – т.X. – Жовтень. – С.336-356; *А.Иваница*, Домашний быт малоросса Полтавской губернии Хорольского уезда // Этнографический сборник Российского Географического Общества. – СПб., 1853. – Вып. 1. – С. 337-371.

століття в українських селах зустрінемо в роботах опублікованих на сторінках "Записок Юго-Западного отдела Российского Географического Общества",[5] "Этнографического обозрения"[6]. Афанасій Шафонський в описі Чернігівської губернії разом із загальною характеристикою Чернігівщини подає короткі відомості про хатне обладнання чернігівського селянина[7]. М.Ф. Сумцов підготував під окремим заголовком серію нарисів "Культурные переживания", де помістив інформацію про елементи інтер'єру такі, як сволок, меблі, колиска[8].

Дослідженням селянського житла середньої Наддніпрянщини переважно займалися етнографи – варто згадати роботи П. Чубинського, Димінського, П.Іванова, особливо Ф.К. Вовка[9]. Фактичний матеріал, що подається в цих джерелах, викликає сьогодні неабияке зацікавлення серед дослідників. Також,

---

[5] *А.С. Афанасьев-Чужбинский,* Быт малорусского крестьянина // Вестник Императорского Российского Географического Общества. – СПб, 1855. – Т. 12. – Ч. 1.; *М. Левченко,* Несколько данных о жилище и пище южноруссов // Записки Южно-западного отдела РГО. – Спб, 1875. – Т. 2. – С. 39-46.

[6] *А. Шарко,* Малороссийское жилище // Этнографическое обозрение. –1900. – Т. 47. – № 1-4. – С.119-131.

[7] *Афанасій Шафонский,* Черниговского наместничества топографическое описание в Чернигове 1786 года. – К., 1851. Північні райони Бориспільского району належали на той час до Чернігівської Губернії.

[8] *М.Ф. Сумцов,* Культурные переживания // Киевская старина. – К., 1889, – №4-8. – С.84-88.

[9] *П.П. Чубинский,* Труды етнографической статистической експедиции в Западно-русский край. – СПб., 1867. – Т. 7. – Вып. 2. – С.36; *П. Иванов,* Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате // Харьковский Сборник. – 1888. – № 3. – С.35-66 ; *Дыминский,* Суеверные обряды при постройке дома в Каменец-Подольской Губернии // Этнографический сборник. – СПб., 1864. – Вып. 6. – С.7-8; *.Ф. Волков,* Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем, – П-град, 1916.

зацікавленими в дослідженнях народного житла були мистецтвознавці, архітектори[10].

Традиційне житло являє собою результат як фізичної так і духовної праці і є складовим компонентом народної культури. Вивчення його знаходиться на перетині багатьох наук, що визначає багатоаспектність дослідження: історії слов'янського житла присвячені роботи археологів та етнографів (П.А. Раппопорт, М.Г. Рабінович, О.М. Приходько, О.В. Сухобоков та ін.). Детальне порівняльно-типологічне дослідження російського білоруського та українського народного житла проведено Є. Е. Бломквіст[11]. Генезіс форм українського житла проведений в роботах А.Г. Данилюка, С. Таранушенка,[12] Н.П. Приходька[13]. Архітектурно-конструктивні та декоративні особливості, а також досвід використання новітніх традицій в сучасному будівництві аналізують П.Г. Юрченко, В.П. Самойлович, Ю.Ф. Хохол,[14]

---

[10] *К.В. Шероцкий*, Живописное убранство украинского дома в его прошлом и настоящем // Искусство в Южной России. – 1912. – Т. 4, 5, 6, 9-10. – С. 1-16, 261-270, 415-425.

[11] *Е.Э. Бломквист* Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов // Восточно-славянский етнографический сборник. – М., 1956. – Т. 31. – С. 1-458.

[12] *С. Таранушенко*, Хата на Єлисаветинському провулку під чис. 35 у Харкові // Пам'ятки українського мистецтва. – Х., 1922; *С. Таранушенко*, Давнє поліське житло // Народна творчість та етнографія. – 1969. – №1.

[13] *Н.П. Приходько*, Некоторые вопросы истории жилища на Украине // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975.

[14] *Ю.Ф. Хохол*, Сельское жилище. – К, 1976.

територіальні особливості та інваріації – А.Г. Данилюк,[15] Т.В. Космiна,[16] Н.Н. Граціанська,[17] П.М. Федака[18] та ін.

В українській етнографії було опубліковано ряд монографій про народне житло українців різних регіонів. Більшість цих робіт як правило присвячені українському житлу періоду середини або кінця дев'ятнадцятого століття. Основною задачею дослідника-етнографа були опис та класифікація народного житла, його типологізація на підставі розподілу та видозмін його окремих елементів згідно до географічного та етнографічного районування[19]. В окремих випадках, автори намагалися провести аналіз змін, що сталися в народній технології будівництва з часом.

Треба додати, що переважна більшість досліджень присвячена технологічним аспектам будівництва житла, незначне їх число – декоративним елементам житла та художній його оздобі[20]. Велику увагу в публікаціях, присвячених селянським будівлям кінця XIX ст. (Є. Бломквіст, П. Юрченко, С.

---

[15] *А.Г. Данилюк,* Релікти давнього будівництва // Наука і суспільство. – 1984. – №12.

[16] *Т.В. Космiна,* Сільське житлю Поділля. Кінець XIX – XX ст. – К., 1980.

[17] *Н.Н. Грацианская,* К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX в. // Советская етнография. – 1973. – №1.

[18] *П. Федака,* Крестьянские постройки украинцев Закарпатья. Автореферат ... дисс. канд. ист. наук. – Минск, 1984.

[19] *В.П. Самойлович,* Кольоровий декор сучасного сільського житла // Народна творчість та етнографія. – 1984. – №6. – С. 56-60; *В.П. Самойлович,* Народное творчество в архитектуре сельского жилища Украины. – Автореферат дисертації на пошук звання доктора історичних наук. – К., 1968. – 43с.; *В.П. Самойлович,* Орнаментальний декор в оздобленні сучасного сільського житла // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №2. – С. 68-70; *Г. Стельмах,* Сільські поселення на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1957. – №3.

[20] *З.І. Гудченко,* Чем привлекательны закарпатские села // Декоративное искусство СССР. – 1986. – №1. – С.19; *В. Щербаківський,* Орнаментація української хати // Українське народне мистецтво. – Рим, 1980. – Т.3.; *В.П. Самойлович,* Українське народне житло. – Київ, 1972.

Таранушенко та ін.), приділено саме архітектурно-художньому їх рішенню. Всі такі дослідження, як правило, розпорошені по періодичних етнографічних виданнях. Чи не єдиним дослідником саме інтер'єру селянського житла – внутрішнього оздоблення оселі є В. Маланчук[21].

До числа дослідників народного житла Середньої Наддніпрянщини треба віднести науковців, що працюють в Музеях народної архітектури[22], в Києві – С. Верговський, Р. Свирида, Л. Орел та ін. Ними зібраний значний польовий матеріал, що нараховує як предмети хатнього вжитку, будівлі, що перевезені до музеїв, так і фольклорні записи про селянське житло. Публікації цих дослідників з'являлися в українській періодиці[23]. Але переважна більшість їх досліджень лишається досі неопублікованими і зберігається в музейних та власних приватних архівах.

На жаль, українська етнографія була довгий час відірвана від основного струму таких наук як культурології та культурної антропології, що розвинулися поза межами країни. Це позначилося на якості багатьох теоретичних розробок, які пробують тепер представити сучасні дослідники української селянської культури сьогодні. Концепцію хати як "Матері та колиски всієї української культури" пробує розробляти І. Мойсеїв на

---

[21] *В. Маланчук*, Інтер'єр української хати, – К. 1973.

[22] Музей Народної Архітектури та Побуту України, м. Київ, Переяславльський Музей Народної Архітектури, м. Переяслав-Хмельницький.

[23] переважно, в журналі "Народна творчість ат етнографія": *С.В. Верговський*, Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №2. – С. 74-80; *С.В. Верговський*, Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №2. – С. 74-80; *Р.О.Свирида*, Обладнання традиційного житла правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №3. – С. 56-63.

сторінках "Сучасності". Цю роботу скоріше можна віднести до розряду публіцистичинх ессе[24].

Лише віднедавна науковцями – спадкоємцями колишньої радянської науки стали проводитися спроби аналізу житлового комплекса як кодової системи, в якій захована інформація про різні поведінкові моделі в межах і поза межою хатнього середовища, про дуальну систему сакрального та профанічного в межах цього середовища, і нарешті, опосередковано – про світогляд та світобачення колективу людей, в середовищі яких такий тип житла побутує. До найбільш провідних вчених, хто присвятив вивченню цього питання багато уваги, можна віднести ленінградського вченого А.К. Байбуріна, який на слов'янському матеріалі відтворює картину ритуальної поведінки, пов'язаної з домівлею. Його дослідження базуються на значній кількості українського етнографічного матеріалу.[25]

1.2. Теоретична розробленість питання народного житла і освоєння середовища

Житло як культурний феномен займає своє місце на перетині багатьох наук. В північно-американській та західно-європейській науковій літературі на тему житла як освоєного мікросередовища написано багато наукових праць. Початками північно-американської антропології домівлі можна вважати класичну роботу Л.Г. Моргана про житло американських індіан[26].

Одним з дослідників, хто почав аналізувати житло як соціально-ритуальний простір був Леві-Строс. На своїх лекціях у французькому коледжі

---

[24] *І.Мойсеїв*, Рідна хата – категорія української духовности // Сучасність. – К., 1993. – № 7-8. – С. 151-169.

[25] *Байбурин*, Жилище в обрядах...

[26] *Lewis Henry Morgan*, Houses and Houselife of the American Aborigines. — Chicago: University of Chicago Press, 1965.

з 1976 по 1981р. він аналізував концепцію житла як соціальну інституцію на прикладі багатьох суспільств – від Західної Канади до Нової Зеландії[27]. Він бачив домівлю як проміжну структуру між іншими інституціями культури певного народу, як місце, де вирішуються багато конфліктів, що виникають у соціумі.

Технологія будівництва, архітектурні особливості житла в різних суспільствах, організація поселень та класифікація жител та поселень відбиті в дослідженнях культурних географів[28].

Вперше концепцію житлового простору як частину природнього і культурного середовища почали розробляти дослідники "оточуючого середовища"[29]. А. Рапопорт приділяє найбільшу увагу в своїх теоретичних розробках житлу як культурній інституції, яка формувалася під впливом і фізичних факторів і культурно-соціальних. Головну роль в формуванні житла, на його думку, відігравали соціально культурні фактори, і другорядну – кліматичні, географічні, економічні[30].

Поселення і житло як складовий елемент освоєного людиною середовища розглядають в своїх роботах Е. Релф, М. Нійгофф[31]. Житло як соціальна

---

27 *Claude Levi-Strauss*, Anthropology and Myth: Lectures 1951-1982. — Basil Blackwell, 1987.

28 Див. *A.Rapoport*, House Form and Culture. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1969; *A.Rapoport*, Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design. — N.Y.: Pergamon Press, 1977; W. Zelinsky, A Prologue to Population Geography. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1966; *Philip A. Anderson* The House Church. — N.Y.: Abindon Press, 1975; H.L. Shapiro, Homes Around the World. — Washington: American Museum of History, 1947. — Science Guide 24.

29 з англійської - environmentalism.

30 *Amos Rapoport*, House Form and Culture. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1969. — C. 17-19.

31 *E. Relph*, Place and Placelessness. — London: Pion, 1976; *M.Nijhoff*, Dwelling, Place, and Environment: Towards a Phenomenology of Person and World. — The Hague, 1985.

інституція виступає в дослідженнях археологів[32], соціальних антропологів[33]. Джон Тернер розрізнив вперше поняття домівлі як інституту самозабезпечення від поняття оселі як місця активного соціального життя[34]. Іван Ілліч простежує взаємозв'язок між поняттями жити в значенні бути живим та поняттям жити в значенні проживати в певному місці[35].

Психологічні аспекти будування та формування житла були розроблені в роботах Марка Олівера[36]. Клара Купер розглядає будівництво житла та формування власного життєвого мікросередовища в сучасному суспільстві як процес реалізації свого внутрішнього 'Я' людини. За її твердженням, таке 'Я' знаходить своє відображення у формі житла, хатньому начинні, використанні хатнього простору тощо[37]. Провідною темою дослідження Олівера Марка є житло як психологічна оболонка людини. Дослідник наголошує на концепції психологічної оболонки для проведення аналізу житла, яка також, на його думку, подібно виражається в одязі людини, в стінах будівлі, в межах поселення[38] .

---

[32] *Susan Kent,* Analyzing Acitvity Areas: An Ethnoarchaeological Study of the Use of Space. — Albequerque: University of New Mexico Press, 1984; *Susan Kent,* Domestic Architecture and the Use of Space: An Interdisciplinary Cross-Cultural Study. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990; *Ross Samson,* The Social Archaeology of Houses. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1990.

[33] *Mcbride G., Cancy H.* The Social Properties and Things // The Mutual Interaction of People and Their Built Environment: A Cross-Cultural Perspective (ed. by A.Rapoport). — The Hague: Mouton Publishers, 1976. C. 159-177.

[34] *Turner John* Housing by People: Towards Anatomy in Building Environments. — London: Marion Boyars, 1976.

[35] *Illich Ivan* Gender. — N.Y.: Pantheon Books, 1982.

[36] *Marc Olivier* Psychology of the House. — London: Thames and Hudson, 1977.

[37] *Clare Cooper,* The House As a Symbol of Self. — Berkeley: University of California, Berkeley, 1971.— Working Paper 120. — C.16.

[38] *Olivier Marc ,* C. 51.

Соціально-семіотичний підхід до проблеми житла застосовує у своїх дослідженнях Е.Павлідес[39]. Житло в контексті семіотики створеного середовища розглядає Доналд Преціозі[40]. Житло як ритуальний простір та житло як результат ритуальної діяльності є предметом дослідження Лорда Раґлана[41]. В своїй праці він розглядає паралелі між житловим простором оселі та ритуальним простором храму. А.Рапопорт розглядає поняття сакрального простору в межах традиційного житла[42]. Еріх Ісаак аналізує роль релігії в освоєнні середовища[43].

Сьогодні житло виступає об'єктом досліджень соціологів, етнографів, антропологів, археологів, географів, істориків, архітекторів. Дослідження його перейшли рамки вузької спеціалізації. В 1988 році була заснована міжнародна асоціація для дослідження традиційного середовища в Унівеситеті Каліфорнії, Берклі, основною метою якої є впроваджувати міждисциплінарний підхід до вивчення оточуючого середовища.

Частина 2. Теоретичні моделі дослідження

---

[39] *E.Pavlides, J. Hesser*, Vernacular Architecture and its Social Context // Current Perspectives on Housing and Culture. — Під ред. Setha Low and E.J.Chambers). — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.

[40] *Donald Prezioai*, The Semiotics of the Built Environment: An Introduction to Architectonic Analysis. — Univesity of Indiana Press, 1976.

[41] *Lord Raglan*, The Temple and the House. —London: Routledge and Kegan Paul, 1964.

[42] *A. Rapoport*, Sacred Space in Primitive and Vernacular Architecture // Liturgical Arts. — T. XXXVI. — No.2. — C. 36-40.

[43] *Erich Isaac*, The Act and the Covenant: the Impact of Religion on the Environment // Landscape. — 1959-1960. — T. IX. — No. 2. — C.14-17; *Erich Isaac*, Religion, Landscape and Space // Landscape. — XI, No. 2, 1961. — C.12-17.

В цій частині я характеризую теоретичну модель дослідження, в основу якої я покладаю теоретичні концепції по освоєнню середовища А.К. Байбуріна. Концепція Байбуріна зазнає деякої трансформації при урахуванні точки зору інших дослідників на концепцію кордону, на психологічні аспекти у становленні внутрішнього простору оселі.

2.1. Доместикація як сакралізація

Як відбувається освоєння зовнішнього світу, яким чином частина його стає придатною для проживання?

2.1.1. Доместикація – семантизація зовнішнього середовища

Концепція доместикації (або освоєння зовнішнього середовища) перегукується з поняттям територіальності, що безпосередньо виникло з дослідженням поведінки тварин, та визначається як освоєння та захист певної території або регіону однією твариною або групою тварин[44]. Людська територіальність – це специфічна поведінка людини або групи людей, спрямована на задоволення таких потреб як захищеність, безпека, ідентичність[45]. Така поведінка культурно обумовлена, і результатом такої поведінки є оволодіння певною територією, що називають "освоєною територією".

Культурна обумовленість процесів доместикації виражається в тому, що освоєння відбувається через приписування, надавання різного значіння середовищу, в якому ці процеси відбуваються. Саме це явище – надавання певного значення усьому що оточує людину – може бути вельми специфічним,

---

[44] *I. Eibl-Eibesfeldt*, Ethology, the biology of behavior. — N.Y., 1969. — C. 318-326.

[45] *Ina-Maria Greverus*, Human Territoriality as an Object of Research in Cultural Anthropology // The Mutual Interaction of People and Their Built Environment: A Cross Cultural Perspective (ed. Amos Rapoport). — The Hague: Mouton, 1976. — C. 145-157.

бо воно залежить від філософської структури традиції, в рамках якої воно відбувається. Надавання значення середовищу – це надавання імен явищам та предметам; це ідентифікація – з'ясування придатності або непридатності цих явищ та предметів для життя людини; приписування певного сакрального значення цим предметам; надавання їм вартості тощо.

В свою чергу, така семантизація означає, що різні місця в середовищі набувають різного значіння, що приводить до диференціації цього простору на різні семантичні зони. Цю концепцію формулює на сторінках своїх праць А.К. Байбурін[46].

Семантизація простору, а за тим його диференціація – виключно суб'єктивні процеси. Тут необхідно вразувати три важливих фактори, які обумовлюють таку просторову диференціацію. По-перше, це знак, яким позначається місце (це по-друге), і який сигналізує значення цього місця людині (це по-третє)[47]. Таким чином, місце не має жодного значення без людської інтерпретації. Отже, саме людина надає значення середовищу, в якому вона існує, і саме людина інтерпретує це значення. На мою думку, це твердження має принципове значення для аналізу доместикації.

Іншими словами доместикація – вибір місця для проживання, його відокремлення від зовнішнього середовища і освоєння – це культурний і психологічний процес надавання значіння елементам середовища. Тільки після того, як елементи зовнішнього світу набувають приписаного ним значення в

---

[46] *А.К.Байбурин*, Несколько замечаний к проблеме "пространство" в ритуале // Материалы Всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1974; *А.К.Байбурін*, Жилище в обрядах... ; *Байбурін А.К.* Ритуал в традиционной культуре. – СПб, 1993.

[47] *C.K. Ogden , I.A. Richards,* The Meaning of Meaning. — N.Y.: Harcourt, Brace, 1948. — C. 21.

інтерпретації людини, починається їх розподіл на придатні та непридатні для життя зони.

2.1.2. Доместикація – комунікація

Надавання значення оточуючому середовищу не відбувається в однозначному порядку. Іде активний контакт із зовнішнім світом, при чому остаточна назва, остаточне значення, остаточна роль будуть надані об'єкту або явищу тоді, коли це буде узгоджено між тим, хто шукає придатне місце – людиною та зовнішнім чужим світом. Такий пошук можна уявити в схемі питань і відповідей. Так, щоби знати, що місце під хату не підходить, треба отримати спеціальні знаки від зовнішнього світу.

> Закладали ми хати в такий день, шоб не мученика. Це важкий день. По вуглах насипаємо купки жита. Розгребеш було трохи землю рукою тай понасипаєш звечора, а вранці дивимося чи не розгребено жито. Як розгребено в якому кутку, то й хату доведеться скоро розбирати. Як ми строїли свою хату стару ще, так на ранок в одному вуглі хтось жито розгріб, так воно і вийшло через 15 літ прийшлось розібрати хату[48].

Купки зерна, покладені на ніч по чотирьох кутах майбутньої хати, були розкидані зранку. Це означає, що місце для хати не добре. Цей знак є відповідь „ні" на поставлене питання „Чи можна поставити тут хату?" засобом насипання зерна в спеціальному місці на ніч. Отже, відбувається буквально серія запитань та відповідей в процесі надавання позитивного значення місцю під хату.

> Як місцина ця щаслива, то купки цілі будуть – хай і худоба ходить коло їх, не зачепить. Инколи, то ще і побільшає у купці пашні цієї, як дуже щасне місце. Як же нещасливе і купки

---

[48] *Д. М. Проценко,* (Рукопис про побут на Херсонщині) . – ІМФЕ. – Ф.1-2. – Од. зб. 333. – Арк. 1 (Записав м. Херсон).

поменчають, і порозгрібає щось їх за ніч, або і не стане десь купок[49].

А.К. Байбурін, аналізуючи процеси вибору місця під майбутню оселю приходить до висновків, що зовнішній простір з самого початку поділяється на той, що підходить для будівництва та той, що не підходить. Згідно нього, з самого початку існують певні ніші, які задовольняють всі вимоги щодо місця заснування оселі. Ритуал, що супроводжує впорядкування такого місця – це лише пошук такої ніші[50].

На мою думку, зовнішнє середовище, перед тим як людина вступає в контакт, тому і є незрозуміле та чуже, що воно не є впорядковане. Тому воно не зазнає жодного розподілу на погані та добрі місця. Зовнішнє середовище однорідне, а поява гарних знаків, що одобрюють будівництво, це можливо лише прояв ласки тих сил, що пов'язані з будівництвом, та цю територію, а також, можливо і за добробут в новій оселі.

Отже, через таку задачу зростає роль комунікації із відповідальними силами, які своєю ласкою та прихильністю забезпечать пізніше добробут родині. Ця комунікація становить невід'ємну частину процесу доместикації.

Отже, майбутня оселя чи домівка, це по-перше, за Байбуріним, – поверхня, спеціально вибрана та перевірена на протязі певного часу, яку необхідно не підготувати та очистити, а "перевірити" на придатність чи непридатність. На мою думку, в процесі пошуку місця під домівку ніколи не відбувалося активне вторження у зовнішній світ, тому що таким чином важко передбачити його реакцію. Скоріше, у цього світа, який може бути ворожим по відношенню до людини, людина спочатку випрошувала місце.

---

[49] *М.Г.*, З життя селян на Чигиринщині. – б.м, б.р. – С. 32.

[50] *А.К. Байбурин*, Жилище в обрядах... – С. 46.

Таке ставлення до вибору оселі на перший погляд означає пасивну згоду на будь який прояв зовнішніх сил (якщо місце зіпсоване, то не можна ставити тут хати, а треба шукати іншого"). Насправді, це не зовсім так. Спроба знайти місце триває довго і обов'язково має обернутися будівлею тому що це життєва нагальна потреба. Весь цей процес, на мою думку, лише підтверджує природню узгодженість між зовнішнім світом, та людиною, яка не пасивно підкоряється природі під тиском магічного зовнішнього світу, а шукає компромісні варіанти контакту "чужий світ – мій світ". В системі значінь, якими людина користується при цьому контакті, силам природи надається багато більший статус ніж сили людських можливостей. Отже, перше, що відбувається при возведенні житла в традиційному укр. селянському суспільстві – це пошук, випрошення у природи місця та відмежування від "чужого світу" своєї території на поверхні землі.

2.1.3. Доместикація – ритуалізація

Процес відмежування від зовнішнього простору – це процес комунікації, що відбувається за допомогою ритуалу[51]. Ритуал – це форма цієї комунікації між людиною, що шукає собі місця під сонцем та звертається з тим до зовнішніх сил. Лорд Раглан, аналізуючи будування оселі, виводить дві різних причини ритуалізації цих процесів.

А) бажання заручитися підтримкою добрих святих, богів, духів;

Б) бажання захиститися від поганих духів[52].

Для з'ясування того, наскільки зовнішні сили прихильно ставляться до майбутньої оселі та її господарів, необхідно виконати ряд ритуалізованих дій,

---

[51] *Edmund Leach*, — 1968. — С. 324.

[52] *Lord Raglan*, С. 14-15. Раглан стверджує також, що спочатку відбувається убезпечення місця, тобто перевіряється або випробовується його безпечність, а лише потім – його освячення, з принесенням будівельної жертви.

провести ряд запитань з тим, щоби отримати відповіді на них – позитивні або негативні.

2.1.4. Доместикація – Сакралізація

Проблема освоєння простору, це насамперед проблема семіотичного характеру, бо освоєний простір – це завжди семантизований простір. Іншими словами, цей простір перейшов в розряд, категорію "Зрозумілого". Отже, перше, що відбувається при подібному освоєнні простору – це надання йому конкретного змісту в конкретній культурній ситуації конкретними людьми через ритуал.

В процесі представлення ритуалу відбувається активне спілкування між двома світами – своїм і чужим. В розряді чужого світу до певного моменту знаходиться і та його частина, котра має перейти в розряд освоєного по закінченню ритуалу. Ми вже розглянули декілька аспектів процесу освоєння того "шматка", елемента з чужого середовища, що підлягає освоєнню.

Існує ще один важливий аспект проблеми освоєння зовнішнього середовища – проблема сакралізації щойно освоєного простору. Значення, яким наділяється освоюваний "шмат" чужого, надає йому статус свого. Із розряду незрозумілого цей елемент переходить у розряд зрозумілого. Свій та чужий світ в системі традиційної культури протистоять один одному як реальний (зрозумілий) і нереальний (незрозумілий). Кожного разу, коли освоєний елемент зовнішнього середовища перестає бути чужим і нереальним в момент переходу до світу свого – підтверджується існування двох різних світів – нереального та реального. Він – елемент – стає зрозумілий, реальний, таким, що придбав ритуалістичним шляхом нове значення. Такий складний

перехід від одного стану до іншого надає елементові сакрального значення[53]. Ніби відбулася певна магія, що допомогла об'єктові поміняти свій статус.

2.2. Процес доместикації і формування кордонів

Вище я розглянула деякі змістовні аспекти процесу доместикації, опираючись на різні точки зору дослідників на ритуал та освоєний простір. Фізичним проявом її, гарантом її успішності, є формування різного роду кордонів, що відділяють вже освоєний шмат зовнішнього простору від решти неосвоєного, або фіксують місце, що отримало своє значення в просторі без назви, без змісту, без значення – у змістовному вакуумі. Ці кордони не завжди очевидні і не завжди знаходять своє втілення в матеріальному світі. Найбільш очевидні серед них – стіни, дах, паркани. Долівка в хаті – це також своєрідний кордон.

Цей перелік не обмежується лише вищеназваними кордонами. Я вважаю, що процеси диференціації середовища, що освоюється не зупиняються із завершенням будівництва оселі. В побудованій оселі відбувається подальший, поглиблений перерозподіл внутрішнього житлового простору на різні соціальні та ритуальні зони. Розділяють ці зони неочевидні кордони психологічного порядку. Ці кордони можна прочитати в щоденній поведінці людей, що живуть в у цьому внутрішньому просторі.

У випадку організації внутрішнього простору не існує проблеми вичленування освоєного від неосвоєного – мова іде про реорганізацію доместікованого, освоєного простору, про подальшу його диференціацію. Але ці процеси забезпечуються утворенням неочевидних кордонів, подальшим

---

[53] *Mircea Eliade* , Myth and reality. — N.Y., 1963. — C. 114.

наданням різного значення його елементам, і на мою думку, є складовим елементом освоювання вже означеного, 'свого' середовища.

2.3. Кордон як результат розумової роботи по організації середовища

Відокремлення освоєного від неосвоєного фіксується формуванням кордону. Формування кордону в процесі доместикації – це прояв того, що певному елементові надається значення, а решті його оточення – ні. Фізичні кордони, таким чином, це фізичні прояви процесу семантизації. Дійсно, скажімо, купки зерна, що лишилися на ніч як перевірка місця під хату на якість, зранку виявилися недоторкнутими. І, скажімо, на цьому місці день перед тим вляглася корова коли паслася, що також є добрим знаком. Таке подвійне підтвердження того, що місце знайдене вдало, вже закріплює за ним значення "домівка". Будування реальних кордонів – укладання першого вінця, возведення за тим стін приходить пізніше. До того часу кордони лише позначені чотирма купками зерна.

Концепція кордону чудово розроблена в праці Нормана Брауна[54]. Будь-який кордон відокремлює різні елементи середовища, але водночас і об'єднує їх. Він виконує роль мосту, хоча б тому, що без одного елементу не можна ідентифікувати іншого (не знаючи, що таке погано, не зрозумієш, що таке добре і.т.д.) Така його функція базується на постійній опозиції та протиставленні одних явищ природи іншим: освоєне – неосвоєне, своє – чуже, зовнішнє -внутрішнє, і.т.д. Опозиції – це об'єктивний грунт процесів впорядкування. Впорядкування побудоване на опозиціях та їх протилежності.

Кордон – поняття суб'єктивне. Кордон не може існувати поза інтелектуальним життям, це – результат семантизації, процесу надавання

---

[54] *Norman O. Brown*, Love's Body. — Random House, 1966. — C. 143.

людиною різних значінь різним об'єктам та явищам. Кордон з'являється там, де у людини (людей) виникає потреба в організації середовища навколо себе та потреба в розрізненні окремих елементів цього середовища.Кордони далеко не завжди знаходять втілення в матеріальному середовищі, і тому вони часто можуть бути не поміченими іншими, хто не приймав участі в їх ідентифікації.

Переважно всі жителі села мають не тільки город біля своєї хати, але також і шмат поля поза селом, де як правило висівають хліб або садять кормові для своєї худоби. Ідучи ранньою весною дорогою вздовж поля, тільки-но засадженого кукурдзою, приїжджий ніколи не зрозуміє де закінчується поле Іваненків і починається поле Петренків. Немає жодних знаків, які би вказували на наявність межі між ними. Зате кожний в селі може точно сказати де чиє поле вздовж тієї дороги, і нікому не потрібно спеціальні вказівники.

Отже, кордон – це результат розумової роботи по встановленню порядку в зовнішньому середовищі. З іншої точки зору – зовнішне середовище відмінне від світу внуртішнього 'Я'.

> Пояснення цьому можна знайти в роботах психоаналітиків та психологічних антропологів, що вивчають проблему внутрішнього Я. Розподілення світу на на моє та не моє і проведення між ними кордону виявляється тоді, коли все, що моєу Я подобається переходить у розряд мого, і все, що моєму Я не подобається або не потрібне переходить у розряд чужого[55].

Підсумовуючи можна зазначити, що встановлення кордонів як прояв та засіб доместикації – це по-перше інтелектуальна робота по переорганізації зовнішнього середовища та наведення в ньому порядків. В результаті такої роботи простір перерозподіляється, отримує своє значення та умовно – назву.

---

[55] там же, С. 142.

Тут я хочу додати – частина його переходить у розпорядження людини. Результатом цього процесу є певна територія, яка визначена та відгороджена від іншої площі спочатку умовними кордонами, а пізніше і матеріалізованими.

Як було розглянуто вище, будування оселі має глибокий символічний зміст – це не просто возведення будівлі, а в контексті культури це затвердження за певною частиною середовища статусу 'свого'.

Перед тим, як перейти до конкретного прояву процесів доместикації на прикладі селянського житла північної Бориспільщини я хочу розглянути зв'язок між суб'єктом цього процесу – людиною та соціумом, та об'єктом – її оселею. Яку роль відіграє індівідуум в цьому процесі, а яку роль соціум в кожному конкретному випадку організації життєвого простору? Хто відповідає в більшій мірі за форму та зміст майбутньої оселі?

2.4. Роль індивідуума і соціума в процесі доместикації

В традиційному суспільстві та в сучасному – будування хати, оселі відбувається за різними принципами з точки зору ролі суб'єкта в цьому процесі. Архітектор сучасного суспільства придає будівлі лише форму, в той час як будівельники в традиційному суспільстві разом з формою наділяють будівлю неабияким значенням в процесі будування – стверджує Олівер Марк[56]. Сучасний архітектор вирішує яка форма буде відповідати потребам людей, що пізніше розмістяться в цьому будинку, в той час коли у випадку традиційного суспільства форма житлової будівлі вже наперед визначена і вона лишається незмінною в багатьох випадках будівництва. Більше того, в останньому

---

[56] *Marc Olivier*, С.122.

випадку навіть подальша диференціація внутрішнього простору серйозно залежить від культурних смаків та уподобань соціума[57]. Така будівля скоріше приймає форму що відповідає природі суспільства, структури родини та прийнятній естетиці. Індивідум в такому супільстві не надає нової форми будівлі. Навіть скоріше, шукає всі засоби – матеріальні та ритуальні, щоби зберегти прийнятну форму житла[58].

У традиційному селі форма та спосіб, в яких з'явиться майбутня будівля, визначені всім суспільством. Індивідуум лише формує свою власну варіацію форми вже затвердженої зовнішнім соціумом, та застосовує її на своєму рівні, підвлаштовуючи її до потреб своєї родини і формуючи таким чином мікрокосм власної родини на базі традиційної культурної системи. В сенсі архітектури – індивідуальні інтерпретації канону не мають великого значення. В деяких випадках відхилення від усталених норм не допустимі (це буде означати порушення символічної системи), а в деяких допустимі до певної межі, і лише зі згоди на те соціуму. Говорячи про способи будівництва та ритуали, пов'язані з ним на початку XX століття в селах економічно відносно розвинутої Київщини можна зазначити, що відхилення від усталеної норми будівництва в більшості випадків буде означати обмеження ритуалу, та його занепад з часом.

Отже, форма та символічний зміст житла – це результат колективної роботи всього соціуму (колективного Я – користуючись термінологією психоаналізу) по створенню образу кожного конкретного житла конкретної родини. Звідси, освоєння простору, або доместикація, в межах традиційного

---

[57] *Clare Cooper*, C.13-16.

[58] *Paul Oliver*, Shelter, Sign and Symbol. — London, Barrie & Jenkins. — 1975. — C. 12-13.

суспільства обумовлена в першу чергу не запитами індивідума, але культурними уподобаннями колективного Я всього суспільства.

Для аналізу народного житла як результата колективної роботи, звернімося до трьох різних ступенів категорії Я – колективного Я, родинного Я, індивідуального Я.

В дослідженні "The House as a Symbol of Self" Clare Cooper на прикладі сучасного житла доводить, що внутрішнє оздоблення оселі це образ символ того, як людина хоче втілити своє я в матеріальному середовищі, відбити (як промінь у дзеркалі) своє Я в реальному світі (навіть не хоче, а робить це підсвідомо). В сучасній домівці американців представлений порівняно високий розподіл внутрішнього простору оселі на абсолютно приватні зони (персональні спальні, часто в хатах є спальні з лазничкою в них), приватні зони – персональні кабінети, робочі кімнати або просто зони. Це може бути кабінет професора університету або швейна майстерня домогосподарки, тощо. Спільні зони, вітальні кімнати, їдальні, кімнати відпочинку та господарські зони – такий приблизний розподіл фізичного простору в середині домівки. так, домівка однієї родини може репрезентувати цілий комплекс внутрішніх "я" від поодиноких Я, що репрезентують свою суть в приватних зонах, організовуючи та декоруючи свій простір відповідно до свого внутрішнього світу, до спільних зон, де відбувається втілення колективного родинного Я, компромісного для всієї родини. Так само вітальня відображає індивідуальні свідомі та несвідомі спроби вираження соціумної ідентичності (social identity)[59].

Зрозуміло, що в рамках традиційної культури, де відсутня така диференціація хатнього простору, не існувало навіть можливості на втілення якогось одного конкретного Я в матеріальному середовищі.

---

[59] *Clare Cooper*, С.17.

Отже, суб'єктом процесу доместикації виступає людина, внутрішнє Я якої служить єдиною причиною формування кордонів. На різних етапах доместикації спрацьовує Я різного порядку, відповідно, маємо різного порядку кордони, різного порядку опозиції, які розділяються цими кордонами. При закладанні будівлі родиною, учасники закладання користуються всіма можливими засобами пошуку та забезпечення місця під хату. Вони використовують досвід всіх своїх попередників як членів родини так і односельчан. На цьому етапі суб'єктом доместикації виступає колективне Я всього етнічного соціуму, в якому живе родина.

Звичайно в процесі будівництва господарі вирішують наскільки великою робити хату, з якого матеріалу, в який спосіб (в зруб чи в шули) ставити хату, де ставити хату і т. д. Хоча ці моменти також передумовлені традицією, але рішення приймає господар або господарі. Із завершенням будівництва починається оформлення внутрішнього простору хати. Тут найбільше проявляється родинний індивідуалізм – рушники, рядна, виткані жінками займають своє місце в інтер'єрі, меблі робить господар, через це вони набувають індивідуальних рис тощо.

В розподілі внутрішнього простору на різні соціально – ритуальні зони найменшу роль відіграє індивідуальне Я людини. Так, можна підозрювати, що господарська зона біля печі, де завжди куховарить жінка належить жінці за її вибором. Але такий розподіл передумовлений вже наперед традицією (колективним Я) та родинним життям (родинним Я).

Отже, хатній простір традиційного (архаїчного в північно-американському розумінні) середовища – це спільний символ сімейного колективу, в якому дуже мало місця для встановленння особистих зон. Це твердження не виглядає абсолютним, тому що колектив-родина, яка спільними

силами відбиває соціумну ідентичність в своїй оселі все ж таки є колективом індивідуумів. І не зважаючи на відсутність видимих кордонів, меж, між видимими зонами, психологічні кордони в цьому просторі мають існувати все рівно. Але це не предмет цього дослідження.

Отже, теоретичним підгрунтям цієї роботи є семантичний аналіз житла, сформульований А.К.Байбуріним для слов'янського житла. Окрім запропонованої Байбуріним схеми освоєння середовища в процесі будівництва житла, я розглядаю дальшу диференціацію внутрішнього простору традиційної хати на соціально – психологічні зони. Беручи до уваги погляди різних дослідників на ритуал, освоєне середовище, поняття сакральності, я на прикладі конкретного регіону центральної України буду розвивати ідею диференціації внутрішнього простору як продовження формування внутрішнього освоєного простору та кордонів, що його відділяють від решти простору.

Частина 3. Історична довідка про Бориспільський район

3.1. До історії Бориспільщини

Бориспільський район розташований в середній течії Дніпра, на його лівому низькому березі. Більшість району займає лісо-степову зону, а його північні території заходять в зону лісів, яка складає частину Київського Полісся. Особливості Східньо-Європейської рівнини, на якій розташований Бориспільский район – відсутність перешкоджень у вигляді хребтів, холмів. Дніпро та малі ріки обумовили значні зручності для розвитку контактів поміж населення. Іншим важливим фактором розвитку території було її місцерозташування на великому шляху між Європою та Азією, в менших рамках – між торговельними та політичними центрами минулого (Київ, Переяслав, Полтава – тощо).

На території району зафіксовані культурні пам'ятки різних історичних діб – від раннього заліза (V-VI ст. до н.е.), неоліту (IV-III тисячоліття до н.е.), доби міді (III тисячоліття до н.е.) та бронзи (II тисячоліття до н.е.), трипільської та зарубинецької культур, передскифського часу раннього заліза[60].

Починаючи з XV століття територія Бориспільского району зазнала відносно стабільного і демографічного, політичного та економічного розвитку. Заселення цих територій відбувалося активно з середини XVI століття. На кінець козацького періоду Переяславська Наддніпрянщина не мала сильно

---

[60] Коротко про пам'ятки культур різних історичних епох, знайдені на теріторії району див. "Історія міст та сіл Української РСР. Київська область". – К., 1966.

розвинену структуру селянського господарювання в порівнянні з іншими районами[61].

В історичних джерелах Борисово Поле згадується вперше в 1590 році. Його назва "Борисполе" вказує на те, що на його місці колись було поле, що належало якомусь Борисові. Бориспіль у XVIII столітті переріс у значний ремісничий центр на Західній Переяславщині. На 1892 рік в Борисполі нараховувалось 6569 чоловік населення.

В 1775 році за наказом Єкатерини весь так званий Малоросійський край був поділений на три губернії – Київська, Чернігівська, Новгород-Сіверська, в кожному з них було по одинадцять повітів та повітових містечок. Вся сучасна Бориспільщина належала Київському Намісництву[62].

За наступним територіальним розподілом сучасна Бориспільщина входила до Переяславського повіту Полтавської губернії, де залишалась до 1917 року. Винятком були лише невеликі території на її півночі, що входили до складу Чернігівської губернії. Таким чином, більша частина сучасної Бориспільщини вважалася Західною Полтавщиною.

За радянський період ці території змінювали свої кордони та назви не раз, але не істотно. Бориспіль став містом районного підпорядкування в 1956 році. Знаходиться в 35 км від Києва. На 1971 рік населення Борисполю складало 32,4 тис. чоловік[63].

Починаючи з 30-х років XX століття (початки колективізації) помітно змінюються форми ведення господарства українського села в регіоні.

---

61 *Л.В. Падалка*, Историческая обстановка формирования бытового уклада народной жизни на Полтавщине. – Полтава, 1911. – С. 14-29.

62 *А. Шафонский*, С. 12.

63 Історія міст і сіл... , С. 183.

Приватне виробництво витіснюється колективним господарством. Підсобне господарство займає все меншу роль в системі родинного самозабезпечення. Змінюється співвідношення між господарською та житловою частинами садиби.

> В селі Андріївка, в 1910х роках кожна родина при забудові займала землі на 10 десятин. Вже до війни [у 30-ті роки – Н.Ш.] цю площу урізали до 60 соток, а при Хрущові – до 40 соток[64].

Також зменшується господарський двір, значна кількість господарських будівель зникає. У повоєнний час триває скорочення площі садиби (до 0,25 га), і насамперед їх ширина уздовж вулиці, що збільшило щільність забудови.

Полісся і Подніпров'я – це ареали розповсюдження типу сучасного житла, в якому помешкання розташоване по один бік сіней[65]. Будинки, які побудовані після війни господарями за власними проектами зберігають в собі цю тенденцію.

3.2. До історії села Дударків

Село Дударків розташоване на північ від м. Борисполя за 10 км, а від обласного центру – м. Києва – за 35 км.

В історичних джерелах ми зустрічаємо відомості про те, що село Дударків виникло в кінці XVI або на початку XVII століття (1633 р.)[66]. В давнину село з усіх сторін було оточено лісом. Про це свідчать залишки лісів, що зберігаються і зараз. Наприклад, за селом є ліс, що називається

---

64 Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с.Андріївка.

65 *Ю.А. Хохол*, Сельское жилище. – К., 1976. – С. 174. Це також підтверджується моїми спостереженнями під час експедицій.

66 Історія міст і сіл..., С. 183- 190.

"панським". На території села збереглися залишки стародавнього лісу: поодинокі багаторічні дуби, березові гайки та чарники. Перекази говорять, що

> ...перші жителі поселилися там, де зараз знаходиться центр села. Їх очолювала досвідчена і кмітлива людина по прізвищу Дударик. Місце для поселення було зручним. Навкруги шумів дрімучий ліс, в центрі було велике болото, яке люди називали Плавом. В болоті водилась риба, на розроблених землях люди займались землеробством. Перекази твердять, що назва села й походить від прізвища першого поселенця[67].

Село розширювалось. Будівельного матеріалу було досить, і тому поселенці будували для себе будинки, білили білою глиною, яка мало чим відрізнялась від крейди.

Значне місце в господарстві займало скотарство. Люди розводили корів, овець, свиней. З культурних рослин вирощували жито, овес, просо, гречку, ячмінь, льон.

З грамоти 1718 року Дударків належав до Києво-Печерського монастиря.

> Селяни, які належали Києво-Печерській лаврі, називались спершу церковними селянами. Жилося їм дуже важко. Крім роботи в полі, вони багато часу витрачали, копаючи штучні водойми. В той час вони називались: "Кругляк", "Озерце", "Колкова", "Кругленьке" та інші. Там розводили рибу "святі отці" і в часи багатоденних постів завзято торгували нею.
>
> На території села є залишки цих штучних ставків, хоч деякі з них висохли, але назви їх збереглися до цього часу[68].

---

[67] Історія села Дударкова, укладена Сидоренко Ольгою Євдокимівною, вчителем середньої школи с. Дударків всередині 1970-х рр. Рукопис зберігався довгий час в школі, написаний в прокомуністичному дусі, але має багато деталей та подробиць з історії села. Ольга Євдокимівна ласкаво дозволила скористатися своєю працею для цього дослідження. Копія документу знаходиться в моєму розпорядженні.

[68] *О.М. Сидоренко*, С. 13.

Населення Дударкова поділялося на казенних селян, козаків, дворян, тимчасово проживаючих на території села, що пов'язано з російсько-турецькою війною 1768-1774 р.

> Один із жителів села Денисенко у російсько-турецькій війні відзначився хоробрістю і був нагороджений 4 георгіївськими хрестами. Йому було присвоєно титул дворянина. Після закінчення війни він повернувся в Дударків і користувався всіма привілеями дворянства. Він купував землю у бідних селян і згодом мав її до 80 десятин. Ще й зараз у селі є громадяни з прізвищем Денисенко, яких називають "дворянчуками"[69].

Цікаво, що за селом є високий горб, що називається в даний час – "Ладижине". Це, напевне, місце того селища Ладижичі, про яке згадується Стороженком в "Очерках Переяславської старини". За наказом канцлера Жолкевського воно було приєднане до Дударкова, а на його місці лишився високий горб[70].

Поруч з Ладиженим розміщене урочище "пакоси". Про його назву розповідають легенду.

> Жорстокий ігумен за провину покарав свого наймита, прив'язавши голого на ніч до дерева, щоб його жалили комарі. Коли настав ранок, то наймит лежав, втративши свідомість, весь пухлий. А коли прийшов до свідомості, то пішов до ігумена і вбив його. Це був перший випадок в Дударкові, коли наймит підняв руку на свого господаря – зробив "пакость". Цю місцевість стали називати "пакості", а згодом "пакоси". Так називається вона і в даний час[71].

Після реформи та поділу землі, що відбувся в 1878 р., церковні селяни стали називатись казенними. Козаки поселились в північній частині села

---

[69] *О.М. Сидоренко,* С. 16.

[70] *Стороженко,* Очерки Переяславской старины. – П. , б.р. – С. 26.

[71] *О.М. Сидоренко,* С. 14.

Дударкова. Вони були людьми вільними. Земля їх не ділилась. Відтоді ця частина села називається "куток козаків"[72].

Вся територія села поділена на кутки, що мають свої назви. Ці назви склалися або від призвищ селян, що проживали на даному кутку, або від кличок людей, що тут жили. Кутки носять такі назви: "Бухали", "Лахни", "Клишти", "Кокозеї", "Яроші", "Козаки". Одна з вулиць села називається Московською. Говорять, що назва її походить від того, що на ній оселились ті, хто прибув із солдатів, яких називали москалями[73].

За даними церковних переписів в 1737 р. в селі Дударкові нараховувалось 78 дворів[74].

Одним з основних занять жителів села було чумацтво:

> Після приєднання Криму до Росії, дударківці часто вирушали в далекі подорожі по сіль. Їздили по черзі підвод по 20, запряжених волами. Виїжджали з дому весною, а поверталися перед першими осінніми заморозками. Їжу брали тільки для себе, волів весь час пасли. Ночували в селах, а то й у полі під возами. Іноді вирушали в далеку дорогу дударківці і требухівці. Всіма справами в дорозі керував один досвідчений чоловік. В свій час таким був Охріменко Євстрат. Народився він в 1785 р., а помер в 1880 р. Це була людина кмітлива, але суєвірна. Перед тим, як виїжджати в травні місяці в цю далеку подорож, він днів 10 стояв на шляху, і коли, по його прикметам, наставав той день, що принесе подорожнім багато користі, всі вирушали в далеку дорогу.
>
> На початку червня чумаки були в Криму. Тут наші чумаки йшли на заробітки. Працювали до кінця вересня, а потім навантажували свої вози сіллю та рибою і вирушали додому. На

---

72 Ганна Кузьменко, інтерв'ю 30.03.1991р., с. Дударків.

73 *О.М. Сидоренко,* С.16.

74 Исповедные росписи к Печерской лавре. – Архів Центрального Республіканського музею. –[Фонд 128. – Опис 130. – Т. 4. – Од. зб. 29.

> початку листопада чумаки під'їжджали до села. Далеко було чути скрип возів чумацьких.
>
> Ці поїздки тривали до 1870р.[75]

В 1852-1853 р.р. чума, яка перед цим охопила ближні райони, прийшла у Дударків. На полях був неврожай.

> В селі померло багато людей, багато розорилося. Неврожай і хвороби привели людей до зубожіння. В 1898-1899 р.р. чума відвідала дударківців знову. На цей раз жертв було більше[76].

Звістка про реформу 1861 р. до Дударкова прийшла із запізненням. Перший поділ землі відбувся в 1878-1879 р.р. Другий поділ землі в Дударкові відбувся в 1901 р. На початку 1900 р. в Дударкові нараховувалось 500 дворів.

В період колективізації в селі було створено в 1927 р. "Соз". В 1929 р. з "Созу" створився колгосп "Надія". Головою колгоспу "Надія" був Бухал Петро Ількович. Крім колгоспу "Надія", було створено ще 4 колгоспи. Вони називались: "Червоний плугатор", "Ім. Шевченка", "8 березня", "Пролетарська".

> Перший трактор у селі появився в 1930 р. До цього часу селяни ще не бачили трактора. Але не працювати приїхав тракторист, а лише показати трактор селянам. Подивитись на трактор вийшли всі жителі села. На колгоспних ланах перший трактор появився в 1933р.[77]

Сьогодні село радіофіковане і електрофіковане. В селі працює дві бібліотеки, збудовано 4 магазини, медична амбулаторія, кафе, нова середня школа. В 1968 році збудований перший житловий багатоповерховий будинок, в 1992 році – житловий будинок готельного типу[78].

---

[75] *О.М. Сидоренко,* С. 28.

[76] *Ю.М. Сидоренко,* С. 31.

[77] *Ю.М. Сидоренко,* С. 30.

[78] Квартири в цих будинках дуже маленькі, однокімнатні, площа їх не перевищує 17 кв. метрів.

На 1993 рік в селі нараховувалося 1150 житлових приватних будинків, в 964 з них проживають корінні дударківці[79]. На початку 70-х років розпочалося будівництво приватних житлових будинків за типовими проектами, які нав'язувалися колгоспам державними проектними організаціями.

Також нараховується значна кількість приватних хат, які побудовані на початку століття. На першу половину 1980-х років на всю кількість житлових будинків нараховувалося 75 хат, побудованих до 30-х років XX століття – серед них дві хати, побудованих в 1883 та 1894 роках; 3 хати, побудованих в 1900-х роках; 15 хат, побудованих в 1910-х роках[80]. На кінець 1980-х, початку 90-х рр. ця картина дещо змінюється – значно зменшилося число хат, побудованих на початку століття, їх в селі нараховується не більше 2 відсотків[81].

3.3. До історії села Андріївка

Село Андріївка викликає певне зацікавлення через те, що село засноване на новому місці напочатку XX століття переселенцями тільки з одного сусіднього села Сеньківки. Більше того, нові поселенці переносили майже повністю свої хати, розбираючи їх до брусів і збираючи їх на новому місці. Цей факт став причиною мого зацікавлення цим селом під час експедиції, а це дало нагоду простежити збереження традиції в організації внутрішнього

---

[79] Рогач Надія (секретар Дударківського виконкому), інтерв'ю 5. 07. 1993, с. Дударків.

[80] Див. "Похозяйственная книга Дударковского сельского совета Народных Депутатов", № 11. 1980-1982рр. Перший том "Похозяйственной книги" був укладений в 1944 році. Останній том цього документу, написаного від руки, де зазначалися дати будівництва хат припадає на 1980-1982 рр. Реєстр житла проводився кожні три роки, з 1985 року - кожні 5 років. Книги зберігаються в дударківській сільській раді.

[81] Рогач Н.

середовища навіть в таких специфічних умовах повного фізичного перенесення хати з обжитих місць на нове місце проживання.

Село Андріївка (або – Андреєвка, як кажуть його жителі) було засноване в 1910-1911рр. Прусовим Андрієм, якого пан Стороженко призначив бути лісником в його лісу.

Недалеко від того місця, де розташоване село, колись був хутір на декілька хат. Але ніхто, з ким довелося спілкуватися, не виводив історію села з колишнього хутора. Говорили саме про заснування села на початку століття. Основне населення сучасної Андріївки – нащадки переселенців з села Сеньківка. Тому традиції в побуті жителів Андріївки мають свої витоки в Сеньківці.

Люди, переселяючись, розбирали свої хати до останнього бруса і перевозили їх на нове місце, де часто ставили такими ж як і раніш. Тому, не зважаючи на відносно малий вік села, довелося бачити хати, побудовані раніше, ніж початок XX ст. Сьогодні в селі приблизно 650 дворів[82].

---

[82] Прусова О., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

Частина 4. П'ять традиційних хат північної Бориспільщини

В цій частині роботи я подаю відомості зі слів інформантів про хати їхніх батьків де вони виростали. Усний матеріал супроводжується моїми замальовками, фотографіями, зробленими під час експедицій. Спеціально я зупинюся на п'ятьох хатах з північних сіл Бориспільського району – села Дударків, та села Андріівка.

Треба також додати, що я не переслідую мети повного опису технологічних та конструктивних особливостей будівель, за вийнятком тих ситуацій, коли певні елементи конструкції є виключно характерними для досліджуваного регіону. Такі описи існують в етнографічний літературі. Я приділяю увагу найбільше тим елементам хат в описах інформантів, які впливають на весь комплекс внутрішньої просторової організації житла.

4.1. Село Дударків

4.1.1. Хата Прасков'ї Трикоз

В селі Дударків збереглася хата типу "хата + сіни + комора" 1877 р., в якій живе її господарка – Трикоз Прасков'я Василівна (1908р.н.)[83]. Площа хати – 40 кв.м., сучасне покриття – солома. [84]

Популярним в селі ще наприкінці минулого століття було підсинювання при біленні хат як зовні, так і зсередини до злегка блакитного відтінку. Так в цій хаті також само підсинювали і стелю зі сволочками. Сам сволок завжди був митий.

---

[83] Трикоз П., інтерв'ю 30.03.1991, с. Дударків.

[84] Похозяйственная книга № 6. Дударковский сельский совет Народных депутатов. – 1980-1982. – № 539.

Найцікавіший об'єкт в хаті – різьблений та мальований сволок 1877 року, на котрому вирізані два хрести, "квітка" і підпис "1877", прикрашений малюванням (цяткуванням) червоним, жовтим, білим, зеленим кольорами (фото1). Цей сволок переносився зі старої хати, котра і була побудована в 1877 році. Хата, в якій тепер живе П.Трикоз – поставлена десятком років пізніше, бо перша хата майже згоріла.

За сволоком часто лежали "букети" (особливо на свята – верба, мак, інші). Образи теж прикрашали квітами: "майстрами" (айстрами), гвоздиками. На Триїцю за сволок клали також липу.

В хаті збережений піл з дубових дошок. Піл зроблений з 6 дошок по 2-7 см завширки кожна. Над полом перпендикулярно до сволоку підвішена жердка. З боку напільної стіни вона спиралася на прибитий до стіни брусочок, а до сволока прив'язувалася мотузкою до гачка, вбитого у сволок (фото 1). На жердці висів буденний одяг, який носили щодня, на якій навіть тепер господарка вішає свій буденний одяг.

Над причільним вікном у цій хаті висіло небагато ікон. І досі прикріплена до стіни полиця-божниця під дві ікони. На самому покуті на божниці "косинчику" стояв образ Миколи Чудотворця. Обидві полиці фігурно вирізані (мал.1).

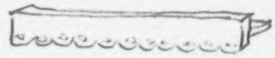

Мал. 1. Полиця "божниця" в хаті П. Трикоз.

Ікони ці завішувались одним рушником – "красним", як тут його називають, тканим на домашньому верстаті, перетканим червоними смугами,

дуже довгим. При чому закладали його в свій спосіб: чіпляли складеним на окремо вбиті трохи осторонь та вище від ікони два дерев'яних кілочки, а вуса розправляли, втикаючи палочки, якомога вище.(мал.2).

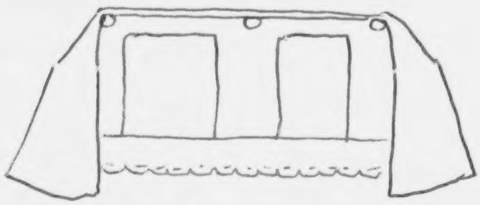

Мал. 2. Прикрашання ікон рушником. Хата П. Трикоз.

Скриня, скільки пам'ятає інформаторка, завжди стояла в коморі.

Довга мита лава під чільним вікном лежала на дерев'яних стовпах, вона ніколи не застелялась. Попід причільним вікном лежала інша лава, також мита, на стовпцях.

Мисник ("судник") був зробленим стаціонарно – тобто нерухомо прибитий до стін (фото 2). Примітним є нижнє закінчення судника в вигляді "коника" (мал. 3).

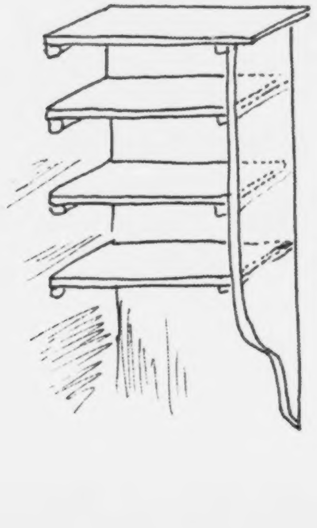

Мал. 3. Судник в хаті П.Трикоз

В цій хаті є довга полиця над дверима, вона не переходить в останню полицю мисника, а висить окремо (фото 2).

Як у сінях, так і біля судника, ближче до дверей, висіло на гаку відро з водою (гак колись раніше був дерев'яним, вирізаним з гілля).

В сінях висіла над входом у комору жердка, на якій сохла кукурудза. В коморі теж була жердка під одяг, тут тримали мішки з зерном. Вхідні двері в хату мають ще дерев'яний ключ.

Фото 1. Інтер'єр хати Прасковії Трикоз, с. Дударків.
Сволок. 1993.

Фото 2. Інтер'єр хати Прасковії Трикоз, с.Дударків.
Судник. 1993.

4.1.2. Хата Ганни Кузьменко

Зрубна хата Ганни Кузьменко (1912р.н.), 1921р.[85], типу "хата+сіни+комора", 50 кв.м., покриття тепер – черепиця[86].

Хата за часів батька (1920-1930рр) була обмащена зовні і білена з боку житлового приміщення. Зрубна комора лишалась не біленою. Навколо "хати" (житлового приміщення) була зроблена невелика присьба, заввишки не більша 30 см, що підводилася рудою глиною, при цьому окрім присьби підводили глиною ще незначну площу стіни – смугу не ширшу 5 см. (фото 3,4).

Всі стіни, а також стеля і сволочки, були біленими в хаті, сволок – митим, мальованим. Долівку мастили червоною глиною щосуботи, червоний колір якої підсилювали додаванням в глину торфу.

Одну чверть житлового приміщення займала піч з лежанкою. Піч звичайно була білена, лише знизу біля долівки підводилась вузенькою смугою рудої глини.

Біля печі в кутку біля вхідних дверей стояли лопата, чаплія, рогач, кочерга, вінок з нехворощу. На двірному косячку – був вбитий кілочок, на якому висів отиральник. На припічку стояла велика "макутра" на хліб. Ковганка стояла під піччю на полиці. Також постійно біля печі стояв невеликий ослінчик.

Одразу за піччю розміщався піл з 6-ти дощок. Дошки ці спирались на дві (одна біля печі, друга – попід причільною стіною), інші дошки, що клалися на "кирпичні" (з глиняних саморобних вальків) стовпці.

---

[85] Кузьменко Г.В., інтерв'ю 11.10.1992, с. Дударків.

[86] Похозяйственная книга № 12. Дударковский сельский совет Народных депутатов. – 1980-1982. – № 905.

"Напіч" (місце на печі, де спали діти), застелялася "радном"- рядном. "Радна" були ткані в сосонку. Піч також мала лежанку, яка застелялась довгою подушкою з грубого полотна, яка наповнювалась "кияхами" з рогози. Поверх неї також застеляли 'радовинку' невелике рядно, на піл стелили плетену з соломи матку і прикривали її теж рядном, тканим у сосонку. Рядна інколи були перетканi чорними тоненькими смужками, зшиті з двох половин. Коли після спання прибирали піл, то подушки складали одна на одну в дальному кутку пола, затикались ошатно ряденцем, тканим "в кружку" і перетканим чорними смужками.

Жердка над полом в цій хаті була паралельною до сволока і кріпилася на конопляних мотузках. Один кілочок забивався в сволочок, інший в причільну стіну, і до цих кілочків прив'язувались мотузки. На жердку весь час вішали одяг – сорочки, керсетки – той одяг, що носився щодня. На свята, звичайно, діставали найкращі речі – сорочки, хустки і таки чином прикрашали цей куток відпочинку родини. На фото 5 можна бачити, що одяг і сьогодні господарка вішає на жердку.

На покуті стояв дубовий стіл, який буденно застелявся звичайною не орнаментованою скатеркою, а по святах – "рядовинкою", перетканою чорними та червоними смужками, тканою "в кружку".

В хаті, як згадує інформаторка, було багато образів, при чому всі вони розміщались на полицях: на покутній полиці стояв "Микола Чудотворець"; на довгій полиці на причільній стіні, розрахованій на 5-6 ікон, розміщались всі інші образи. На чільній стіні ікони не вішали. Всі образи прикрашались "красними" – домотканими, перетканими червоним кольором рушниками. Ікони на причільній стіні завішувались одним довгим рушником.

Понад чільною стіною лежала на глиняних стовпцях широка мита лава. Також лава без спинки лежала і попід причільною стіною хати.

Весь посуд в хаті тримався у "суднику" – миски, полив'яні та мальовані, горщики – стояли перевернутими на довгій полиці над дверима. Судник належав до нерухомих меблів, бо його стінка, що ближче до дверей, кріпилася нерухомо до стіни. Брусочки під полиці (яких нараховалося три) з одного боку кріпились до стіни судника, з другого – до власне хатньої стіни, аж потім на них клалися дві полиці. Третя, довга, полиця була в одночас третьою полицею мисника і довгою полицею над дверима.

В коморі хати стояли високі засіки з кришкою, а поруч – скриня на колесах. Засіки були заввишки не більші за скриню.

В сінях, як згадує Ганна Василівна (фото 6), майже нічого не стояло, окрім відра на воду. В кутку між двома дверима – хатніми і сінними – в стіну вбивався гак, до якого прив'язували конопляну мотузку з залізним гаком, прикріпленим на її кінці. Саме на цей крюк вішалося відро, також потім на нього чіплялась "кружка". Відро висіло на рівні 0,80-1,00м. від долівки. В такий спосіб організовували кріплення відра і в хаті. Між судником і дверима кріпився гак на стіні десь на висоті 2,00м. і на довгій мотузці на гаку вішалося відро.

Фото 3. Хата Ганни Кузьменко, с. Дударків. Фасад. 1993.

Фото 4. Хата Ганни Кузьменко, с. Дударків. Причільна стіна. 1993.

Фото 5. Інтер'єр спальні хати Ганни Кузьменко.
Жердка. 1993.

Фото 6. Ганна Кузьменко. 1993.

4.1.3. Хата Олександри Вергун

Вергун О.С. (1909р.н.) живе в хаті свого свекра, який ставив її в 1914 році (фото. 7)[87]. Хата, в якій жива баба Сашка, за плануванням – "сіни + хата + комірчина". Загальна площа 42 кв.м., покриття тепер – шифер[88].

Фото 7. Хата Олександри Вергун, с. Дударків. 1991.

Колись на подвір'ї свекр мав клуню на двох сохах, сарай, повітку. Сарай та повітка стояли щільно одна до одної. Клуня стояла далеко від вулиці, хати в глибині подвір'я.

> Землі ані в свекра, ані в батька не було багато. В батька було 2,5 десятини, той хто був багатшим, мав по десять десятин. Люди часто брали землю в оренду. І свекр також брав.

Хата з вулиці мазалася рудою глиною по призьбі і "на 3 пальці" вище вікна, шибки обмазувалися білою глиною. Також десь "на 3 пальці" підводили піч від долівки. Та стіни в хаті щосуботи підправляли підводку.

Біля хати на вулиці стояла колись ступа, барила.

---

[87] Вергун О. С., інтерв'ю 2. 05.1992., с. Дударків.

[88] Похозяйственная книга № 12. Дударковский сельский совет Народных депутатов. – 1980-1982. – № 878.

В хаті, що зображена на фото 10, 11 і в сінях, і в комірчині зроблена стеля. Стеля разом зі стінами білилася. Стеля в хаті тримається на поздовжньому, дубовому сволоку, в який врізаний один сволочок (мал.5).

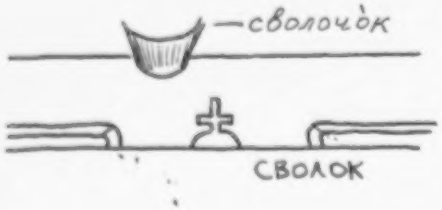

Мал. 5. Вріз сволочків у сволок. Хата О. Вергун.

Піл, "рідний цій хаті", вдень ніколи не застелявся. Спали на матці, довгих подушках. В хаті жердка над полом розташована перпендикулярно до сволоку, недалеко від причільної стіни кріпиться на "напульній" стіні на перечці, до сволока – висить на гачку дерев'яному, до якого прив'язана мотузка з кільцем для жердини, (мал. 6).

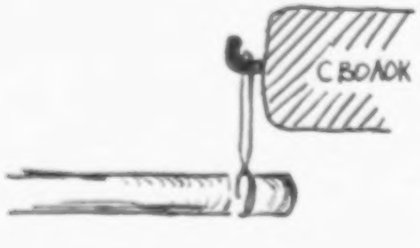

Мал. 6. Кріплення жердки до сволоку на мотузці.
Хата О.Вергун.

Над полом висіла збита з чотирьох перечок колиска. Мотузки від неї кріпилися до гачка, вбитого у сволочок.

Ікони стояли на поличках (фото 8, 9, 10). На багато ікон, якщо вони висіли в ряд на причільній стіні, чіпляли червоний, тканий довгий рушник. Покутній образ в цій хаті - Свята Варвара (фото 9).

Фото 8. Полиця "божниця". 1993.

Фото. 9. Покутня ікона. 1993.

Обидві лави трималися на дерев'яних білених стовпчиках. В хаті було два ослони, один з них стояв притуленим до передпічної лави, другий – біля столу.

Дзеркало висіло завжди під кутом, між двома вікнами передпічної стіни. Ще баба Сашка згадує, що в хатах любили чіпляти рушники "скільки поміститься". Чіпляли їх так, як ніби на ікони (фото 10).

На фото 9 можна бачити судник "передвоєнний", який стоїть на двох вмурованих підпорках, на яких трималася полиця, на яку ставився судник.

Відро з водою висіло колись перед мисником. Мотузка прив'язувалась до гачка, вбитого в чари. Знизу до неї чіплявся гачок для відра з гілляки. Відро з водою тепер стоїть на лаві біля судника.

Рушник-отиральник висів на колочку біля дверей збоку печі (фото 9 а).

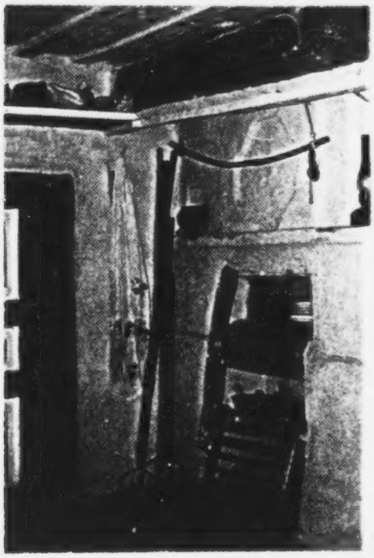

Фото 9а. Піч. 1993

Скриня в цій хаті стояла завжди в коморі. Скриня була розмальована в квітки, з плоским віком, на коліщатах.

В хаті, як ткали в піст, то становили два верстати ("дві верстаті").

"Мигушка", каганець, стояв на печі і був простим черепком, куди наливали оливи, керосину і опускали гнотик і таким чином засвічували "мигушку".

Фото 10. Інтер'єр хати О. Вергун, с. Дударків.
Вид на покуть. 1993.

Фото 11. Інтер'єр хати О. Вергун, с. Дударків. Чільна стіна. 1993.

4.2. Село Андріївка

Село Андріївка розташоване недалеко від с. Дударків. Нижче я подаю описи двох хат цього села.

4.2.1. Хата Федосії Лазоренко

На фото 12 зображена хата діда Лазоренко Федосії, яка була перевезена з Сеньківки в 1925 році[89]. Зрубна хата кінця XIX ст. має планування "хата + сіни + комора" з двома виходами в сінях, що свідчить про наявність двох дворів – чистого та господарського на подвір'ї діда Ф.Лазоренко в Сеньківці. Хата в Андріївці була поставлена діючим ходом у двір, напільною стіною до вулиці (фото 13).

Фото 12. Хата Федори Лазоренко, с. Андріївка. 1993.   Фото.13. Вхід. 1993.

Ф.Лазоренко згадує, що в її дитинстві (1930-ті рр.), дідова хата стояла далеко від дороги. Тепер дорога проходить близько коло хати.

Батько її мав дві клуні (на двох сохах), повітку, курник, хлів, погрібник. "Хлівчик" – плетений з лози, в плані – із заокругленими кутами, обмащувався і зовні, і зсередини. Курник так само був "лісяний", обмазаний з

89 Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

внутрішнього боку. Воза батько тримав у клуні. Клуні мали дощані двері із щільно збитих вертикальних дощок, "на дві двері" – з двох половин. Погрібник розміщений майже напроти входу у хату на відстані 2,5 – 3м. На батьковому подвір'ї був викопаний колодязь, обкладений взруб, із журавлем – "ключкою"[90]. Всі господарські будівлі вкривалися соломою. Подвір'я обносилося тином – "лісою", лише ворота робилися дощаними.

Батько тримав свиней, курей, корови, бички. Поперед хати був зроблений "квітник" – загороджений "лісою". В ньому росли – іржина, "царська борідка" (дзвіночки), "пальма" з рожевими квітками. На садибі біля хати завжди були яблуні, груші, сливки.

Зрубна хата поставлена з мішаного дерева, сосни та дуба. Вінця з дубу клали першими, а далі вінця з сосни чергувались із вінцями з дубу. Віконниці на вікнах робилися з дуба і були широкими, їх мили як знадвору, так і з хати. Вікна колись були на 4 шибки. Знадвору колись замість фарби їх підводили сажою.

Комору в хаті знадвору не обмащували глиною, не білили. Хата з вулиці і з середини білилася глиною, знадвору хату підводили рудою глиною – призьбу і вище призьби "на три пальці". На таку ж висоту підводили і піч в хаті. Призьба колись в цій хаті була лісяна, тепер – з дошок. Піддашки у хаті зроблені з двох боків і виступають на 80см. Стріха хати – солом'яна. Покривали парками, колосками догори. Парки подавали вилами. Вкрити хату можна було б за 2-3 дні, якби всі кулики були підготовлені. Вкривали колись люди самі собі хати, але часто це робили запрошені "критники". Перелом на стрісі закріплювався "пивзиками". Так само вкривали і клуню і хлів.

---

[90] "ключка" - журавель.

В хаті два поперечних сволочки. Вони покладені на товстий дубовий поздовжній сволок. Стеля настелена з поздовжніх широких дощок – "ґар". Ці ґари утворювали рел'єфну стелю в хаті. Стеля та сволочки білилися, сволок мився. Також стеля настилалася над коморою, в сінях стелі не було, немає і зараз. Підлога настелена тільки в коморі. Бовдур зроблений з дошок, тоді як раніше до перевезення хати він був плетений та обмазаний.

Для сучасного внутрішнього оздоблення хати Ф.Лазоренко характерна наявність багатьох елементів традиційного для цьох місцевостей влаштування побуту. Це і судник, і полиця над дверима (фото 14), і покуть з іконами (фото 15,16), і передпічна лава, череп'яний посуд та ін.

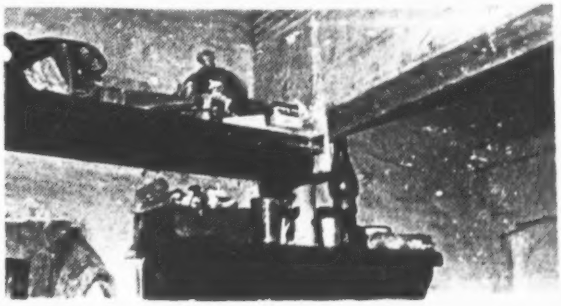

Фото 14. Полиця над дверима. Хата Ф.Лазоренко. 1992.

Піл в хаті зроблений з сосни. Піл виготовлявся теж з соснових дошок, складався з 6-7 дошок (сьома часто прибиралася). Піл спирався на дерев'яний привалок біля печі – вмуровані два дерев'яні брусочки, на які клалася дошка.

Біля причільної стіни така сама дошка клалася на вкопані дерев'яні стовпчики, які білилися. Піл настилався поздовж. Жердка розташована була над полом на відстані 80-70см. від причільної стіни, вздовж неї і представляла собою круглу в розрізі жердину. На стіні вона спиралася на "перечку", яка колись прибивалася кілочками в стіну, між вінцями. Другий її

кінець загонявся в іншу перечку в зроблений спеціально отвір. Ця перечка мала форму видовженого прямокутника (50 х 15 см) і кріпилася до стелі цвяхами. Друга жердка таким же способом кріпилася над піччю біля стіни, яка є спільною для хати й сіней, на відстані від неї приблизно в 30 см, на відстані від стелі приблизно в 50 см.

Піл в день не застелявся:

> Як лягали спати, то мати соломи натрусить на піл багато, рядном прикриє, подушок довгих положить, їх було у нас аж сім, і під голови і під боки, рядком накриємось всі і так спимо. На ранок солому у печі спалять, рядно витрусять, подушки в кутку складуть горочкою, рядном накриють. Рядна колись були білі, з валу, ще, як тільки колгоспи почались, люди стали ткати рядна з фарбованих ниток – в 3-4 різнокольорові смуги, що весь час чергуються. І були вже такі люди, що іншим ткали. На піч рядно стелили також[91].

Колиска в хаті, коли були маленькі діти, висіла над полом ближче до печі. Виготовляли її з чотирьох збитих дощечок, а донцем[92] служила натягнута рядовина, прибита до стінок – перечок. Колиска підв'язувалася до двох гачків, вбитих у стелю над полом і її було легко колисати спеціально не встаючи в ночі.

В описуваній хаті на покуті стояла ікона св. Миколая. На причільній стіні на полиці було дві пари шлюбних ікон – дві ікони Матері Божої та дві ікони Спасителя. Перед покутньою іконою висіла лампадка (фото 16).

---

[91] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

[92] денце, як казала Лазоренко Ф.І.

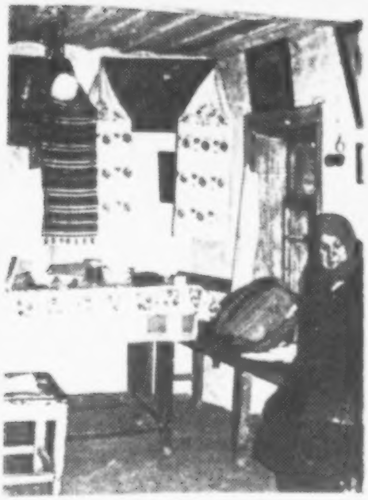

Фото 15. Покуть в хаті Ф.Лазоренко. 1992.

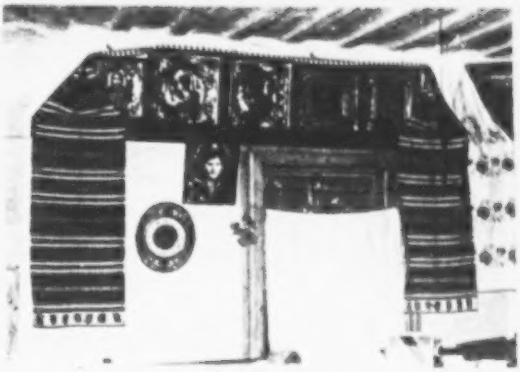

Фото. 16. Ікони на причільній стіні. 1992.

Для розташування ікон використані прямокутні та трапецієвидні полички-божнички з "вігуранками" (візерунками). Над причільним вікном фігурний край полиці був зверху, на покутній полиці – знизу.

Ікони спеціально додатково оздоблювалися різними прикрасами.

> На базарі купували паперові квіти, віночки з квітів, ними прикрашали ікони, викладаючи віночок поверх рушників, особливо це стало популярним по війні. Окремі букетики з таких паперових квітів затикалися за ікони так, що вони стирчали між іконою та рушником; ікони також прикрашалися в такий спосіб і засушеними квітами[93].

Для того, щоб почепити рушники над іконами, в стіни загонялися дерев'яні довгі кілочки, довжиною в 15 см, на які клався складений рушник.

В хаті було багато рушників. Ще напочатку XX століття рушники були лише домотканими на верстаті. Виткані червоні смуги чергувалися з білим тлом, часто такий малюнок був розбавлений вкрапленнями окремих синіх тоненьких смужок.

---

[93] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

Рушник міг чіплятися один на дві і більше ікон, вчіпався він на кілочки. Рушник був на дзеркалі, рушники могли в свято висіти і просто на кілочках без ікон на передпічній стіні. В піст рушники взагалі знімали, і їх не висіло жодного.

Як згадує Ф.Лазоренко, куповані картинки із зображенням хаток, лебедів прикрашали хату.

Стіл в хаті мав видовжену стільницю, одну шухляду. Робився із сосни, а ніжки – з дубу. Між столом та полом в хаті стояла скриня, масивна, гладко фарбована, з дутим віком, на коліщатах, окована металом. В лівому кутку стола завжди лежав хліб, накритий утирючкою, і більше нічого не було.

На покуті за батькових часів завжди стояв сніп (мал.7).

МАл. 7. Сніп на покуті на лаві.

Соснова лава біля передпічної стіни спиралася в трьох місцях на вкопані стовпчики. Ці стовпчики білилися, лава милася. Лава широка – 40 см. Стовпчики мали діаметр – 25 см. Найбільший в діаметрі стовпчик стояв на покуті (стоїть), де сходилися обидві лави, підрізані під кутом 45гр. – "в ус".

Так само лежала на стовпцях лава попід причільною стіною. Вона була завдовжки до сволока.

В хаті між двома вікнами на передпічній стіні висіло дзеркало в дерев'яній рамі.

Судник був відкритим, на три полиці, з однією боковою стінкою. Стінка знизу завершувалась косим зрізом. Посуд, яким користувалася родина, купляли на базарах в Борисполі, в Гоголеві[94]. Броварського району, через що глиняний посуд був досить різноманітним, бо виготовлявся в різних гончарних осередках. Посуд возили на підводах "горшечники". Миски, як згадує інформаторка, були і мальовані, і немальовані, просто полив'яні; відомі їй були і барани, леви, яких купляли на базарах як іграшки, стояли вони в хаті діда на вікні. Згадує Ф. Лазоренко миски жовтуваті із зелененькими квіточками в середині, полив'яні; пам'ятає глиняний жовтий чайник. Була у батька в господарсрві і велика череп'яна миска на миття рук, яка стояла в коморі на ослоні, жовта, глибока, нічим не прикрашена – не розмальована. Також в хаті на вікнах в горшечках стояли квіти.

Полиця, що була над дверима в хаті, мала три точки опори. Поперше на стіні вона клалася на перечку, по-друге вона спиралася на верх бокової стінки судника, по-третє біля сволока полиця спиралася на другу перечку, прибиту до сволока. Вона була повністю уставлена перегорнутими горшками. Миски, ложки, сільничка знаходилися в суднику (фото 14).

В хаті було два ослони. Один був на довжину стола і стояв біля нього, або відсувався до переднічної лави. Другий – маленький ослінчик – розмірами з сучасний табурет, як правило, стояв біля печі.

В цій хаті самовар стояв на ослінчику біля печі, а в людей міг стояти і на долівці. В кутку біля печі стояли рогачі; хлібна лопата була в коморі.

---

[94] в "Оглеві", як кажуть місцеві жителі.

Освітлювалась хата каганцем – "моргунчиком" – "плєшечкою". Як правило, він стояв на печі.

> Як досвітки – то чіпляли його до переднього сволочка, в цьому сволочку завжди стирчав гачок, до якого дротиком підв'язували каганчик. Або перевертали "пікну" діжу, що на хліб, ставили її на піл, а на неї вже ставили той "моргунчик". "На полу сідали та й шиємо. Сорочку становлю, тіко не вишью, рукав до моргуна того і дивлюся чи так чи ні. Пилю тю (від тканини – Н.Ш.) варили та пили (тобто багато ковтали, тієї пилюги)".

> Як в будень, то за столом не їли, їли "серед долівки" або на полу. Як ослінчик був вільний, та на ослінчику тому їли, сідали на полу[95].

В коморі полиць не було зроблено, як не було ніяких полиць і в сінях. В коморі були зроблені засіки для зерна, була також жердка. Жердка кріпилася до стелі, висіла на мотузках. В цій хаті скриня зараз стоїть в коморі. В коморі були дубові засіки заввишки десь 1,20м, довжиною 2м, шириною 1м. Також там могли бути кожухи на жердці. В сінях мало що було – ступа, жлукто було в коморі, стужки могли буть в коморі, ночви також.

4.2.2. Хата Олександри Прусової

Саме батько баби Сашки, Андрій, був засновником Андріівки. Хата баби Сашки також перевезена з Сеньківки і є хатою, яку в Сеньківці ставив її батько.

План хати – "хата + (сіни + комірчина)". Хата була зрубна. Комора не білилася. Хата стояла понад вулицею, але не близько від дороги, входом до вулиці. Батько мав клуню плетену – "лісяну", хлівчик, погрібник, сажок зрубний, курник заплетений та обмазаний, комору. Клуня стояла глибоко у дворі.

---

[95] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріівка.

Землі батько мав десь понад десять десятин. У батька були пара волів, пара коней, свині, кури, корівка. В клуні тримав воза, молотарку, культиватор.

На дворі біля хати – між хатою та вулицею, а також за хатою росли яблуні, груші, багато було малини.

Хата мала невеликі піддашки, десь на 70-80см., призьба висотою в 50-60см. була зроблена з дощок. В комірчині вздовж стіни проти дверей була жердка, яка кріпилася мотузками до стелі.

В хаті стеля клалася на два поперечних сволочки, які в свою чергу клалися на повздовжий дубовий сволок. На сволоку був вирізаний хрест простої форми. Сволок не фарбувався.

Хату колись підмазували щосуботи: і стіни, і долівку. Стіни підводили білою глиною, яку копали тут же на полі. "Червону глину – на долівку їздили копати у Кучакові"[96]. Сволочки білилися, як і стеля.

Піл займав в хаті традиційне місце, був повздовжнім, складався з 10 дошок, впирався з боку печі та стіни на дерев'яні вкопані побілені стовпчики, на які клалася дошка.

> Перед тим, як лягали спати, піл застеляли миткою, погорі – рядном, подушки під голови, рядном укривалися. Вдень все-все прибирали. Рядна колись були білими "валовими", у нас були перетканi зеленими смужками, в людей були й чорними[97].

Жердка була паралельна головному сволоку. На жердку скидали на ніч все, що в день носили, а то могли висіти просто сорочка чи хустка.

---

[96] Прусова О., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

[97] там же.

Над полом кріпилася колиска, збита з 4-х перечок, із прибитою знизу рядовиною. Кріпилася колиска мотузками до гачка, вбитого у ближчий до печі сволочок.

> Покуть була місцем для однісі великої ікони св. Миколая, яка стояла на "кутничку" і кріпилася під кутом до стіни "Кутничок" і полиця божничка під ікони над причільним вікном оздоблені фігурним вирізуванням – хвилькою. В нас рядна батько ткав – нам ткав, людям ткав. Багато хто людям ткали полотно, рядна, скатерті. Під полом нічого не тримали, хіба що матку, як вдень, то скручували так і під піл клали[98].

Ікон було багато в хаті. Над причільним вікном висіло 5 ікон, і всі під одним довгим тканим червоним рушником. В хаті було десь 6 рушників червоних. Під кролевецьким рушником із "півнями" (орлами) стояв на покуті образ Миколи. Під рушниками було дзеркало в дерев'яній темній оправі. Дзеркало, так як і ікони, висіло під кутом на стіні.

На покуті стояв дубовий стіл з однією шухлядою який робив сам батько.

На столі обов'язково лежав настильник, витканий в смуги червоного чи синього кольорів. Малюнок ткання – в "кружку", "коропову луску". На столі під рушничком лежав хліб. Під столом завжди в хаті тримали "пікну" діжу діаметром в один десь метр на пуд борошна, з дубового дерева.

Обидві лави – попід причільною та передпічною стінами були з дубу, з невисокими спинками, лави також милися, не фарбувалися.

Судник був в цій хаті у вигляді "шафи", що знімалася – із дверцятами, що прикривали всі три його полиці. Були колись в хаті "жовті" і "красні" (колір глини) миски, полив'яні і неполив'яні, розмальовані та нерозмальовані. Купляли їх на базарі в Борисполі. Були великі тикви з двома ручками, висотою в 70 см, з носиком і жовтої, і червоної глини.

---

[98] там же.

Над дверима кріпилася полиця – від передпічної стіни до сволока.

В хаті був ослін, що стояв в притулок до лави вздовж передпічної стіни.

В кутку біля судника "шкафи" висів на кілочку стиральник. Хлібна лопата стояла в сінях, в кутку біля печі – рогачі.

Скриня з плоским віком фарбована, по кутах кована, стояла в комірчині.

Частина 5. Селянське житло Бориспільщини: типологічні риси в будівництві та організації внутрішнього простору

5.1. Орієнтація хати відносно сторін світу

Як скрізь по Україні, однією з характеристик селянського житла Бориспільського району є орієнтація головного фасаду будівлі відносно сторін світу. Головний фасад зорієнтований найчастіше на південь, або південний схід: "Щоби сонце гуляло по хаті"[99]. В цьому випадку при відповідному виносі покрівлі житлове приміщення інсолює в достатній кількості, не перегрівається в літку та дістає найбільше сонячного світла взимку. Така орієнтація, як вважає Самойлович, визначає розташування будівлі на території подвір'я , та по відношенню до вулиці[100].

Актуальність цього положення для досліджуваної території підтверджується польовими матеріалами. На більшості садиб в селах північної Бориспільщини хати на початку XX століття орієнтувалися діючим входом до подвір'я, а напільною стіною до вулиці. Так, в селі Андріівка сьогодні можна відмітити такий тип розташування житлового примішення. Це головним чином залежить від орієнтації вулиць. Якщо вулиця проходить з півдня на північ, хати переважно розташовані перпендикулярно до неї. Деякі вулиці мають іншу орієнтацію – з заходу на схід, і будинки вздовж таких вулиць стоять або входом до вулиці або в глибині двору паралельно[101] .

---

[99] Донченко М., інтерв'ю 28.05.1993, с. Кийлів.

[100] *В.П. Самойлович*, Українське народне житло, С. 10.

[101] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріівка.

5.2. Загальні риси селянської садиби північної Бориспільщини

Будівлі селянської садиби композиційно складають цілісний ансамбль, зумовлений функціональними взаємозв'язками складових елементів та природничими умовами. Недалеко від хати ставили комору для зберігання зерна, "стайню" для коней, "хлів" для великої рогатої худоби (часто їх об'єднували в одне приміщення), "повітку" для зберігання реманенту та різних речей, "саж" для відгодівлі свиней, "курник" для птиці, тощо. Трохи далі знаходилася клуня для зберігання та обмолоту скошеного хліба та інші[102].

Як і хату, господарські будівлі споруджували з місцевих матеріалів. Стіни зводили дерев'яно-каркасними, або ж з дерев'яних колод, обмазували глиною, дахи робили солом'яними, двосхилими, або чотирисхилими.

Кількість господарських будівель у садибах та якість їх неоднакові. Заможні селяни будували добротніше, бідняки – з найпростіших матеріалів.

З присадибних будівель цікавою спорудою є комора. Поширеною була однокамерна комора. Основою однокамерної комори є квадратний у плані дубовий "зруб" зі щільно притулених колод. На головному фасаді робили невеличку галерейку, що захищала вхід від опадів. Поставлений на кам'яну основу або дерев'яну опору, зруб накривали солом'яним дахом – чотирисхилим або двосхилим. Двосхилий дах використовувався для господарських потреб, мав прямокутний вхід спереду на горище. Потрапити туди можна було за допомогою приставної драбини. Двері комори – прямокутні, широкі, збиті з товстих дошок.

Будівлі для великої худоби, птиці, реманенту найчастіше були дерев'яно-каркасні, плетені з гілок і обмазані глиною. Здебільшого вони

---

[102] *Н. Шосгак*, Тематико-експозиційний план хати з села Дударків, Бориспільського району Київськоі обл., Неопублікований науковий звіт для МНАП України. – К., 1992р. – С. 30.

прямокутні в плані, вкриті чотирисхилими дахами обтічної форми. Іноді хлів та стайню зводили поруч, та тут же прибудовували курник.

Будівлі для зберігання реманенту та врожаю відзначаються більшими розмірами об'ємів. Повітка має навіси даху по боках прямокутного приміщення з великим входом.

Такі утилітарні будівлі як сажки для утримання та відгодівлі свиней мали також досить естетичний вигляд. Їх будували з дубових брусків. Їх невеликі, прямокутні в плані, зруби стоять на окремих опорах і накриті солом'яним дахом. Над фасадом нависає винос даху, який підтримують кронштейни або невеличкі стовпчики. Часто вони будувалися фігурно-вирізаними.

5.3. Будівельна техніка

Основний будівельний матеріал, що застосовувався для возведення будівлі – дерево. Основна будівельна техніка возведення стін на території Бориспільщини – зрубна. Північна територія району відноситься до так званої смуги зрубних будівель, що проходить Чернігівською, Київською, Житомирською, Ровенською та Волинською областям[103]. Про це також свідчить карта районування України за типом хати, укладена Ф.К.Вовком[104]. На початку XX століття значно поширюється техніка закидання хати "в шули".

---

[103] *Е.Э. Бломквист.* Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев // Советская етнография. – 1954. № 4. – С. 25-47.

[104] *Ф.К. Вовк*, перед с. 520.

Як у Великій Стариці, так і в Григоровці, були хати в шули і "в зруб" на той час. Більшість хат вже після Миколая ставилося в шули. [105]

В селі (на 30-ті р. – Н.Ш) майже половина хат були "в зруб", половина "в шули". Комори в хатах знадвору не обмащувалися глиною, не білилися, хоча після війни люди почали це робити. Зрубними були і "гусаки"- колодязі-журавлі. Тини в селі були лісяними. Їх заплітали ще років 30 тому[106].

Основний тип з'єднання брусів при зрубній техниці – зв'язування брусів у горизонтальні вінці і возведення з них власне зрубу. Найпоширеніший спосіб врубки на досліджуваній території – замок з випуском кінців брусів (фото 17).

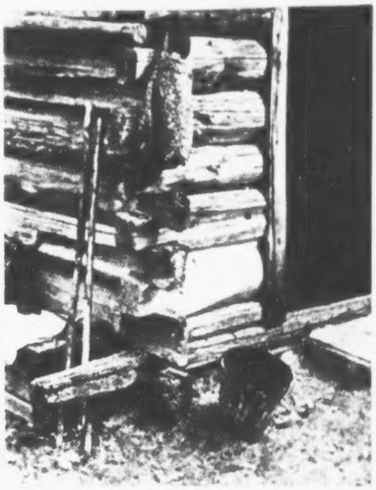

Фото 17. Хата П. Романець, с. Кийлів. 1992.

Також, пізнішою технікою, що з'явилася на території Бориспільщини, був замок у лапу, що не залишав при з'єднанні брусів кінців назовні – "в угли".

---

[105] Багалій С., інтерв'ю 02.04.1992, с. Григоровка.

[106] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

Стіни виводилися з дубових або соснових брусів. На останій вінець клався сволок (як правило з дубу, за нестачею матеріалу – з сосни), по ньому – два "сволочки." В хатах північних сіл як правило було два поперечних "сволочки" Вони не конче врізувалися, а клалися на товстий дубовий поздовжній сволок. Стеля вистелялася з поздовжніх широких дощок – "ґар". Ці ґари утворювали рел'єфну стелю в хаті (фото 18). Стеля та сволочки білилися, сволок мився. Також стеля настилалася над коморою, в сінях стелі не було, немає і зараз.

Зрубна хата типу "хата+сіни+комора" була обмащена зовні і білена з боку житлового приміщення. Особливістю сіл району є відносно недавня (30-ті роки) традиція підсинювати або підзеленювати побілку там де раніше стіни хати білилися[107].

Навколо житлового приміщення або власне хати робилася невелика присьба, заввишки не більша 30 см, що підводилася рудою глиною, при цьому окрім присьби підводили глиною ще незначну площу стіни – смугу не ширшу 5 – 10 см. Присьбу колись заплітали лісяну, пізніше (30-40-і роки) почали робити з дошок[108].

Підлога настелялася тільки в коморі. В хаті робилася глиняна долівка Бовдур робився як лісяний, так і з дошок у людей. Бовдур обмазувався, на ньому була кришка.

Піддашки у хаті зробишися з двох боків і виступали на 80 см – 1м[109]. Традиційне покриття хати в районі навіть донедавна – солома. Покривали паркамн, колосками догори. "Вкривали колись люди самі собі хати, але часто

---

[107] Щербак Г.П., інтерв'ю 02.04.1991, с.Проців.

[108]Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

[109] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

це робили запрошені "критники"[110]. Перелом на стрісі закріплювався "пивзинами" (фото 19).

> Стріха була солом'яна. Вкривали парками. Батько сам укривав, а ми подавали кулі "вільми" (вілами). Як вкрита вся стріха, то на переломі закруплювали її "пивжинами"[111].

Віконниці на вікнах робилися з дуба і були широкими, їх мили як знадвору, так і з хати. Вікна колись були на 4 шибки[112].

Коли хати переставлялися, використовувався попередньо використаний будівельний матеріал. Ніхто в селі ніколи не розписував стіни, лишень підводили рудою глиною долівку, призьбу – глеєм і білою глиною, яку копали в полі, білили хату. По війні стало вельми популярним додавати до крейди синьки, а то і зеленки, через що тепер майже в кожній хаті стіни знадвору і всередині мають синюватий відтінок[113].

Дубовий сволок в хаті до перенесення часто прикрашався не тільки хрестом та підписом дати, а і споконвічною "розеткою" або "розою", "квіткою", як називають цей знак місцеві жителі. При переїзді на нове місце такий сволок могли розпилити на два сволочки. Хати ставились часом без головного сволока. В одній з хат по вул. Шевченка села Андріївка два сволочки, що тримають стелю. При зіставленні утворюють чудовий малюнок, що колись був на колишньому сволоку попередньої хати цієї родини (мал.8).

---

110 Трикоз П.В., інтерв'ю 30.03.1991, с. Дударків.

111 Білик Н.Л., інтерв'ю 02.04.1992, х. Бурдонівщина, с. Любарці.

112 Багалій С.Л., інтерв'ю 02.04.1992, с. Григоровка.

113 Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

Мал. 8. Замальовка сволоку з с. Сеньківка, розрізаного на дві частини.

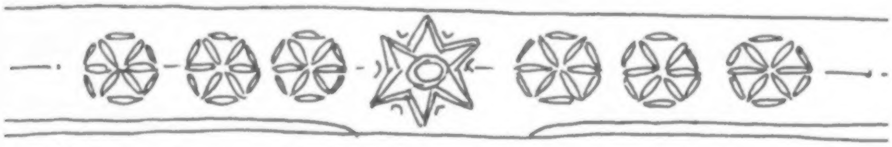

Фото 18. Віра Кокозей. Напіч в її хаті. С. Дударків.1993.

Фото 19. Хата1908р. Віри Кокозей, с. Дударків. 1993.

5.4. Планування

Планування житла пройшло певну еволюцію від кінця XIX до початку XX століття. Загальноприйнятним типом житла, який послужив основою для дальшого розвитку більш ускладнених типів планування по всій Україні вважається тип "хата (власне житлове приміщення) + сіни". Цей тип як домінуючий у XVIII ст. на території досліджуваного району поступово витіснявся, і наприкінці XIX століття ставли переважати типи "хата + сіни + комора", та "хата + сіни + хата" (або "хата на дві половини", "дві хати", "дві хати через сіни").[114]

Причини вибору планування хати або точніше, розміру оселі залежали найперше від матеріального становища господарів, які мали будувати собі житло. З дальшим економічним розвитком регіону далі ускладнювалися плани житла, але до 40х-50х років XX століття основними типами були типи „хата + сіни + комора" та „дві хати через сіни". Разом з тим, з'являлися модифікації таких планів і головним чином, модифікації плану „хата + сіни + комора": на місці комори організовують інше житлове примішення або кухню; власне хата ділиться додатково на два житлових приміщення або повздовж хати або впоперек. Останні типи планування почали домінувати в 50х-60х роках.

Характерною відмінністю в поширених типах планування північніх сіл району була відсутність типу так званої "довгої хати", який був досить поширеним в південних селах Бориспільского району. Зі слів Олени Гудим, село Рогозів, "ставили по-всякому – було, що під однією стріхою була і хата,

---

[114] Згідно отриманих від інформантів описів та згадок під час експедицій в Бориспільский р-н 1991,1992,1993 років. Див. також Самойлович (1972), Бломквист (1954).

комора, повітка. Така довга хата з кінця минулого століття "хата діда Хвілімона", майже в центрі села достоює свій останній рік"[115].

Органи радянської влади почали впроваджувати з 60-х років стандартизовані так звані „типові проекти", за якими наполегливо рекомендувалося будувати нові житлові будинки колгоспникам. Ці проекти розроблялися в містах в проектних інститутах і нав'язувалися колгоспам через районну виконавчу владу.[116] Через впровадження таких проектів, однакових для багатьох сільських районів України традиція в плануванні житла значно змінилася.

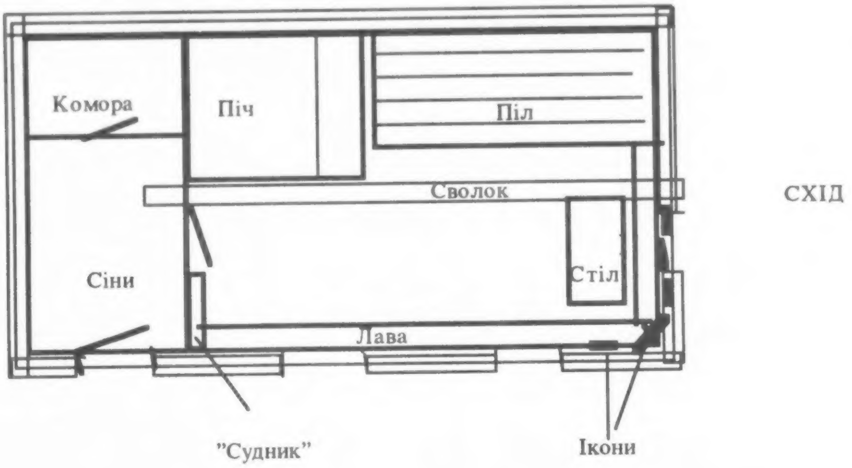

Мал. 9. Типове планування хати північних сіл Бориспільщини.

---

115 Гудим О.М., інтерв'ю 03.04.1992, с. Рогозів.

116 *Ю. Новохатько,* Молодіє Бориспільщина // Сільське будівництво. – 1980. – №1(322). – С. 17,19.

5.5. Типові риси інтер'єру

Одну чверть житлового приміщення займала піч з лежанкою. Піч звичайно була білена, лише знизу біля долівки підводилась вузенькою смугою рудою глини (фото 20).

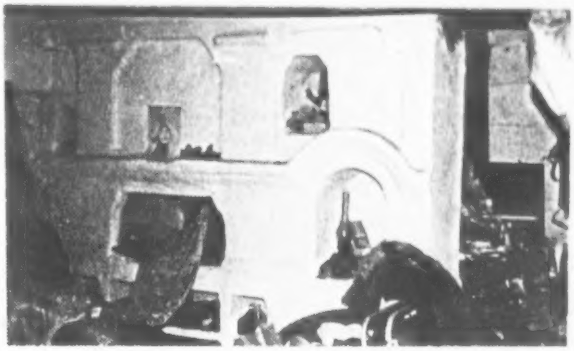

Фото 20. Піч в хаті 1922р. села Григоровка. 1993.

Олена Максимівна Гудим згадує, як колись у них ставили піч:

Для того, щоб почати ставити піч, кликати майстра на це, необхідно було підготувати цеглу з глини. Необхідна кількість цеглин залежала від розмірів печі та коливалась в межах 1000-1500 штук. На це йшло десь під тиждень часу, якщо не підводила погода. Спочатку заготовлялась дерев'яна форма на дві цеглини одразу. Її розміри – 20 х 50 см. Посередині вона ділилась на двоє. Копали на болоті, недалеко від села глину. На подвір'ї викопували яму діаметром десь в 70 см, в якій почали вимішувати глину. Вимішаною глиною заповнювали форми, попередньо притрусив їх піском, щоби цеглина легко відділялась від деревини. Підшукували на подвір'ї горизонтальне рівне місце – "точок", яке добре провітрювалось і де було б досить сонця, і викладали сирі цеглини сушити. "Точок" мусив бути обов'язково горизонтальним, щоби цегла вийшла якісною, недеформованою. За день могли зробити десь 500 цеглин. В цій роботі була задіяна часто вся родина, щоби швидше зробити цеглу. День, другий, залежно від погоди, цегла сохла. Як цегла була готова, кликали майстра і вже хтось один йому допомагав. Спочатку валькували вальками з глини та соломи дно. Пічник обов'язково перевіряв горизонтальність дна своїм прибором. Потім ставив два обручки, мал.25. На них стелив дошки, потім накладав цеглини. Це він робив "кабан". Хтось місить йому глину, щоби він міг замазати

кабан. Потім він "засипав засіп" – робив форму печі, валькував.[117]

Біля печі в кутку біля входних дверей стояли лопата, чаплія, рогач, кочерга, віник з нехворощу. На двірному косячку – був вбитий "кілочок", на якому висів "отиральник". На припічку стояла велика "макутра" на хліб. Ковганка стояла під піччю на полиці. Також майже завжди біля печі стояв невеликий "ослінчик".

Весь посуд в хаті тримався у "суднику" (миснику) – миски, полив'яні та мальовані, горщики – стояли перевернутими на довгій полиці над дверима. Судник належав до нерухомих меблів, бо його стінка, що ближче до дверей, кріпилася нерухомо до стіни. Судник міг бути і зйомним. В одному випадку він був збитий в прямокутник з чотирьох дошок, з полицями всередині[118].

Одразу за піччю розміщувався піл. Дошки полу могли лежати на двох дошках (одна біля печі, друга – попід причільною стіною), що клалися на "кирпичні" (з глиняних саморобних вальків) стовпці. Також піл міг спиратися на два пересувних масивних ослони. Ці дошки також могли спиратися на дерев'яні стовпчики. Піл звичайно був поздовжим, з 6-7-8 дошок. Ширина полу залежала від кількості членів в родині. Матеріал, з якого виготовляли піл в північних районах переважно дубовий або сосновий. В південних селах району піл міг бути вербовий, сосновий топольовий, грушовий ("вичовганий так як склянка"), кленовий[119].

Піл застелявся ліжником з овечої вовни, або "радном" (рядном). Стовпці під полом підводили також глиною як і стіни "на три пальці". "Напіч", (місце

---

[117] Гудим О.М., інтерв'ю 03.04.1992, с. Рогозів.

[118] Білик Н.Л., інтерв'ю 02.04.1992, х. Бурдонівщина, с. Любарці.

[119] Деркач Н., інтерв'ю 02.04.1992, с. Любарці.

на печі, де спали діти), – теж рудили такою ж глиною[120]. "Напіч" застелялася радном. Радна були ткані в сосонку. Піч також мала лежанку, яка застелялась довгою подушкою з грубого полотна, яка наповнювалась "кияхами" з рогози. Поверх неї також застеляли "радовинку" – невелике рядно, на піл стелили плетену з соломи матку і прикривали її теж рядном, тканим у сосонку. Рядна інколи були перетканi чорними тоненькими смужками, зшиті з двох половин.

> З полу вдень прибирали весь одяг, матки, на яких спали, подушки складали одна на одну в дальному кутку пола, затикались ошатно ряденцем, "Пил" широкий був у хаті, нас шестеро дітей було у батька. "Пил" на лавках лежав , з семи дошок, вербовий. В день "пил" нічим не застеляли – голий був, а в людей – "як хто хтів", то, було, рядно стелили. Три подушки довгих було у нас. На жердку вішали сорочки, подушки. А як свято – то рядно вішали наверх. Ліжники колись були з вовни ткані, то спимо на них, а рядном вкриваємося. Жердка була вздовж напільної стіни. Ліжники були і білі, і коричневі.[121]

Жердка над полом могла бути зроблена паралельною до головного сволока або перпендикулярною. Як правило, вона кріпилася на конопляних мотузках, прив'язаних до "кілочків". Один "кілочок" забивався в сволочок, інший в причільну стіну. Часто один з таких кілочків кріпився просто до стелі – до "ґари". На жердку весь час вішали одяг – сорочки, керсетки – той одяг, що носився щодня. На свята, звичайно, діставали найкращі речі – сорочки, хустки і таки чином прикрашали цей куток відпочинку родини. Під час виконання хатньої роботи жердка також використовувалася як

---

[120] Коротенко Я.А., інтерв'ю 02.04.1991, с. Сулимівка.

[121] Деркач Н., інтерв'ю 02.04.1992, с. Любарці.

інструмент праці: "на жердку, як пряли, то вішали пряжу. Прядку ставили на полу або передпічній лаві"[122].

Якщо в хаті було немовля, над полом висіла збита з чотирьох перечок колиска. Мотузки від неї кріпилися до гачка, вбитого у сволочок. Колиска могла також бути плетеною, це більше було поширено на півдні району[123].

Понад чільною стіною вздовж всієї стіни звичайно лежала на стовпцях широка мита лава. Також лава лежала і попід причільною стіною хати. Лави могли бути з різного дерева – липові, вербові, соснові – з "хвойового" дерева. Найкращим матеріалом вважався дуб. Лави натирали "соломою до блиску".

Обидві лави трималися на білених стовпчиках – чи "з вальків" чи дерев'яних. В хаті звичайно було не менше ніж два ослони, один з них стояв до передпічної лави притуленим, другий – біля столу[124].

> У багатих колись застеляли лави старенькими скатертями "в празники". Тепер почали, "год двадцять назад", застеляти лави тканими доріжками. Лави робилися, як і піл, з верби. Рвали "хвощ" та мили їм лави до білого.[125]

На покуті стояв дубовий стіл, який буденно застелявся звичайно неорнаментованою скатеркою, а по святах – "радовинкою", перетканою чорними та червоними смужками, тканою "в кружку". В північних селах скатерку називають "настильник".

Скрині традиційно в селах району вже наприкінці XIX ст. почали займати своє постійне місце в коморі (фото 27).

---

[122] Лісова У., інтерв'ю 30.06.1991, с. Безрадичі.

[123] Щербак Г.П., інтерв'ю 02.04.1991, с.Проців.

[124] Білик Н.Л., інтерв'ю 02.04.1992, х. Бурдонівщина, с. Любарці.

[125] Гудим О.М., інтерв'ю 03.04.1992, с. Рогозів.

> Скриня в них стояла в коморі. Скриня "лазушка" – з плоским віком скриня була переважно в бідних людей, а як багата сім'я – в них з дутим віком. В бідних же і стола могло не бути – замість нього стояла скриня. [126]

Колись побутували мальовані "в квіти", на колесах, із опуклим віком скрині. Традиційне місце скрині – в хаті між столом та полом. Часто, особливо, якщо бідна родина, "скриня правила за стіл"[127].

В хаті завжди було багато образів, при чому всі вони розміщались на полицях: на покутній полиці найчастіше стояв "Микола Чудотворець".Також в селах побутували інші сюжети покутньої ікони – тайної вечері, ікони св. Варвари, св. Парасківи, св. Пантелеймона та ін.[128] На довгій полиці на причільній стіні, розрахованій на 5-6 ікон, розміщались решта образів. На чільній стіні в деяких хатах ікон не вішали. Образи прикрашались "красними" – домотканими, перетканими червоним кольором рушниками. Ікони на причільній стіні завішувались одним довгим рушником. З початком XX століття стали поширюватись кролевецькі рушники, які і досі часто-густо прикрашають покутні образи в сьогоденних хатах. В піст всі рушники знімались.

Вишивати рушники почали, певно, лише в колективізацію і зараз вони разом з рушниками фабричного сучасного виготовлення, майже скрізь витіснили з побуту колишні "червоні" домоткані рушники. Лише в окремих хатах у старих людей можна побачити такі рушники. Також побутували в цьому селі "кролевецькі" рушники, яких також називали "червоними". Їх купували на ярмарках, куди їх привозили на випродаж з фабрики з Кролевця.

---

[126] Деркач Н., інтерв'ю 02.04.1992, с. Любарці.

[127] Топа О.М., інтерв'ю 02.04.1991, с. Мала Стариця.

[128] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992, с. Андріївка.

"Кілкові" рушники висіли на кілочку біля дверей з боку судника, вони нічим не прикрашались.

Стіл застелявся настильниками, перетканими на кінцях червоними або синіми, або тими та іншими смугами, ткалися вони в сосонку, в кружку. Лави раніше не застелялися. На жердку вішали хустки, спідниці. А як свято, то завішували жердку рядном.

В селах любили здавна прикрашати ікони паперовими квітами, віночками з них, букетиками (фото). Окрім цього і живими і сухими квітами прикрашали хати – клали на сволок чорнобривці, сухі гвоздики[129].

Перед покуттю висіла лампадка, яку запалювали перед недільною службою та на свята.

Всі стіни, а також стеля і сволочки, були біленими в хатах, сволоки – митими, часто мальованими. Для північних сіл характерним є насичена декорація сволока. На сволоках вирізувалися "квітки" – солярні знаки, писали рік будівництва хати, технікою вирізування виконували геометричний орнамент всього сволоку. З появою олійної фарби люди почали розмальовувати вирізаний орнамент.

Долівку мастили червоною глиною щосуботи, червоний колір якої підсилювали додаванням в глину торфу.

В коморах хат робили високі засіки з кришкою, а поруч із засіками як правило стояла скриня на колесах. Часто за дверима робили жердку. На ній висіла одежа – "кожушанки і білі, і чорні, чи пряжа, чи валу навалено".[130] Одразу за дверима в коморі робили полицю, де тримали дрібні інструменти тощо.

---

[129] Вергун О.С., інтерв'ю 12.05.1992, с.Дударків.

[130] Топа О.М., інтерв'ю 02.04.1991, с. Мала Стариця.

В сінях, як правило, майже нічого не стояло, окрім відра на воду (фото 28). Навіть сучасною дударківською ознакою в організації інтер'єру хати є кріплення відра на гаку. В кутку між двома дверима – хатніми і сінними – в стіну вбивався гак, до якого прив'язували коноплянy мотузку з залізним гаком, прикріпленим на її кінці. Саме на цей крюк вішалося відро, також потім на нього чіплялась кружка. Відро висіло на рівні 0,80-1,00м. від долівки. В такий спосіб організовували кріплення відра і в хаті[131]. В сінях також була ступа на пшоно, драбина, на горище, в кутку на косінчику – відро з водою.

Хата прикрашалася щедро на свята квітами, зеленню. На Трийцю – затикали липовим гіллячком за ікони – корінцями догори, викладали липу і на іконах. По стеблині полину на кожний куток на вікно клали "мняту холодну" також на вікно клали. На долівку скрізь по хаті трусили "ґавір" – пахущу лепеху. Напередодні Троїці закопували в п'ятницю гілля осики біля порогу в хату, біля повітки, скрізь у стріху втикали, також і дубові гілочки з листям. "Чому осику?, – бо неблагословенне дерево". А як вербна неділя, то скрізь садили свячену вербу. За сволоком навіть в будні часто лежали квіти[132].

---

[131] Хата Трикоз П.В., с. Дударків.

[132] Каленченко Г.І., інтев'ю 11.10.1992, с.Дударків.

Частина 6. Освоєння чужого середовища та його прояв через обрядовість та внутрішню організацію житла: основні стадії доместикації

Тепер я хочу перейти до аналізу доместикації з точки зору її динаміки та здійсення в окремих конкретних випадках. Я хочу проаналізувати те, як теоретичні моделі відбиваються у реальному житті. Для цього я розглядаю процес доместикації на його різних етапах.

Звичайно текстами, що розповідають про процес доместиакції при будуванні житла є саме будівництво хати, оформлення її зсередини, її начиння предметами домашнього вжитку тощо. Текстами, що розповідають про символічний зміст доместикації – є ритуали, що супроводжують таке будівництво та решту діяльності по влаштуванню житла; різні поведінкові моделі в межах та поза його межами освоєного простору.

6.1. Психологічна підготовка до переходу на нове місце — перший етап доместикації

Процес виділення однієї частини середовища від його решти розпочинається задовго до буквального освоєння цього середовища.

> Наш дід мав чотири сини. Це було за Миколая. А хата була маленька – тутечки біля річки стояла. Знаю, як мати говорила, що дід думав довго хати ставити, але не знав де ставити, бо тут біля річки, у мас було місця мало, а там дал і на луках були вже інші люди. Але два сини, мої дядьки померли як молоді були, а дід вже почав потім ставити нову хату. Але ж вони теж спочатку не могли ставити, бо треба було назбирати дерева. Хату дід ставив у зруб, а йому треба було багато дерева на те. То вони як збирали, то край їхньої хати складали, поки всього не назбирали. Я знаю, що йм треба було десь шукати довго місця, бо вони хотіли біля старої хати ставити, а не було де, то вони довго думали де нову

> хату ставити. І потім вирішили на інший кут перебратися, бо там ніби добре місце було. [133]

Для цієї родини будування нової хати почалося задовго до будівництва. Родина почала думати про це, коли з'явилася економічна причина (затісно в хаті). Головною причиною уповільнення цього процесу був підбір відповідного місця, бо далеко не кожне місце може задовольнити вимоги, що висуваються для місця під хату.

Головну проблему, яку необхідно тут вирішити господарям – яке саме місце буде найвигіднішим та найкращим для майбутньої оселі. Фольклорні матеріали з регіону найбільше дають інформації про те, де ставити хату небезпечно. Фактично, господарі мають у своєму розпорядженні цілий набір засобів, щоби з'ясувати де не варто ставити хати, особливо, коли вони хочуть ставити хату на новому, ще не перевіреному ніким місці. Цей набір складається з обрядів, що побутуюють в соціумі і є виразниками колективного розуміння того, якою має бути оселя.

> Наші жили біля цвинтаря колись, то потім перенеслися. Баба моя казала то не добре жити не цвитнарі, бо там тоді не має спокою мертвим, і вони будуть сваритися на те.[134]

Також недобрі місця на дорозі. На питання "чому?" мені в одному селі в Тетіївському р-ні Київської області стара жінка сказала "бо там ногами ходять"[135]. Менше ритуалів, пов'язаних з перевіркою місця під хату виконується тоді, коли майбутню хату господарі збираються ставити на місці, де вже була колись оселя. Місце вже було перевірено на надійність і є позитивним:

---

[133] Стрільник Т., інтерв'ю 01.04.1991, с. В. Стариця.

[134] Ототюк М., інтерв'ю 21.05. 1991, с. Безрадичи.

[135] 23.10.1990, с. Одайполе, Тетіївський р-н Київської обл.

де колись стояла чиясь хата, то стараються і зараз там поставити хату, бо вважають, що те місце вже обране і на ньому велось усе.[136]

6.2 Перевірка наміченого місця —другий етап доместикації

Коли вже місце під хату на думці намічено, приходить час його перевірити на безпечність. Цьому місцю надається з певного моменту спеціальне значіння, з тим починається його перевірка:

> Обозначила я місце, а майстрі і кажуть: "а нуте примітки поробить". Взяли в мене жита, одміряли по три-дев'ять зернинок і понасипали по кутках де має саме хата бути і кажуть: "хай перележить троє сутків. Як місцина ця щаслива, то купки цілі будуть – хай і худоба ходить коло них, не зачепить. Інколи, то ще і побільшає у купці пашні цієї, як дуже щасне місце. Як же нещасливе, то і купки поменчають, і порозгрібає щось їх за ніч, або і не стане десь купок"[137].

Під час моїх експедицій я зустрічала майже в кожному селі згадки про цей ритуал перевірки місця під хату, в більш-менш подібній послідовності. Звичайно від відноситься до початку століття і скажімо, в 50-х роках вже майже не виконується. Другим за частотою згадок був спосіб перевірки місця через худобу, яку пускали вільно ходити, а за тим слідкували, де корова вляжеться. Це вважалося знаком на добре місце.:

> Раніше вважали, що там де корова буде лежати довго, то буде добре місце під хату. Я не знаю – я таке чула від людей, а сама того, щоб хтось таке робив – то не помнятаю[138].

> Як весною розтане сніг і появляються чорні латки землі й на них лягає скотина, то на тому місці добре ставити хату[139].

---

[136] (Рукопис) – б. м., б. р. – ІМФЕ, Ф1-2, од. зб. 333. – Арк. 7.

[137] *М Г.* З життя селян на Чигиринщині. – С. 32.

[138] Білик Н.Л., інтерв'ю 02.04.1992, х. Бурдонівщина, с. Любарці.

[139] Коротенко Я.А., інтерв'ю 02.04.1991, с. Сулимівка.

Можливо, домашні тварини мають чуття на місця де буде добре вестися новому господарству, тому що вони самі вже "одомашнені" і шукають відповідних для свого статусу місць.

Окремі ритуали не можуть перемішуватися, накладатися один на другий – тоді вони втрачають силу. Тому існує певна послідовність в їх представленні, і тоді значення, яким наділяється обране місце може або підтверджуватися або заперечуватися. В другому випадку ситуацію рятує ієрархія ритуалів в процесі надавання значення середовищу. Найважніший для жителів району на початку XX століття, можна припустити, був ритуал-перевірка місця за допомогою окремих купок зерна або його аналогу – за допомогою окремих купок овечої вовни[140]. За ним іде перевірка худобою. Також одна коротка згадка була про склянки з водою, які ставилися по кутах майбутньої хати і які мали би не розлитися за ніч[141]. На жаль, мені не довелося чути про інші способи перевірки місця під хату, але це не означає, що інших способів не було.

Після вибору місця і отримання позитвних відповідей від зовнішніх сил природи таким чином на будівлю житла серед жителів села був розповзюджений звичай запрошувати священика освятити майбутнє місце під хату. Коротко можу зазначити існування ритуального синкретизму з точки зору походження ритуалів. Отже, християнське освячення забезпечує обраному місцю певні гарантії "непсування" – це черговий етап семантизації простору, що закріплює нове значення за обраним місцем. На початку XX

---

[140] Згадки про цей ритуал переважно зустрічалися в південних селах регіону, де було розвинене в більшій мірі вівчарство. Цей ритуал був знайомий майже кожному інформатору похилого віку.

[141] На жаль, розмова про це точилася в автобусі, і жінка що згадала про це, не могла сказати нічого більше, і також не назвала свого імені.

століття звичай освячувати площу під хату був дуже поширеним на території досліджуваного району[142].

6.3 Фізичне відокремлення —третій етап доместикації

Фізичне відокремлення складається з декількох стадій також. По-перше, це відокремлення у горизонтальній площині, по-друге, це відокремлення в об'ємному вимірі (у висоту), та по-третє, це замкнення відокремленого простору.

6.3.1. Відокремлення у горизонтальній площині

Перша стадія фізичного відокремлення розпочинається тоді, коли визначена чотирма купками зерна, вовни, площа отримала значення безпечної та придатної для будівництва на ній хати. Другий суттєвий елемент ритуалізації цього простору – покладення першого вінця. Під вінець, під кути кладуть гроші[143], також лишали по кутах жито. Фізічні кордони, що формуються під час цього процесу – намічені лінії майбутніх стін.

6.3.2. Відокремлення у просторовому вимірі

Друга стадія – возведення стін – чотири площини-кордони, що формують майбутнє замкнене середовище у процесі вертикального розвитку житла. На початок XX століття цей процес був менше ритуалізований, але більш соціалізований. Хоча така соціалізація безумовно має ритуальний підтекст. Після того, як майстри поклали перший вінець будівництво зупиняється – запрошуються господарі, родина відсвяткувати подію закладин. У випадку, коли господар сам будував собі хату, запрошували сусідів на толоку, якою вже будували далі хату:

---

[142] Лісова У., інтерв'ю 30.06.1991, с. Безрадичі.

[143] Про цей факт говорило багато інформантів.

> На закладини було скликаємо і родичів і сусідів, хто прийде. Гуляють зранку і аж до вечора. Як ми строїли свою хату, так насходилося чоловік 20 як не більше. Спершу замісили, мати наклала первий вальок, а тоді ще скільки там, а далі вже почали гулять.[144]

Толока – відоме соціальне явище в житті сільської громади. Толокою будували хати, випасали худобу, косили. Це в значній мірі підтверджує, що будування оселі в рамках традиційного суспільства не є особиста справа господаря.

На стадії відокремлення у просторовому вимірі формуються віконні та дверні прорізи, що символізують собою залишений зв'язок із зовнішнім світом. Процес їх виготовлення також пов'язаний з певною ритуалізацією: "Мати робила хрестика на лутках, як їх тільки повставляли"[145]. "Чотири хрести, як ставили хати, то прибивали до вікон. Перед завершенням хати їх знімали або замуровували глиною"[146].

Напевно, ці заходи вживалися з тим, щоби охоронити ці входи від проникнення злих духів до оселі, коли воно ще остаточно не завершене і не освячене:

> Двері мої двері, не пускайте злих духів та ворогів через себе. Святі наші вікна, не пропускайте крізь себе ворів ні розбійників, ні злого духа, а пропускайте хід і вихід налим анеглам-хранителям, які все через вас путешествують.[147]

Завершуючим на цій стадії є покладення останнього вінця. Після цього починається покладення стелі та будівництво даху.

---

[144] Мовчан Н., інтерв'ю 05.04.1991, с. Григоровка.

[145] Багалій С.Л., інтерв'ю 02.04.1992, с. Григоровка.

[146] Бойко С., інтерв'ю 05.04.1992, с.Старе.

[147] *П. Іванов*, с. 54.

6.3.3. Замикання простору (покладання сволоку, стелі, даху)

Дуже часто після покладання останнього вінця будівництво переривалося на деякий час для святкування та пригощання майстрів або тих, хто допомагає господареві ставити хату[148]. Ця зупинка передбачала певну увагу до наступної дії – покладення сволоку, масивного брусу, що є головним конструктивним елементом у стелі. Покладання сволоку супроводжувалося цілим рядом ритуалістичних дій. Вірилося, що від того, в який спосіб буде покладений сволок залежав добробут у майбутній домівці. А саме – довге життя господарів, здоров'я всіх мешканців, спокій та лагода в хаті тощо. Покладення сволоку означалося пов'язанням хустки на нього перед тим як треба класти. Ця хустка, наперед заготовлена господаркою, переходить у власність головному майстрові після укладання сволоку як плата за роботу.[149] Відбувається пригощання горілкою всіх хто задіяний у будівництві.[150] Значення цих ритуалів сьогодні навряд хтось міг би пояснити серед мешканців сіл, там де ці обрядові дії практикувалися. Тим більше багато з них тепер майже невідомі, і згадки про них можна лише отримати досить приблизні:

> Чому треба тихо сволок класти? Моя баба казала, памнятаю, шо треба не грюкати по ньому, щоби злі духи на злетілися. І то все, щоби добре велося у хаті по тому, бо злих духів тоді не буде.[151]

Укладка сволоку символізує собою початок замикання простору. Таке замикання продовжується через настилання стелі. Жодного ритуалу

---

[148] Багалій С.Л., інтерв'ю 02.04.1992, с. Григоровка.

[149] *М Г.* З життя селян на Чигиринщині. – С. 34.

[150] Мовчан Н., інтерв'ю 05.04.1991, с. Григоровка.

[151] Матюша Є., інтерв'ю 15.09.1990, с. Ревбинці.

пов'язаного із настиланням стелі знайти мені не вдалося знайти під час експедицій.

Виведення даху продовжує цей процес. Закінчення будівництва співпадає із виведенням даху, тому цей процес досить ритуалізований і приводить до остаточного фізичного замикання простору. Замкнений простір означає завершення освоєння середовища. З іншого боку, хоча ідея даху і асоціюється з поняттям замкненості, саме дах поєднує два простори – внутрішній і зовнішній, саме дах виконує функцію об'єдання двох світів[152].

По закінченню будівництва господарі влаштовують святкування, пригощання майстрів і всіх хто потрапить на таке пригощання. Звичайно таке святкування можуть відвідати багато людей, що не приймали безпосередньо участі у будівництві, але які пов'язані певними, родинними, сусідськими чи іншими, зв'язками.

Будівництво хати може продовжуватися, тому що необхідно хату обвалькувати, помазати, побілити тощо. На це, як правило, запрошують толоку. Все, що пов'язане із оформленням та дооформленням хати не відіграє принципової ролі у процесах відокремлення від середовища, носить відкритий соціальний характер, і символізує собою завершення будівництва житла.

Цікаво відмітити, що із завершенням будівництва господарі не поспішають із освяченням хати[153]. Намагаються поєднати таке освячення із важливою сімейною подією, наприклад народженням дитини, весіллям. Освячення хати таким чином може затягнутится на рік і більше. Що для

---

[152] Ідея даху, як об'єднуючого два світи елементу розкривається особливо повно у церковній архітектурі, де купол церкви символізує собою небо. Див. наприклад, *П.Г. Юрченко*, Дерев'яна архітектура України (XVIII – XIX). – К., 1970.

[153] Лазоренко Ф.І., інтерв'ю 30.03.1992р., с. Андріївка; Топа О.М., інтерв'ю 02.04.1991, с. Мала Стариця.

будівництва як для процесу відокремлення освоєного від неосвоєного середовища означає відсутність остаточного акту, який закріплює за освоєним простором статус свого. Випробовування на надійність продовжується, і лише такі події в житті родини (і освоєного середовища) як народження нової людини або народження нової сім'ї остаточно підтверджують нове значення освоєного простору як освоєного простору, як захищеного простору.

6.4. Подальша диференціація внутрішнього простору

Із будівництвом хати завершується етап відокремлення вибраного житлового простору від зовнішнього середовища. Освоєний простір перейшов у розпорядження людини, людина перебрала певний контроль на ним, але далеко не повний.

Хоча фізичне відокремлення можна вважати завершеним із закінченням будівництва, процеси організації та переорганізації внутрішнього простору не припиняються. Необхідно встановити порядок в новому житловому просторі, призначити окремим його частинам нове значення. Пам'ятаючи, що процеси освоєння – це процеси надавання значення середовищу і розподілу його на складові елементи, можна знову говорити про дальше освоєння вже відокремленого середовища.

Разом із освоєнням конкретного шматка зовнішнього середовища, в це освоєне середовище переноситься структура минулого житлового простору, яка була сформована протягом життя не одного покоління конкретної родини і існувала в старій домівці. Це не відбувається механістично, тому що за цей процес все ж таки відповідають кожного разу живі люди, і кожного разу із початком життя в новій хаті, в ній щось міняється в порівнянні до минулої хати.

Як зазначалося раніше, відповідальним за форму і зміст житла в традиційному суспільстві виступає колективне Я, яке у конкретному випадку виражається через родинне Я. В диференціації внутрішнього простору набагато сильнішу роль починає грати останнє. Саме на цьому етапі формування життєвого простору роль родини як суб'єкта доместикації зростає. Це зрозуміло, бо життєвий простір в хаті гончара, в хаті тесляра і хаті ткача буде різним. Також він буде різним у хаті де живуть двоє дітей і в хаті де живуть дванадцятеро, в хаті де живе три сім'ї, і в хаті де живе одна сім'я і т.д.

Другим фактором, що впливає на подальшу диференціацію життєвого простору є розподіл його на різні соціально-економічні зони. Будь яке освоєне людиною і привлаштоване для проживання середовище зазнає розподілу на зони, які виконують різні функції в господарстві: зона для приготування їжі, зона відпочинку, виробнича зона, ритуальні зони, тощо.

Такий розподіл характерний не тільки для традиційного суспільства, але і для індустріального, міського. У випадку економічно розвиненого сучасного міського суспільства цей розподіл співпадає із поділом квартири або будинку на різні приміщення – кухню, вітальню, спальні, кабінети, пральню, майстерню тощо. В рамках традиційного українського сільського суспільства початку XX століття функціонально різні зони розташовані в одному житловому приміщенні – в "хаті".

Відповідальним суб'єктом за такий розподіл виступало родинне Я. У конкретному випадку можна підозрювати, що наголовнішу роль у формуванні нового життєвого простору відігравали найстарші, найдосвідченіші члени родини. Так, традиційно старша жінка в хаті мала вищий голос у вирішенні сімейних справ ніж її одружені діти. Баби і діди переносили той соціально-психологічний мікрокосм, що існував у колишній хаті, у нову хату, і, таким чином, відігравали більшу роль у організації внутрішнього простору

відповідно його різним соціальним, економічним, ритуально-психологічним ролям.

Отже, на мою думку, власне житлове приміщення селянського житла першої половини XX століття розподіляється на 5 зон: зона приготування їжі; зона відпочинку; "святий кут" і святкова зона; господарча зона; зона відвідувачів (мал. 10).

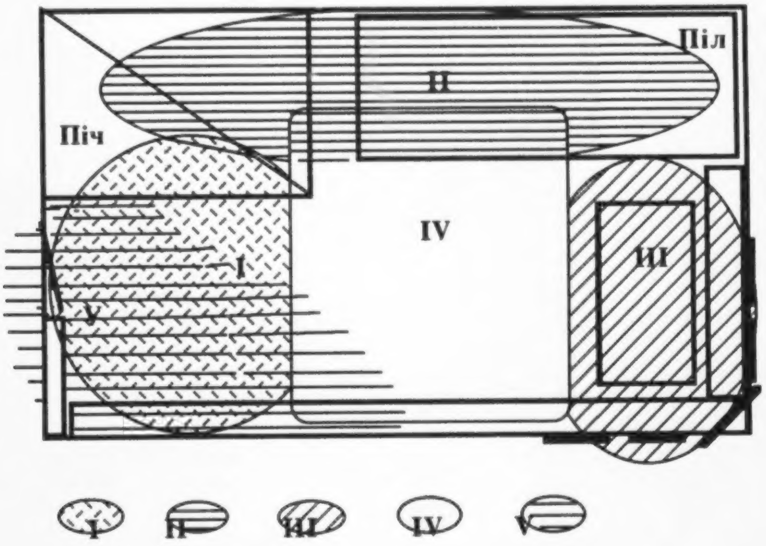

I зона приготування їжі
II зона відпочинку
III святкова зона і 'святий кут'
IV господарча зона
V зона відвідувачів

Мал. 10. Розподіл внутрішнього простору селянської хати.

Кожна з цих зон майже не перетинається з іншими, за винятком господарчої зони, яка може міняти свої розміри та місцерозташування в залежності від сезону робіт, спеціалізації та потреб конкретної родини в певний момент.

Також треба зазначити, що існує певне нашарування зон приготування їжі та зони відвідувачів, через те, що два головних конструктивних елементи, на яких базуються ці зони, піч і двері поруч. В даному випадку такі нашарування не є принциповими в спробі класифікувати простір.

Класифікація простору на окремі його елементи не можлива без урахування фактору часу, без урахування динаміки існування просторових розподілень. П'ять зон, за моїми підрахунками – це комбінація можливих розподілень без урахування змін у часі, сезонних змін в роботі, зміни свят буднями, буднів святами, змін протягом дня тощо. Ці зони не проявляють своїх кордонів всі водночас.

Скажімо святий кут, покуть завжди відмінні від решти хатнього простору. Існування певних кордонів між цією зоною та рештою хати легко читається в поведінці мешканців хати: "за обіднім столом ніколи не їдять вдень. В нас як обідали то всі їли де прийдеться, діти на ослоні, баба на полу сиділа"[154]. "На столі завжди хліб лежав, рушником накритий, за столом не їли як будні, тіки як свято, то вже за стіл всі сідали".[155] Дітям не дозволялося гратися біля столу. За моїми спостереженнями, навіть тепер серед літніх інформантів існує тенденція їсти "зкраєчку". Вийняток складає ситуація, коли в хату приходять специфічні гості, яких вважається за потрібне пригостити (так, в моїй особі поєднувалося два поняття – подорожньої людини та дослідника, який випитує про старовину, що завжди надавало мені особливого значення спеціального гостя). Покуть – це місце, де зібрані хатні ікони – "образи", що уособлюють в собі християнських охоронців домівки. Це місце, де завжди відбувається діалог між мешканцями оселі та християнськими

---

[154] Снисар М., інтерв'ю 26.10.1990, с. Хмелівка.

[155] Вергун О.С., інтерв'ю 29.06.1993, с. Дударків.

покровителями цієї оселі (молитва). Як раз біля цього місця одразу поруч ікон чіпляли фотографії близьких, часто політичних та культурних кумірів – Сталіна, Леніна, Шевченка. Ця зона навіть сьогодні найбільше ритуалізована в тих оселях, де ще збережений традиційний мікрокосм селянської родини – покуть вважається найсвятішим місцем в хаті.

Найбільше всього значення цього місця проявляється у великі свята, такі як Різдво, Великдень, весілля. Воно починає концентрувати на собі всю ритуальну діяльність, пов'язану із проведенням свята.

В протилежному куті від покуті знаходиться зона приготування їжї із головним її елементом – піччю. У фольклористиці печі завжди приділялося багато уваги. Із початками формування традиційного типу українського селянського житла печі надавалося особливе значення "вогнища хати", звідки походить тепло, а значить і життя. В ті часи піч відігравала роль ритуального вогнища, яке відповідає за добробут в хаті. Це місце було значно ритуалізованим. Відгомін цього знаходимо тепер у фольклорних текстах пісень, а також в етнографічних записах дослідників минулого століття., що розповідають про обрядовість житла.[156]

> Ви мої лави! Не робіте мене нє слові, а ви мої порогі! Не робіте мені тривоги, а ти пєчка, печеш паску, накінь од Господа бога ласку, щоб мої вороги поніміли, та на міне добру ласку мєлі[157].

---

[156] *А.Н. Афанасьев,* Поэтические воззрения славян на природу. – Т. II. – С. 31-42; *Чубинский П.П.* Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – СПб., 1872, – Т.I. – С. 44-45; *А.А. Потебня,* О доле и сродных с нею существах. – Харьков, 1914. – С. 207 та ін.; *Н.Ф. Сумцов,* Культурные переживания. – С. 96. Байбурин А.К. присвячує печі окрему главу в книзі "Жилище в обрядах и представлениях восточных славян".

[157] (Фрагмент шептання "од суда", с. Городець). – Фонди ІМФЕ. – Ф. 1-2дод. – Од. зб. 272. – Арк. 115.

В першій половині XX ст. на центральній Київщині піч відіграє все менше символічного значення в житті селянської родини. На 1920-30 роки по селах досліджуваного регіону піч виконувала переважно утілітарну роль як місце обігріву хати, місце приготування їжі і семантичного центру відповідної зони.

Одразу за зоною приготування їжі розташована зона відпочинку родини. Піл, припічок – головні конструктивні елементи цієї зони. Також, невід'ємна частина цієї зони – "напіч", місце, де спали діти та старі члени родини. Якщо родина була великою, то деякі дорослі діти спали на лавах вздовж стіни, а часто бувало, що і на долівці, і під полом[158].

Господарча зона не має постійних сталих кордонів. ЇЇ розміри, значення і функції міняються в залежності від пори року та виду роботи, що виконується в певні сезони. Найтиповішим для регіону сезонним заняттям було ткацтво. Осінь – час коли діставався верстат ("вестрать" – слово жін. роду в цьому районі), або навіть два вестрати. Верстати встановлювалися посеред хати на весь період ткання. Вони займали майже всю активну загальну площу приміщення. Це вносило певну специфіку у життя родини, обмежувало інших членів родини в їх діяльності.

> Через те, що в сім'ї батька було 5 хлопців, вони з сестрами (3 дівки) до школи не ходили (20-30 р.), а пряли всю зиму на хлопців тільки. Весною в "пуст" (Піст – Н.Ш.) ткали, влітку на воді білили полотно, восени пошили хлопцям штані і полотна нема. За зиму хлопці підростуть, штани зносять, весною знову прясти.[159]

---

[158] Кузьменко Г.В., інтерв'ю 30.03.1991, с. Дударків.

[159] Гудим О.М., інтерв'ю 03.04.1992, с. Рогозів.

Взимку життя більше зосереджувалося в хаті, і ця зона відігравала роль спільного для всіх членів родини місця, де проходило сімейне життя та робота. Тут їли, працювали, гралися діти.

Перехідною зоною, що поєднувала свій, внутрішній простір та зовнішнє середовище була "зона відвідувачів". Цю зону важко виділити конкретно, але вона відіграє специфічну роль в замкнутому просторі домівки. З одного боку, вона служить зв'язком із зовнішнім середовищем, поєднує два світи – свій та чужий, полегшує таким чином можливість переходу через поріг у внутрішній простір. Існування цієї зони і сьогодні прочитується в поведінці мешканців хати та її гостей. Якщо хтось із чужих входить до хати, то він чи вона залишаються стояти біля порогу, доти господарі не попросять зайти до хати. "Зайти до хати" означає в більшості випадків зайти трохи далі у хату, але не заходити надто далеко – не доходити до столу, не переходити за сволок, не сідати на полу.

Як правило, місце відвідувачів описаному випадку – на лаві вздовж чільної стіни. Звичайно, місце розташування відвідувача залежить від його статусу та зв'язків із родиною. Я себе завжди незручно почувала заходячи до когось у хату і питаючись одразу роздивитися хату, щоби зібрати відомості про хату до музею.

Спілкуючись багато разів з однією з моїх літніх інформантів – бабою Сашкою Вергун, я багато разів спостерігала її гостей – сусідок, знайомих, що заходили до неї під час наших розмов. Олександра Вергун нетипова для свого часу людина, вона набагато більше дотримується традиційних норм життя. Могла зайти сусідка і лишитися стояти на порозі на протязі всієї розмови, при чому розмова могла бути і дві хвилини і двадцять. Тільки її трирічна дитина могла ходити де їй хотілося. Її мати при тому час від часу на неї могла сваритися, щоби та не ходила і не бігала по чужій хаті. Одного разу до баби

Сашки приїхали дві жінки здалеку. Як з'ясувалося, баба Сашка відома на всю околицю баба-шептуха, і до неї їздять лікуватися з усіма хворобами. Цього разу треба було молодій жінці викотити ляк яйцем. Весь час, поки тягнулася вся процедура викочування яйцем ляку, мати хворої жінки лишилася сидіти на лаві ближче до дверей, а сама хвора лежала на цій ж лаві, але глибше в хаті. Зовсім поруч знаходився піл – широке зручне місце для того щоби покласти хвору людину, але більш відповідним для приїжджих в цій ситуації було розташуватися на вузькій лаві.[160]

Зона відвідувачів з'єднувала, як зазначалося раніше, два світи і своєю доступністю для відвідувачів із зовнішнього світу зменшувала безпеку внутрішнього простору. Вона прив'язана насамперед до дверей, порогу. В традиційній домівці ще в минулому столітті цей простір був значно семантизованим. Важливість порогу відмічається в обрядах усіх типів, пов'язаних з життям родини – в родильній обрядовості, весільній, похоронній. Поріг, а звідти двері, – небезпечне, нестабільне, ненадійне місце, тому у певні моменти життя (вагітність, хвороба), коли людина втрачає контроль над ситуацією, треба стерегтися і вживати особливих заходів, що запобігають поганого впливу такого насиченого не прихильними до людини силами місця як поріг:

> Коли беременна, через порог не можна нічого брати, бо висипки (на дитині -Н.Ш.) буде[161].

---

160 Під час останньої експедиції в Бориспільський р-н Київської обл, 29.06–01.07.1993.

161 (Рукопис з с. Середня Рудня, Чорнобильський р-н, Київської обл.). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-2. – Од. зб. 270. – Арк. 43.

> Щоби хтось не "наврочив" (дитину) вживають таких заходів: несучи кудись дитину, мати повинна покласти її на порозі і переступити.[162]

Тим самим мати нібито замикає дитину в просторі хати, тому що цей простір – захищений і він таким чином передасть свою захищеність і дитині.

> Як несуть мертвяка на кладовище проз твою хату, то треба зачиняти двері, бо як будуть відчинені, то хтось вмре.[163]

Треба оберігати замкнений простір від впливів зовнішнього середовища та не тримати зв'язок із ним постійно відкритим, тому що це небезпечно для мешкаців цього замкненого простору.

Зону відвідувачів можна визначити як кордонну зону, через яку до внутрішнього світу оселі могли потрапити представники інших світів, такі як відвідувачі із реального зовнішнього соціального середовища, так і представники потойбічних світів – душі померлих предків, що збираються на великі свята (Різдво, Великдень): "біля порогу стоять ліхорадкі – злиє духі"[164]. Зона контакту не обмежувалася тільки зоною входу та виходу 'реальних' гостей – дверима. Вона об'єднувала також в собі вікна та комин, через які можуть пробиратися до хати злі та добрі духи: "Як підеш на похорон, то прийшовши з похорон обов'язково подивися у бовдур, бо тоді (як не подившся – Н.Ш.) мертвяк буде ввважатись"[165]. Вікна – це також місце входу-виходу духів – добрих і поганих. Вважається, що саме через вікна приходять душі

---

162 "Від баби Палажки записала Л. Гапон" (с. Любарці, Бориспільский р-н Київської обл.). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-6. – Од. зб. 596. – Арк. 34.

163 (Рукопис з с. Вийтовці, Баришівський р-н, Київської обл.). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-6. – Од. зб. 583. – Арк. 64.

164 (Рукопис з с.Пірки). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-2дод. – Од. зб. 272. – Арк. 85.

165 (Рукопис з "Етнографічного гуртка м.Війтовці"). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-6. – Од. зб. 583. – Арк. 65.

померлих до хати на Різдво.[166] Вікно – також шлях для проходу у хату інших духів. У вікна може доля заглядати,[167] Мороз приходити:

> На голодну кутю: голодна кутя – пусненька, але батько кличе Мороза – ложку набере та до вікна кличе: "Морозе. Морозе, йди кутю їсти. Як не хочеш, то не йди ні на пшеницю, ні на жито, ні на всяку пашницю".[168]

Отже, вікна, двері, поріг, комин – відносяться до специфічної категорії конструктивних елементів оселі, які відповідають за зв'язок між двома просторами і складають кордонну зону – зону контакту двох середовищ.

Внутрішнє середовище знаходиться під контролем не тільки людей але також і представників нематеріального світу. Певній частині хати відповідає певна група мешканців. Людина не є повноправним господарем свого життєвого простору.

Святий кут – покуть – людина ділить з найбільшим числом нематеріальних мешканців. Контролює це місце пантеон християнських покровителів оселі, контроль яких, втім, розповсюджується на решту простору, але в меншій мірі. В час свят тут збираються люди, гості з потойбічного світу (душі померлих предків).

> На перву кутю об'язательно печуть колядничкі і маленькіє пампушечкі і на столі чи на покуті коло куті щоб були бо прийдуть мертвіє колядничкі, щоб було для них[169].

Також звичайно присутні християнські святі в обличчі покутніх образів. Одна з жінок розповідала мені в експедиції, як вони з сестрами дітьми перед

---

[166] Бойко С., інтерв'ю 03.04.1992, с.Старе.

[167] Лукашевич П., інтерв'ю 28.08.1990, с.Свинарка.

[168] Яцик О., інтерв'ю 03.04.1991, с.Головурів.

[169] (Рукопис з м. Словечно). – б.р. – Фонди ІМФЕ. – Ф1-2дод. – Од. зб. 272. – Арк. 11.

Великоднем не витримували посту (це було в 1935 році). "Мати наварить яєць перед неділею і покладе на стіл. А ми, діти, були дуже голодними та не витримували чекати аж до розговіння. Пам'ятаю, як ми брали ті крашанки зі столу, відверталися, щоби образи не бачили того гріха та швидко їли. Мати як довідалася, дуже сварила нас за те"[170].

Протилежний кут хати – місце на печі, контролювався іншими хатніми покровителями – домовими, охоронцями, також повноправними мешканцями оселі, які переходили часто із старої хати в нову разом із її господарями.

> Здавна кажуть, що домовий должен буть в кожній хаті. Були такі случаї: орав на степу чоловік і наполудня випряг худобу і ліг оддохнуть. Але що то його будить, він устав – нема нікого. Він знову ліг, коли знов будить. Він знов устав – нема нічого. Він знову ліг. Коли знов будить і каже: іди додому і скажи своїй домовій, що польовий домовий вже вмер. Він приїхав додому та й хвалиться жінці, що він ліг отдохнуть, але щось не дало. Нігде нічого не бачив, щось говорило до нього, щоб сказав своїй домовій, що польовий домовий вже вмер. Коли з печі щось як схватиться та до дверей, як затужить, як заплаче. Та й не стало. А це таки домовий був[171].

Цікаво, що їх місце перебування співпадало у матеріальному своєму прояві із місцем, що належало людям – дітям або найстарішим членам родини (в зоні відпочинку). І діти і дуже старі проводили на печі найбільше свого часу, особливо взимку, і не вважалися зобов'язаними приймати рівноправну з усіма іншими участь в господарчій діяльності – вони знаходилися на періферійному стані в соціальній структурі родини. Можна сказати, що вони ділили простір з охоронцями домівки.

---

170 Двірник О., інтерв'ю 03.06.1990, с.Васютинці.

171 (Рукопис з с.Покровське, Никитнянського(?) р-ну, Криворіжжя, від Наталки Забутної). – Фонди ІМФЕ. – Ф1-2. – Од. зб. 333. – Арк.15.

Решта хатнього простору – зона приготування їжі, і особливо господарча зона контролювалися найперше людиною, хоча втручання інших сил в діяльність людей в межах зони можливе: "казала мати завжди як на верстаті нитки поплутаються, що домовий чимсь незадоволений, і каші хоче"[172].

Отже, дальше розподілення внутрішнього простору в хаті триває із завершенням будівництва. Таке розподілення залежить від соціальних, економічних, психологічних обставин і є дальшим освоєнням житлового простору, яке відбувається під контролем різних груп мешканців оселі.

Частина 7. Заключення

Аналізуючи життєвий простір традиційного житла українців на прикладі селянського житла північної частини Бориспільського району в 1900-1930 роках можна зазначити наявність багатьох компонентів властивих традиційному внутрішньому простору українського селянського житла, який формувався на протязі декількох століть.

Територія досліджуваного регіону знаходиться на межі двох етнографічних зон – Київського Полісся та північних частин Середньої Наддніпрянщини. Різниця між цими двома зонами простежується в побуті селян, в мові, в фольклорі, а особливо, в житлі. Це підтверджується матеріалами польових досліджень, які відносяться до першої половини XX століття, і що особливо на мою думку цінне, це підтверджується спостереженнями над сучасним життям селян, їх побутом, поведінкою, а також їх сучасним трактуванням домівки. Типові риси інтер'єру північно-бориспільського житла, подані в роботі, розкривають це твердження.

---

172 Палій Я., інтерв'ю 02.03.1990., с. Лихоліти.

На початку XX століття ритуальна практика, пов'язана із будівництвом житла та формуванням житлового простору ще зберігала в собі багато інформації про традиційні уявлення людей про їх домівлю, про специфіку формування домівлі як освоєного простору.

Хата як життєвий простір відігравала важливу роль в житті людини. Хата виступає як ритуальний простір – в досліджуваний період всі ритуали, пов'язані із життям людини (народження, весілля, похорони) відбуваються або починаються в стінах житла. Насиченість ритуалів, пов'язаних із названим вище подіями зменшилася, але домівля, не зважаючи на це, продовжувала відігравати роль ритуального простору для їх представлення. Хата – це також спільний соціально-економічний простір для членів родини.

В першій половині XX століття хата продовжує бути колективним простором родини в рамках традиційної селянської культури досліджуваного району.

В досліджуваний період існував розподіл хати на декілька різних соціально-психологічних зон, які також асоціювалися з різними групами "мешканців" – людиною, християнськими охоронцями оселі, та нехристиянськими – домовими. Важливим моментом тут є те, що такий поділ внутрішнього простору не є абстрактним – він знаходив своє реальне відображення у психологічному житті реальних мешканців домівки – людей: у віруваннях селян, їх поведінці. Це означає, що напочатку XX століття в регіоні дослідження зберігалися семантичні паралелі життєвого простору – утілітарне та символічне значення оселі для його мешканців.

Бібліографія

Артюх Л., Косміна Т. Етнічна своєрідність символіки елементів матеріальної культури українців // Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. – Київ, 1988. – С. 128-137.

Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. Этнические символы в материальной культуре украинцев // Советская етнография. – 1989. – №6. – С. 46-54.

Афанасьев-Чужбинский А.С. Быт малорусского крестьянина // Вестник Императорского Российского Географического Общества. – СПб, 1855. – Т. 12. – Ч. 1.

Базилевич, Г. Местечко Александровка Черниговской Губернии Сосницкого уезда // Этнографический сборник Российского Географического Общества. – СПб, 1853. – Вып. 1.

Байбурин А. К. Обряды при переходе в новый дом у восточных славян (конец XIX-начало XX века) // Советская етнография. – 1976. – №5. – С. 81-87.

Байбурин А. К. Русские народные обряды, связанные со строительством жилища (К проблеме освоения пространства). – Автореферат дисертації на пошук звання кандидата історичних наук. – Ленінград, 1976.

Байбурин А. К., Левингтон Г.А. К описанию организации пространства в восточнославянской свадьбе // Русский народный свадебный обряд. – Л., 1978. – С.89-105.

Байбурин А.К. Несколько замечаний к проблеме "пространство" в ритуале // Материалы Всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1974.

Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1983.

Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре – СПб, 1993. – 238с.

Баран В.Д. (ред.) Древнерусские поселения Среднего Поднепровья. – Київ, 1984. – 196.

Берченко Є. Настінне малювання українських хат та господарських будівель при них. – Харків, 1930.

Бломквист Е. Е. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев // Советская етнография. – 1954. – №4. – С. 25-47.

Бломквист Е. Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов // Восточно-славянский етнографический сборник. – М. 1956. – Т. 31. – С. 1-458.

Братко І. Уявлення про світобудову та їх відображення в українській національній символіці (нова наукова гіпотеза). – Київ, 1990. – 28с.

Брюсов А.Я. Жилище. История жилища с социально-экономической точки зрения. – Л., 1926. – 125с.

Бутник-Сиверский Б. С. Крестьянское жилище на Киевщине в первой половине 19 века // Советская етнография. – 1956. – №2. – С. 115-116.

Бухраш П. О. Место жилища в етническом быте. – Автореферат дисертації на пошук звання кандидата історичних наук. – Тбілісі, 1989. – 25с.

Вовк Ф. К. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – П-град, 1916. – 520с.

Величко Г. М. Етнографічна пам'ятка 1841 року // Народна творчість та етнографія. – 1985. – №6. – С.83.

Верговський С. В. Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №2. – С. 74-80.

Верговський С. В. Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №2. – С. 74-80.

Габе Р. М. Інтерьер крестьянского жилища // Архитектурное наследство. – 1955. – №5.

Гетьман О. Надія чи реквієм по забутій хаті? // Сільське будівництво. – 1992. – №1. – С.3.

Г. М. З життя селян на Чигиринщині – б..м., б.р. – С.32.

Гнатюк В. Українські народні байки // Етнографічний збірник НШ. – 1916. – Т. 37, 38. – С. 155-156, 330-332.

Гнатюк В. Знадоби до української демонології // Етнографічний збірник НТШ. – 1912. – Т. 33, 34. – С. 17-19.

Грацианская Н.Н. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX в. // Советская етнография. – 1973. – №1.

Данилюк А. Г. Давнє народне будівництво на Батьківщині І.Франка (кінець 19 – початок 20 ст.) // Народна творвість та етнографія. – 1986. – №5. – С.80-81.

Данилюк А. Г. Давні господарські будівлі на Поліссі // Народна творчість та етнографія – 1978. – №3. – С.62-65.

Данилюк А.Г. Релікти давнього будівництва // Наука і суспільство 1984. – №12.

Данилюк А. Г. Народні будівельні традиції // Народна творчість та етнографія. – 1986. – №1. – С. 80-82.

Давиташвили Г. Н. Принципы функционально-структурной организации интерьера жилища горцев Грузии. – Автореферат дисертації на пошук звання кандидата історичних наук. – Тбілісі, 1986. – 25с.

Денисова И. М. Дерево – дом – храм в русском народном искусстве // Советская этнография – 1990. – №6. – С.100-114.

Димінський Суеверные обряды при постройке дома в Каменец-Подольской Губернии // Етнографический сборник. – 1864. – №4. – С. 7-8.

Добрянська І. О. Хатні розписи українців західних Карпат // Матеріали з етнології та художнього промислу. – Київ, 1954. – С. 46.

Драгоманів С. Дрібне землеволодіння на Полтавщині. – С. 82-90.

Горленко В.Ф. (ред) Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність. – Київ, 1986. – 271с.

Жоголь Л.Є. Декоративне мистецтво в інтер'єрі житла. – К., 1973. – 112с.

Жилище и одежда киевских крестьян // Киевские Губернские Ведомости. – К., 1855.

Брюсов А. История жилища с социально-економической точки зрения. – Ленинград, 1926.

Заболотна, М. Г. Майстри декоративно-прикладного мистецтва Черкащини // Народна творчість та етнографія. – 1977. – №3. – С. 76.

Зубрицький, М. Селянські будинки в Мшанці Старосамбірського повіту // Матеріали до української етнольогії. – Т. 11. – С. 1-22.

Зіньківський А.А. Сучасне народне житло // Народна творчість та етнографія – 1965. – №1. – С.19-24.

История человеческого жилища с древнейших времен до наших дней // Русская Мысль. – Москва, 1901. – 200с.

Иваница, А. Домашний быт малоросса Полтавской Губернии Хорольского уезда // Етнографический Сборник Российского Географического Общества. – СПб. –1853. – Т. 1. – 337-371.

І(ванов) П. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате // Харьковский сборник. – 1888. – Т. 3. – С. 35-66.

Київська округа. Теріторія та склад населення // Уся Київщина. – Київ, 1928. – С. 367-368.

Коваленко Г. Про український стиль та українську хату // Українська хата. – 1912. – № 3-4. – С.86; №5. – С.212.

Конещук П. Використання народних традицій у виготовленні меблів // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №6. – С. 82.

Косміна Т.В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX – XX ст. – К, 1980. – 185с.

Красенко В. Українська хата // Архітектура України – 1991. – №4. – С.44-47.

Крюков М. В. Об общих принципах типологического исследования явлений культуры (на примере типологии жилища) // Типология основных елементов традиционной культуры. – Москва, 1984. – С. 7-17.

Лебедев Г. О. Господарчі будівлі на Полтавщині // Народна творчість та етнографія. – 1984. – №4. – С. 78-81.

Левин-Дорш А. Огонь, жилище – Харьков, 1923. – Т. 8. – 123с.

Левченко М. М. Несколько данных о жилищах и пище южноруссов // Записки Южно-Западного отдела РГО. – СПб, 1875. – Т. 2.

Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української митології. – Львів, 1876.

Левицкий О. Очерки старинного быта и Волыни и Украины // Киевская старина. – 1889, 1891. – №10-11(1889), 1(1891). – С. 492-123, 350-368 (10-11), 19-39 (1).

Лисенко Л. О. Особливості розвитку Подільського стінопису // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №5. – С. 67-71.

Ляпушкин И. И. О жилищах восточных славян Днепровского левобережья VIII-X вв. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та истории материальной культуры. – 1957. – №68. – С. 3-13.

Ляскоронский В. Очерки внутреннего быта Переяславской земли с древнейших времен до половины XII ст // Лохвицкий исторический сборник. – Київ, 1906.

Маланчук В.А. Інтер'єр українського житла. – Київ, 1973. – 48с.

Марзеев А.Н Жилища и санитарный быт сельського населения Украины. – Харьков, 1927.

Меньков П. Етнографический взгляд на Киевскую Губернию // Чтения в обществе истории и древностей российских. – 1848. – №7. – С. 147-156.

Мисько Є. Звичаї при закладинах будівлі... С. Глібовка Димерського р-ну Київської обл. – 1927. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2 додаток, №295. – 8с.

Мілорадович В. Житье-бытье лубенского крестьянина // Киевская старина. – 1902. – № 4. – С. 110-135.

Міляева Л. С. До питання про генезиз стінопису в культовому дерев'яному зодчестві слов'ян // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. – Київ, 1983. – С. 60-67.

Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовности // Сучасність. – Київ, 1993, № 7. –С.151-163.

Могильченко М. Будівлі на Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – 1899. – Т. 1. – С. 1-32.

Монгай А. А. Древнерусские жилища XI-XIII вв. // Советская етнография. – 1948. – №4. – С. 61-62.

Найдич Д. В. Работа етнографического отряда комплексной Переяславо-Хмельницкой експедиции // Краткие сообщения Академии Наук СССР. – 1947. – №2. – С. 36-42.

Народні звичаї та обряди, зв'язані з будівництвом хати, весняними святами та ін. Записи зроблені на Житомирщині, Херсонщині, Криворіжжі та ін. – 1927, 1928. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2 додаток, №333. – 15 с.

Народні уявлення про землю, звичаї, обряди, матеріали, зібрані в Київській, Житомирській, Сумській, Чернігівській областях, в східних областях України. – 1920. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-додаток, №№ 580, 581, 582, 583, 584. – 260, 255, 166, 207, 268 с.

Народні уявлення та вірування про воду, вогонь, землю. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2, №323. – 66 с.

Народні уявлення та вірування про вогонь, землю, воду, гадюк. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2, №324. – 135 с.

Народні уявлення та вірування землю. .Записи різних збирачів на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині та ін. – 1928,1929. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2, №322. – 162 с.

Народні уявлення та вірування про небо, сонце, місяць, вогонь. Відомості про народний календар, казки, оповідання, перекази. Записали різні збирачі на Київщині, Полтавщині, Криворіжжі та ін. – 1928-1929. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2, №321. – 162с.

Новицкий А. П. Черты самобытности в украинском зодчестве // Труды 14 Археологического съезда. – Москва, 1911. – Т. 2.

Новицький Я. Духовный мир в представлении малорусского народа. – Екатеринослав, 1912. –240с.

Новохатько Ю. Молодіє Бориспільщина // Сільське будівництво. – 1980. – №1(322). – С. 17,19.

Падалка Л.В. Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте // Труды Полтавской ученой арх. комисии – Полтава, 1906. – 280с.

Падалка Л.В. Историческая обстановка формирования бытового уклада народной жизни на Полтавщине. – Полтава. – 1911.

Петкевич З. А. Сельские недоразумения // Киевская старина. – Ч – Т. 24. – С. 155-186, 645-664.

Петров В. З історії житла на Україні // Наукові записки – Київ, 1934.– Кн.1. – С.75.

Присяжнюк В.В. Еволюція назв народного житла кінця XIX початку XX ст. // Народна творчість та етнографія – 1982, №4. – С.35-44.

Приходько М. П. Народне житло робітників Донбасу (етнографічне дослідження). – Автореферат дисертації на пошук звання кандидата історичних наук. – Київ 1960. – 223с.

Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., – 1975.

Прокопченко К. П. Украинская народная архитектура и связь ее с природой // Сборник студенческих научных статей. – Харьков, 1939. – №1. – С.92-102.

Попенченко Крестьянские постройки в Черниговской Губернии. – Львів, 1846.

Риженко Я. Українські скрині. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-4, №319. – 34 с.

Рильський Т. К изучению украинского народного мировоззрения. – Київ, 1888.

Русов П. Поселения и постройки крестьян Полтавской Губернии // Сборник харьковского Историко-филологического общества. – 1902. – Т. 13.

Самойлович В. П. Кольоровий декор сучасного сільського житла // Народна творчість та етнографія. – 1984. – №6. – С. 56 -60.

Самойлович В. П. Народное творчество в архитектуре сельского жилища Украины. – Автореферат дисертації на пошук звання доктора наук. – Київ 1968. – 43 с.

Самойлович В. П. Орнаментальний декор в оздобленні сучасного сільського житла // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №2. – С. 68-70, – 1984. – №6. – С. 56-60.

Самойлович В. П. Українське народне житло. – Київ, 1972.

Саноцька Х. Нове дослідження про народне житло // Народна творчість та етнографія – 1992. – №2. – С.86-89.

Свирида Р. О. Обладнання традиційного житла правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №3. – С. 56-63.

Севан О. Роспись крестьянского дома // Декоративное искусство. – 1979. – №10. – С. 17-20.

Сікал Б. Печі старих конструкцій. – 1925. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-4, №208. – 5 с.

Соломатина С. Н. К реконструкции пространственно-временной структуры традиционного мировосприятия тувинцев // Фольклор и етнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Ленинград, 1990. – С. 89-97.

Сополига М. Народне житло українців Східної Словаччини. – Братіслава, 1983.

Стельмах Г. Ю. Сільські поселення на Україні // Народна Творчість та Етнографія. – 1957. – №3.

Стельмах Г. Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. – Київ, 1964.

Стороженко А. В. Местечко Борисполе в XVII веке: Акты мейскаго уряда 1612-1699 гг. – Київ, 1892. – 112.

Стрункая М. Л. Украинское народное жилище Нижнего Поднепровья (конец 19 начало 20 ст.). – Автореферат дисертації на пошук рівня кандидата історичних наук. – Москва 1986. – 24 с.

Сумцов Н. Ф. К истории украинской хаты // Киевская старина. – 1889. – Т. 25, №5-6. – С. 493-499.

Сумцов М. Ф. Бытовая малорусская обстановка в документах XVII-XVIII ст. // Киевская старина. – 1887. – Т. 19, жовтень.

Сумцов М. Ф. Культурные переживания // Киевская старина. – К., 1889, – №4-8.

Таранушенко С. А. Українські народні меблі // Народна творчість та етнографія. – 1957. – №2. – С. 77-78.

Таранушенко С. А. Хата на Єлисаветинському провулку під чис. 35 у Харкові // Пам'ятки українського мистецтва. – Х., 1922.

Тихов П. Материалы к истории развития славянского жилища // Известия Обл. Архива Истории и етнографии при Казанском Университете. – 1898. – Вып. 9.

Федака П. Крестьянские постройки украинцев Закарпатья. Автореферат ... дисс. канд. ист. наук. – Минск, 1984.

Хата на слупах. План хати з Київщини. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-5 додаток, №411. – 1 с.

Хата, збудована в 50-х роках 19 ст. (заможних селян Кустовських, передмістя Таращі). – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-5 додаток № 402. – 1 с.

Хохол Ю.Ф. Сельское жилище. – К, 1976.

Цивьян Т. В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) // Труды по знаковым системам. – 1978. – Т. 10. – С. 65.

Чубинский П.П. Труды етнографической статистической експедиции в Западно-русский край. – СПб. 1867. – Т. 7. – Вып. 2.

Шамрай С. Місто Баришпіль у XVIII столітті. – б.м., б.р. – 51с.

Шарко А. Малороссийское жилище // Етнографическое обозрение. – 1900. – Т. 47. №1-4. – С. 119-131.

Шафонський, Афанасій Черниговского наместничества топографическое описание в Чернигове 1786. – К., 1851.

Шевченко Л.П. Етнографічні матеріали про будівнитство хати, скотарство, землеробство, лови, виїзд у дорогу. Зібрала Л.П.Шевченко. – 1926-1929. – ІМФЕ, Київ, Фонд 1-2 додаток, №271. – 176 с.

Шевченко Л.П. Етнографічні матеріали, зв'язані з християнськими святами, народні уявлення про космос, звичаї та обряди, зв'язані з вогнем, заговори, шептання, сни, чари, забобони, повір'я та ворожіння. Зібрала Л.П.Шевченко. – ІМФЕ, Київ, фонд 1-2 додаток, №272. – 221с.

Шевченко Л.П. Звичаі, зв'язані з закладинами будівлі // Програма. – 1926. – №4.

Шероцький В. Живописное убранство украинского дома в его прошлом и настоящем // Искусство в Южной России. – 1912. – Т. 4, 5, 6, 9-10. – С. 1-16, 261-270, 415-425.

Шероцький В. Живописное убранство украинского дома в его прошлом и настоящем // Искусство в Южной России. – 1914. – Т. 1-2, 3-4, 5-6. – С. 59-82, 135-174, 275-411.

Щербаківський В. Орнаментація української хати чч Українське народне мистецтво. – Рим, 1980. – Т.3. – 43с.

Юрченко П.Г. Народная архитектура Украины // Сборник материалов експедиции, Харьков. – 1939. – Т. 6.

Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України. – Київ, 1949.

Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України (XVIII-XIX). – Київ, 1970.

Англомовні джерела

Anderson Philip A. The House Church. — N.Y.: Abindon Press, 1975.

Bachelard Garson The House Protects the Dreamer // Landscape. — 1964.— T. XIII. — No. 3. — C.28 і далі.

Brown Norman O. Love's Body. — Random House, 1966.

Cooper Clare The House As a Symbol of Self. — Berkeley: University of California, Berkerley, 1971.— Working Paper No. 20. — 48c.

Cramer Richard D. The Builder's Architect // Architectural Forum. — 1951. — T.XCV. — No.6. C.118-125.

— Images of Home // AIA Journal. — 1960. — T. XLVI. — No.3. — C.41-44.

Dillingtone F.M. The Power of Symbols in Religion and Culture. — Cross Road, 1986.

Douglas Mary Rules and Meanings: The Anthropology of Everyday Knowledge. — Penguin Education, 1973.

— , The World of Goods. — Basic Books, 1979.

Greverus Ina-Maria Human Territoriality As an Object of research in Cultural Anthropology // The Mutual Interaction of People and Their Built Environment: A Cross Cultural Perspective. — Під ред. A.Papoport. — The Hague: Mouton Publishers, 1976. — C.145-157.

Eliade Mircea Sacred and Profane. — Harper & Row, 1961.

Eliade Mircea Myth and reality. — N.Y., 1963. — 204c.

Illich Ivan Gender. — N. Y., Pantheon. — 1982.

Erich Isaac The Act and the Covenant: the Impact of Religion on the Environment // Landscape. — 1961. — T.XI. — No. 2. — C.12-17.

— , Religion, Landscape and Space // Landscape. — 1959. — T. IX. — No. 2. — C14-17.

Jackson J. B. First come the House // Landscape. — 1959-1960. — T. II. — No. 2. — C.26-35.

— , The Other Directed Home // Landscape. — 1956-57.— T.VI. — No. 2. C.29-34.

Kent Susan Analysing Activity Areas: An Ethnoarcheological Study of the Use of Space. — Albequerque: University of Mexico Press, 1984.

— , Domestic Architecture and the Use of Space: An Interdisciplinary Cross-cultural Study.— Cambridge: Cambridge Univesity Press, 1990. — 171c.

Kepes G. Sign, Image, Symbol. — George Braziller, 1966.

Langer Susan Feeling and Form: A Theory of Art. — N.Y.: Charles Scribner's Sons, 1953.

Martienssen R.D. The Idea of Space in Greek Architecture. — Johannesburg: Wittwatersrand University Press, 1968.

Marc Olivier Psychology of the House. — London: Thames and Hudson, 1977. — 138c.

McBridge G, Clancy H. The Social Properties and Things // The Mutual Interaction of People and Their Built Environment: A Crosscultural Perspective. — під ред. A.Rapoport. — The Hague, Muton Publishers. — 1976. — C.159-177.

Morgan Lewis Henry Houses and Houselife of the American Aborigines. — Chicago: University of Chicago Press, 1965.

M.Nijhoff Dwelling, Place, and Environment: Towards a Phenomenology of Person and World. — The Hague, 1985.

Oliver Paul Shelter and Society: Social Aspects of Dwelling. — F.A.Praeger, 1969.

Shelter, Sign and Symbol. — Під ред. Oliver Paul. — Barry and Jenkins, 1975.

Pavlides E., Hesser J. Vernacular Architecture and Its Social Context //Current Perspectives on Housing and Culture. — pid red.Low Setha and Chambers E.J. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.

Preziosi Donald The Semiotics of the Biult Environment: An Introduction to Architectonic Analysis. — University of Indiana Press, 1976. — 110c.

Raglan Lord The Temple and the House. — London: Routledge and Paul, 1964. — 202c.

Rapoport Amos House Form and Culture. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1969. — 135c.

Rapoport Amos Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design. — N.Y.: Pergamon Press, 1977.

Relph E. Place and Placenessless. — London: Pion, 1976.

Samson Ross (red.) The Social Archeology of Houses. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1990. — 276c.

Ogden C.K., Richard I.A. The Meaning of Meaning. — N.Y.: Harcourt, Brace, 1923.

Levi-Strauss Claude Anthropology and Myth: Lectures1951-1982. — Basil Blackwell, 1987.

Shapiro H.L. Homes Around the World. — Washington: American Museum of History, 1947. — Science Guide 24.

Turner John Housing by People. — N.Y.: Pantheon Books, 1977.

Zelinsky W. A Prologue to Population Geography. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1966.

Додаток 1.

Запитальник для збору інформації про народне житло Наддніпрянщини

(додаток до запитальника, розробленого ІМФЕ під. редакцією К.Г. Гуслистого)[173]

1. Хто ставив хату? Хто вирішував де ставити хату? Скільки було людей в родині, коли вирішували ставити нову хату? Чому треба було ставити нову хату? Скільки людей ставило хату? Коли ставили хату? Чому саме там ставили хату?

2. Чому місце під хату вважалося добрим? Що робили, щоби знайти добре місце під хату? Якщо пускали корову, то коли дивилися за нею – ввечері, вдень, зранку? Чи щось клали у вас під перший ощіп, вінець? Що? Чи кликали священика коли шукали місце під хату? Коли кликали священика?

3. Чи самі господарі будували хату чи запрошували майстрів? Хто закладав перший вінець? Чи ховали щось під бруси, коли закладали вінець? Чи клали у вас гроші, жито, зерно, хліб, вовну? Чи святили у вас стіни, коли їх піднімали?

Чи малювали на вікнах щось, коли виводили стіни? Що?

---

173 Основний обсяг питань, якими я користувалася експедиціях, розроблений Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського і виданий тим же інтститутом в 1969-му році: "Українське народне житло: Програма запитальник для збирання матеріалів до "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії", Київ, Наукова Думка.. Я також використовувала матеріали підготовлені Хв.К.Вовком для "Спеціальної програми до науково-етнографічних розвідок", Матеріали до українсько-руської етнольогії, видання Етнографічної комісії НТШ. – 1899. – Т.1. – С. 1-22 (додаток).

4. Чи запрошували у вас на обід по тому як виведуть стіни? Як так, то кого? Сусідів, майстрів тільки, чи священика? Чи говорили у вас, що сволок треба класти дуже обережно, чи можна 'грюкати' по ньому, коли кладуть? Що робили хазяї в цей момент, чи були в хаті?

5. Хто робив стелю, дах, покрівлю? З чого? Чи запрошували майстрів спеціально для того, чи жінки робили, чи чоловіки? Чи запрошували толоку на валькування хати? Хто приходив на толоку, родичі, сусіди?

6. Хто першим входив у хату? Чи пускали у вас першим кота, півня, старого чоловіка? Чому? Скільки треба хаті пустій постояти перед тим, як в неї в'їдуть люди? Коли кликали священика? Чи переносили у вас вогонь зі старої хату у нову? Чи вірили у вас в те, що треба домових запросити до нової хати?

7. Що роблять домові, охоронці? Де вони живуть у хаті? Що вони їдять, чи їх треба спеціально якось годувати? Як вони приходять до хати? Коли вони кидають хату? Чи це погано? Як вони виглядають?

8. Де звичайно тримають в хаті ікони? Які ікони? Де найбільше їх тримають, в якому куті хати? Хто приносить в дім ікони? Який образ найбільше тримають по хатах ваших знайомих?

9. Коли приходять до хати душі померлих? Чи хтось їх кличе? Чи роблять вони щось поганого? А доброго? Коли ставлять для них їсти? Де? Як

вони заходять до хати? Коли їх не буває? Скільки душа знаходиться в хаті, як хтось помирає? Як вона вибирається з хати?

10. Які меблі господар сам робив, а які купували? З чого звичайно робили піл, лави, стіл, мисник (судник)? Хто робив, господар чи майстри? Як монтували лави, піл, мисник до стіни? Де стояли звичайно ослони в хаті? Який був піл – "вздовж" чи "впоперек"? На чому він лежав? Який був припічок? Як він був зроблений? Чи була над полом жердка? Як вона кріпилася – до стелі, до сволоку? Що на неї вішали? Чи застеляли піл вдень? Чи застеляли піч?

11. Де ставили верстать? Де ставили прядку? Коли пряли? Коли ткали? Хто ткав? Де тримали верстать, коли її прибирали? Хто шив одяг? Хто вишивав у вас в хаті? Що виготовляли у вас в хаті (гончарне виробництво, дереворізання, лозоплетіння тощо)?

12. Чи підводили у вас глиною долівку, якого кольору глиною? Чи малювали у вас печі, чи стіни, чи стелю? Чи розмальовували у вас хату ззовні в різні кольори?

13. .Як прибирали хату на свята? Чи прикрашали сволок квітами, якими? Чи прикрашали у вас ікони паперовими квітами? Що робили на Великдень, Різдво? Що робили у хаті в піст? Чим прикрашали хату на весілля, чи щось чіпляли на стіни, як хтось в хаті помирав?

14. Чи багато до вас ходили люди в гості? Хто звичайно приходить найчастіше? Чи ви часто пригощаєте людей, яких ви перший раз зустріли? Що всі звичайно робили у неділю? Чи пам'ятаєте, чи ходив хтось до церкви?

15. Скільки людей звичайно запрошували на весілля, чи робили в хаті весілля, чи більше на дворі? Скільки людей могло прийти на проводи, якщо хтось помер в хаті?

Додаток. 2.

Список інформантів А*

1. Багалій Софія Луківна (1909р.н.), с. Григоровка, 02.04.1992.

2. Базік Прасковія Микитівна (1921р.н.), с. Проців, 02.04.1991.

3. Білик Настя Луківна (1904р.н.), х. Бурдонівщина, с. Любарці, 02.04.1992.

4. Бойко Софія Юхимівна (1921р.н.), с. Старе, 05.04.1992.

5. Вергун Олександра Савовна (1909р.н.), с. Дударків, 12. 05.1992.

6. Гудим Олена Максимівна (1922р.н.), с. Рогозів, 03.04.1992.

7. Деркач Настя (1926р.н.), с. Любарці, 02.04.1992.

8. Йова Віктор Іванович, Директор краєзнавчого музею, м. Бориспіль. 29.03.1991.

9. Каленченко Ганна Іванівна, с. Дударків, 3 інтерв'ю – 01.04.1991, 12.07.1992, 11.10.1992.

10. Карпенко Настасія (1911р.н.), 03.04.1991.

11 Коротенко Яків Антонович (1899р.н.), с. Сулимівка, 02.04.1991.

12. Кузьменко Ганна Василівна (1912р.н.), с. Дударків, 2 інтерв'ю – 30.03.1991, 25.06.1991.

13. Лазоренко Федосія Ігнатівна (1922р.н.), с. Андріївка, 30.03.1992.

14. Мисник Домаха Омелянівна (1907р.н.), с. Старе, 05.04.1992.

15. Прусова Олександра (1920р.н.), с. Андріївка, 30.03.1992.

16. Романець Пелагея Микитівна (1926р.н.), с. Кийлів, 04.04.1992.

17. Семенець Оксана с. Старе, 05.04.1992.

18. Стародуб Ганна Макарівна (1911р.н.), с. Кийлів, 04.04.1992.

---

* група інформантів, що подали інформацію за запитальниками по оздобленню житла, в результаті чого в кожному випадку я записала майже повні описи інтер'єру хат інформантів або їхніх батьків. Майже всі описи супроводжені фотографіями інтер'єрів.

19. Тарасова Марія Денисівна (1912р.н.), с. Старе, 01.04.1991.

20 Топа Одарка Михайлівна (1898р.н.), с. Мала Стариця, 02.04.1991.

21. Трикоз Прасков'я Василівна (1908р.н.), с. Дударків, 30.03.1991.

22. Щербак Ганна Петрівна (1919р.н.), с. Проців, 02.04.1991.

23. Яцик Олена Федосівна (1903р.н.), с. Головурів, 04.04.1991.

Список інформантів Б**

1. Адаменко Кузьма (1911р.н.), с. Старі Бабани, Уманський р-н, Черкаська обл., 30.07.1990.

2. Білоконенко Олександр (1904р.н.), с. Дмитровичі, Обухівський р-н, Київська обл., 1.07.1991.

3. Донченко Марія (1919р.н.), с.Кийлів, Бориспільський р-н, Київська обл., 28.05.1992.

4. Двірник Олекса (1924р.н.), с. Васютинці, Чорнобаївський р-н, Черкаська обл., 02.06.1990.

5. Зінченко Петро (1911р.н.) та Євдокія (1909р.н.), с. Васютинці, Чорнобаївський р-н, Черкаська обл., 12.08.1990.

6. Лісова Устина (1917р.н.), с. Безрадичі, Обухівський р-н, Київська обл., 30.06.1991.

7. Лукашевич Параска (1911р.н.), с. Свинарка, Уманський р-н, Черкаська обл., 28.08.1990.

8. Матюша Євдокія (1915р.н.), с. Ревбинці, Чорнобаївський р-н, Черкаська обл., 15.09.1990.

9. Мовчан Нехводій (1909р.н.), с. Григоровка, Бориспільський р-н, Київська обл., 05.04.1991.

10. Ніжник Софія (1911р.н.), с. Безрадичі, Обухівський р-н, Київська обл., 30.06.1991.

11. Остапович Марія (1903р.н.), с. Рубченки, Володарський р-н, Київська обл. 21.05.1990.

** група інформантів, з якими я розмовляла не за запитальниками, або під час експедицій в інших районах.

12. Ототюк Марія (1901р.н.), с. Рубченки, Володарський р-н, Київська обл. 21.05.1990.

13. Палій Явдоха (1907р.н.), с. Лихоліти, Чорнобаївський р-н, Черкаська обл., 02.03.1990.

14. Панченко Ганна (1906р.н.), с. Козіївка, Обухівський р-н, Київська обл., 30.06.1991.

15. Рогач Надія , с. Дударків, Бориспільский р-н, Київська обл.

16. Снисар Меланія (1910р.н.), с. Хмелівка, Тетіївський р-н, Київська обл., 26.10.1990.

17. Стрільник Тетяна (1923р.н.), с. В.Стариця, 01.04.1991.

.i. 126